

ПЛВГ

Р

Л

И

У

1931

50 коп.

P

L

U

6

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ НА 1932 РІК

НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ, КРИТИЧНИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКО-
КОЛГОСПНИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

„ПЛУГ“

ПЕРЕДПЛАТА:

На рік 4 крб. — к. На 6 міс. 2 крб. 50 к.
Окреме число — 60 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ДАВАЙТЕ АБО БЕЗПОСЕРЕДЬНО ДО ПЕРІОД-
СЕКТОРА УКРКНИГОЦЕНТРУ ДВОУ

Харків, Сергіївський майдан, Московські ряди, № 11.

АБО ДО МІЖРАЙОНОВИХ КОНТОР ПЕРІОДСЕКТОРА УКРКНИ-
ГОЦЕНТРУ ПО ВСІХ ЗНАЧНИХ МІСТАХ УСРР, А ТАКОЖ ДО
ПОШТОВИХ КОНТОР І ЛИСТОНОШАМ

У м. Харкові—вул. Вільної Академії, 41, або викликати уповно-
важеного тел. № 66-27

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Харків, Пушкінська, 46, тел. 4-21

УДАРНИК - ПРОЛЕТАР РАДГОСПУ, УДАРНИК - КОЛГОСПІВЕЦЬ,
КОМСОМОДЕЦЬ, УЧИТЕЛЬ, ВИШІВЕЦЬ

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ, ЧИТАЙТЕ ТА ПОШИРЮЙТЕ

„ПЛУГ“

ALLUKRAINISCHER
VERBAND PROLETA
RISCHER KOLLEKTI
VISTENSCHRIFTSTELLER

PFLUG

GESELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE
UND KÜNSTLERISCH
KRITISCHE MONATS
SCHRIFT
VII. JAHRGANG

VERLAG „LITERATUR UND KUNST“

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСП
НИХ ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО-ХУ
ДОЖНІЙ КРИТИЧ
НИЙ ТА ГРОМАД
СЬКИЙ МІСЯЧНИК
РІК ВИДАННЯ VII

1 9 3 1

Ж О В Т Е Н Ь

№ 10

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА Х.Д.У.

Ім. №

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Реєструарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

СБКЛАД. ХУД. МЕЯ

Укрголовліт 137 - жб.

Зам 1259 — 4.000

ДВОУ УПП 7 Друк.

ім Фрунзе, Харків,

Донець-Захаржев., 6

ІВАН АНДРІЄНКО
НА ГІРСЬКІЙ ТРОПІ
Р о м а н
І

МАЛЕНЬКИЙ Реджеб ніколи не сумує. Не сумує, бо Реджебові всього лише тринадцять, бо навколо їхньої саклі на взгір'ї так багато сонця, що проміні його добираються аж під кизилеві та ожинові зарослі в ущелинах.

А хлопчик любить сонце. Притулить до очей долоню, і вона вароженіє, скидається на стиглий кизіль.

Коли ж на взгір'ї тмянуvато, як прощальна усмішка вродливої калі¹⁾, промийне останній промінь, і сонце заховається за далекі гірські верховини, Реджебові теж цікаво. Любить він тоді здертися на голе, наче потилиця в старого вчарі²⁾ Мухамеда, урвище над саклею й дивитись униз, як туманіє, поступово обкутується в волохату ковдру вечірньої сутені долина. Спершу садки зливаються з кукурудзяними полями та виноградниками, потім починають бовваніти обриси сакель селища, і нарешті все поринає в таємничій темній млі. Тут угорі навколишні скелі, мовби вирізьблені якимсь невідомим різьб'ярем, ще яскраво й чудно вимальовуються на тлі сіро-блідуватого неба, а внизу ота таємнича безодня. Близько заніміє ліс, і хлопець, нашорошивши вуха, дослухається до звуків із його хащів.

Реджеб і ліс любить, бо виріс серед нього в самітній саклі, що відірвавшись від селища в долині, застряв під урвищем високо на взгір'ї. Він знає всі стежки в цьому лісі і ручаї, всі полонини на верховині, бо кожного дня пасе там свої півсотні овець і дві корови. Ого зранку піде попаски, а під обід уже діде до урвищ на протилежнім спаді гори. Тоді повертає назад. Далі пасти йому заборонено. За урвищами починається знову висока гора, а за тією горою — хлопець це знає — ходять із рушницями червоні аскери, а ще далі турецькі: там кордон.

Реджеб кілька разів намався глянути на той кордон. Коли сестра Наргуль за худою в лісі, він мчить на високу гору. Поки добіжить, та здереться аж на самий її шпиль, проходить півдня.

1) Калі — жінка.

2) Вчарі — кривар.

а там знову такі ж самі гори й долини і ніяких аскерів та кордонів не видно. З тим він і повертається додому. Хлопець навіть селища в долині гаразд не знає. Ото хіба дорогу до Мухамеда та кооперативу. Коли неколи Мурад дасть грошей і накаже:

— Побіжи вниз до Мухамеда соли купиш.

А нене¹⁾ перейме за порогом і шепне:

— Не йди до Мухамеда, хай шайтан його візьме. Забіжи в кооператив, там сіль дешевша.

І не знає тоді Реджеб, кого слухати: чи нене чи Мурада—старшого брата, що давно вже в саклі править за померлого баба²⁾. Нене добра, він її любить, а брат сердитий і може побити за непослух. Тоді хлопець робить так: ділить гроші навіпіл та купує соли і в Мухамеда і в кооперативі.

Крім Мухамеда, на селищі він добре знає лише Зеліма, продавця в кооперативі. Такий собі жвавий та веселий парубок. Коли б не забіг Реджеб у кооператив, він на його завжди наче чекає. Говорить, як із рівним, розпитує про взгир'я, про справи. А потім, мовби ненароком суне в кешеню цукерок і, наче байдуже, запитає:

— Гарна на обличчя твоя сестра Наргуль? Не сварлива?

Реджеб тоді сипоне з очей лукаві іскри й нарочито відповідає так:

— Так гарна, як стара буйволиця, а сварлива, як роздратований цап.

Зелім, куйовдячи буйні кудрі на голові, лише зарегочеться.

— Брешеш, Реджебе. Очі в Наргулі блискучі, як ранком джерело, що б'є з-під скелі, а сама вона гарна, як весняний квіт на полонинах. Так каже моя нене.

Реджеб знає, що Зелім має сватати Наргуль. Це вирішено померлими батьками ще тоді, коли народилася сестра. Хлопець це й те знає, що останнім часом Мурад вороже ставиться до Зеліма. Не раз за його присутності в саклі заходили балачки про парубка.

— Із шайтаном Зелім злигався, до комсомолу записався. Зганьбив і рід свій, і селище—казав гнівно, блимаючи очима, Мурад.— Не допущу я, щоб він був нашим родичем.

Нене намагалася заперечувати, але, зустрівши синів грізний погляд, поіріливо хитала головою. А Наргуль у куточку зідхала. Сестра—Реджеб це теж знав—крізь щільну в переділці саклі бачила веселого Зеліма, коли той зайшов раз у справах до Мурада. Дівчині подобався наречений. Та вона не мала права навіть говорити з братом, не то що сперечатися...

І Реджеб у самотності на ув'язі все це пригадує і йому дуже шкода своєї сестри, хоч вона часто й дражниться за його малий зріст. О, той зріст! Йому вже тринадцять, майже мужчина, а ще й маленьку Наргуль не дігнав. Та прикрість на зріст на мить з'являється, і швидко він забуває про це.

¹⁾ Нене—мати.

²⁾ Баба—батько.

Уже і навколишніх гір стає не видно, а хлопець усе ще на своєму місці—на скелі. Аж поки внизу не зчиниться галас.

— Де подівся той хлопець? Вечеряти та спати пора,—це нене заклопотано старечим хриплявим голосом.

— Реджебе, а Реджебе. Иди-но додому!—розливається дзвіночком Наргуль.

— Ось вуха як намну, щоб не гаяв,—сердито бурмоче Мурад.

Реджеб тоді неохоче починає злазити з урвища.

Так і минають дні...

Реджеб забарився з худобою. Всенький день була страшенна спека, худоба позалазила в чагарники до ручая і звідти ніяк не можна її вигнати. Лише під полудень пощастило хлопцеві вибратися з хащ на полонину.

Поки попаски дійшов до урвищ на протилежнім боці гори, вже сонце сідало на заході на зубці скель. Почав швидше завертати худобу назад, а тут біда приключилася: вівця з ягням десь поділася. Занепокоєний хлопець кинувся шукати. Туди-сюди по полонині—нема нігде. Підбіг до урвища й зазирнув через край. Унизу букові та в'язові хащі, що зверху навіть до половини урвища не сягають, по стрімчастій ущелині зеленим килимом розляглися аж гень-гень, до самої долини. Реджеб прислухався і зрадів: десь збоку внизу почуволася жалібно мекання. Майнув поглядом у той бік, не видно: великий камінь заважає роздивитися. Хлопцеві лазити по скелях за іграшку. За мить він уже був на камені, знайшов зручний виступ і став на нього. Мекання чулося під самими ногами, але не видно нічого. Тоді, щоб побачити, Реджеб зачепився ногами за виступ і всім тулубом повис над ущелиною. Справді, під великим каменем на виступі скелі взад та вперед крутилася вівця з ягням. Як вона туди попала—невідомо, а тепер шукала шляху повернутися назад на полонину. Хлопець покликав тварину, але вівця тільки підняла голову та ще дужче замекала. Він уже було зробив рух, щоб повернутись на урвище та пошукати до вівці якогось іншого шляху, як до його вухів знизу з хащів долетів незнайомий, трохи страдницький голос:

— Бавші¹⁾.

Слово це сказано було поаджарському.

У цьому пустельному місці серед надзвичайної тиші своєю несподіванкою голос так налякав Реджеба, що хлопець, забувши про обережність, зробив рвучкий рух на бік. Ноги не витримали на виступі, сковзнули, і хлопець полетів униз головою на в'язові верховіття.

Реджебові не первина й падати. Обломивши кілька верхніх гілок, він зачепився на нижчих: лише обличчя подряпав. За хвилину опам'ятався, й глянув з острахом униз. Знову з самого дна уще-

¹⁾ Бавші—хлопчик.

лини, з ожинкових зарослів, що ховалися у в'язовій хащі, почувся той же самий голос:

— Бавші, не бійся.

У першу мить Реджеб злякано кинувся дратися на горішні віти, коли вслід за цими словами почувся страдницько-болісний стогін. Хлопчика цей стогін перелякав ще дужче, але водночас і зацікавив. Перемагаючи страх, він перестав дратися вгору і, розгорнувши густе листовиння, почав вдихатися вниз. Потроху страх зникав, бо в маленьку голову заскочила думка:

— Може чужий каці¹⁾ через необережність упав із урвища й дуже забився.

Незнайомий унизу наче відгадав його думку. За стогоном почувся благальні слова:

— Не бійся мене, хлопчику, спустися вниз. Я поранений, встати не можу.

Реджеб хвилину міркував, а тоді спустився нижче й повис на шарубкому в'язовому стовбурі. Поглядом майнув на землю. Побачив у кущах ожини чоловічу постать.

— Лізь на землю, — знову попрохав незнайомиць. — Я тобі гостинця дам, нехай тебе алах щастям обдарує.

Хлопцеві й моторошно, і цікаво. Чимраз більше цікавість опановує його ество. Забув за худобу на полонині, за вівцю з ягням на виступі урвища і поволеньки почав злазити вниз. Коли ступив на землю, спершу прожогом кинувся геть, а потім зацікавлений у край нерішуче почав наближатися до незнайомця. Перед самими зарослями ожини спинився і як дорослий поважно промовив.

— Селям алейкум!²⁾

— Алейкум селям, — відповів незнайомиць і почав підводитися. Але скривився від болю, застогнав і знову впав на землю.

Реджеб почав розглядати чужого чоловіка. У шкіряних капцях, товстих верблюжої шерсті панчохах, широких сукняних штанах — звичайний аджар і сусіднього селища. Тільки на голові висока бараняча шапка — таких у їхньому селищі не носять — зеленою чамою повита. А під шапкою їжакоподібне, волохате, чорне з просивом обличчя і запалі очі блимають: раз зацьковано й страдницькі, а вдруге гостро й злісно. Під головами невеличкий клунок, а поруч у дерев'яному кобурі маузер.

Що ще одразу помітив хлопець, так це весь закривавлений один бік. Незнайомиць часто хапався за нього і стогнав. У Реджеба мимоволі вихопилося з уст:

— Де ото так забився ти?

Незнайомиць зробив ледве помітний зляканий рух і не відповів нічого. Він який час пильно розглядав хлопця, а тоді вже, намагаючись надати своєму грубому голосові лагідності, поспитав:

— Ти звідкіля?

¹⁾ Каці — чоловік.

²⁾ Слова вітання.

Реджеб махнув рукою на урвища.

— Ондечки звідти.

— Аул ваш як зветься?

— Ми не з аула, а з узгір'я. Аул унизу в долині—Микулеті.

В очак у незнайомця промайнуло щось подібне до радості, і він пробурмотів про себе:

— Знаю.

Уже жвавіше продовжував допитувати хлопчика.

— А як баба¹⁾ твого звати?

Далі згадавши хлопчикову попередню відповідь, сам же себе перебив.

— На взгір'ї... Кажеш на взгір'ї ви живете? То ти бува не Рамбошвілі синок? Може знаєш? Мурада Рамбошвілі.

У Реджеба, коли згадали його брата, страх остаточно зник і він очоче відповів:

— То мій брат. Баба давно вже помер, і він за нього править у нашій саклі.

Незнайомець, забувши навіть про рану, аж на руках від радості підвіся.

— Сам алах мабуть тебе до мене послав. Як тебе звати?

— Реджебом.

— Слухай, Реджебе. Хочеш заробити такого гостинця, якому всі хлопчики в аулі заздритимуть?

Реджеба від цих слів заблища очі так, мов би роса на половині проти ранкового сонця.

— Хочеш? То біжи негайно до свого брата Мурада й скажи йому, що під урвищем лежить чоловік, у якого на лівій руці нема великого пальця, а на голові зелена чалма.

Хлопець погнався поглядом за лівою рукою незнайомця і побачив, що тому справді не вистачає одного пальця. Знову стало чомусь страшно, й він непевно промовив:

— Наша худоба на полонині. Я не можу її покинути.

Поранений насупив брови й грізно гримнув.

— Покинь худобу!..

Але помітивши хлопцеву зляканість і трохи помисливши, вже лагідніше продовжував:

— Гаразд. Захопи й худобу, тільки жени швидко так, ніби сам би шайтан її гнав... Ще скажи Мурадові, що я не можу встати, бо в мене ввесь бік у крові, і що я зділеку. Він зрозуміє... Іди!

Реджеб хвилину непевно кліпав повіками, а тоді враз повернувся й пустився бігти. За кілька кроків незнайомець його знову гукнув.

— Стривай!

Хлопець повернув голову.

— Тільки, опріч Мурада, нікому й слова про це не говори. Нехай алах до всіх, крім брата, стулятиме тобі уста. Зрозумів? Біжи!

¹⁾ Баба—батько.

Реджеб подався на урвище. Знайомою тропкою вигнав візця з ягням на полонину, а тоді захопив усю худобу й щодуху пустився з нею додому.

II

Від урвищ до саклі на взгір'ї всього три кілометри. Та до рога не всюди полониною: зустрічаються й купи нагромадженного голого каміння, через яке не то що перегнати худобу, а й самому перелізти важкувато, і провалля з колючим чагарником, і лісові хащі. Коли Реджеб починав гнати, то сонце щойно пірнуло за зубці далеких верховин на заході і до полонин наближалася з сходу надвечір'я синь, а поки добрався до свого взгір'я, то вже нія скувала темрявою та безгомінням знайоме оточення.

За скелею, що звисає над саклею, його зустріла Наргуль.

— Де ти так довго забарився, Реджебе? Нене гнівається, а Мурад обіцяв вуха намяти.

Потім, допомагаючи підганяти вівці, напівголосно й похапливо вона почала розповідати всілякі новини.

— А в нас, Реджеба, гість — Мухамед із долини. Прийшов — ще сонце заглядало на поріг саклі. Відкликав Мурада під повітку, де тютюн сушать, і там удвох проміж собою до цього часу розмовляють. Я нагодилася, щоб узяти дров, так прегнали мене. Навіть нене до них не підходить. Туди під повітку Мурад і каву вачарі носив.

Реджеб слухає сестру, а в самого за язык нестерпуче лоскоче — теж хочеться розповісти про свою новину. Він не якогось там Мухамеда з долини, а чужинця бачив, ще й за яких обставин.

Та він мужчина, бевкати по-дурному, як оця дзига — Наргуль, не стане. У його лише для брата відкриються уста. Бо незнайомець так наказував.

Такими думками намагається хлопець притамувати лоскотання на язиці. Та видно йому це не під силу, бо з рота мимохіть вихопилися слова.

— Що твій Мухамед! Ось я бачив таке, що проживеш ти ще стільки весен, як прожила, ніколи не побачиш.

— Що ж ти бачив? — байдуже перепитала Наргуль.

Іншим разом вона одразу б накинута на хлопця й своїми розпитуваннями вимотала з його душі всю таємницю до останньої дрібнички, але тепер дівчина сама в полоні власних думок.

Сестрина байдужість образила Реджеба і він замовк. Дівчина продовжувала своє.

— А вдень приходила Ханум Суріє Пехіладзе...

Хотіла додати „Зелімова мати“, але зупинилася.

— Еге ж, Суріє. Теж щось говорили з нене по секрету і мене прогнали від себе.

— То вона про Зеліма, — пробурмотів Реджеб.

Наргуль рукавом витерла обличчя, що зашарілося.

— Не знаю... А потім я вже все підслухала. Ханум розпові-

дала, що у місті відкрили школу для таких дівчат, як я. У тій школі навчають шити всього одягу... Тільки ханум казала, що в тій школі вимагають від дівчат, щоб вони не носили чадру.

Дівчина раптом обняла брата, притиснула до свого плеча його голову й прошепотіла:

— Я б хотіла, Реджебе, ходити без чадри.

Голос її взявся сумом.

— А то — ні тебе ніхто не бачить, ні ти людей. Який суровий у нас закон. Чому ти можеш ходити з відкритим обличчям, а я ні?.. Знаєш, Реджебе, я коли дивлюся у воді на себе, так сама собі подобаюся.

У Реджеба ще не пройшла образа на сестрину байдужість. Він врирався з обіймів і перекривив дівчину...

— Подобаюсь... Думаєш ти гарна, Наргуле? Як лісова сова.

Дівчина спершу погналася за братом, а тоді, розпустивши в повітрі обидві поли чадри, засміялася: дзвінко розливчато, мов би хтось невідомий на срібних струнах на взгір'ї пробренькав весело-задирливу трелю.

Десь близько почувся невдоволений голос нене.

— Тобі б усе сміятися. Де ви пропадаєте? Корови давно треба доїти.

Вони пригнали вже худобу в дворище.

Ще трохи згодом знову почувся застережливо-сердитий голос нене.

— Ти ж чого ото розпустила чадру? У нас у дворі мужчина чужий.

— Тепер темно.

— Зір чужого чоловіка і в темряві бачить жіноче обличчя. Закутайся зараз мені.

Наргуль лише голосно зідхнула.

Реджеб загнав вівці в кошару й мерщій шукати брата Мурада. Як і повідомила сестра, знайшов його нижче саклі, під повіткою для сушки тютюну. І не самого, а з Мухамедом. Сидять у темряві, розмовляють тихо, попихуючи цигарками, а з тих цигарок іскри кривульками розсипаються навколо. Хлопець підійшов близько і спинився, чекаючи на слушну хвилину, щоб нагукати на брата, а бесідники так захопилися розмовою, що і не помічають його. І мимохіть Реджеб слухав Мухамедові, напівголосні сердиті слова.

— ...Зелім — це нападсть на нашу голову. Мабуть підчас сну шайтан виїняв у нього з грудей батьківську душу і вдмухнув свою. То, їздячи до міста за крамом, записався сам у шайтанову комсомолію, а тепер починає підбивати й інших. Уже Мустафа Кобрачія вихвалявся серед людей, що піде в комсомол. Це ж Зелімових рук діло — я добре знаю... Я вже не кажу, що той молодкос із своїм кооперативом мені в печінках сидить, розторгуватися не дає. А то, слухай Мураде, коло чого він починає заходжуватися? Зібрав до себе Ібрагіма, того ж таки Мустафу, ще кількох аульських злиднів і давай з ними розмову вести про колективи.

Може чув про них? У газетах пишуть... Руські десь казяться, та й грузини під Тифлісом за ними йдуть — колективи засновують. Це — щоб твої, Мурада, півці і дві корови вже не твої, а чужі були. От до чого воно ве ться. У нас, слава алахові, поки що не чути було про колективи, бо аджари правовірні мусульмани, а Зелім починає каламутити.

Мурал засопів і глохо пробурмотів:

— Я це знаю.

Мухамедова широка постать заворушилася і торговець прикро перебив.

— Я вже тобі втретє розповідаю про це, а ти все однієї: „я це знаю“.

Мурал закашлявся.

— А що ж робити? Ну, Наргулі Зелімові не бачити, як своєї спини.

Вачарі потер руками.

— Ці слова твої, мов алахом проказані. Справді, для Наргуль ми знайдемо жениха статечного і багатішого. Не забувай, що я вдівець, а про Наргуль баби в аулі кудкудачать, що вона дуже приваблива. Я ще подумаю, то може присватаюсь. Та цього замало...

У Раджебовій уяві постало старече вачарієве слиняве й одутлувате обличчя, його широка згорблена постать, і хлопчик подумав.

— Ач чого захотів, старий ішак!

Згадав струнку сестру свою, зрівняв із старим Мухамедом, не витримав і голосно пирхнув. Обидва бесідники в ту ж мить повернули в його бік обличчя. А в другу мить Мурал уже вхопив Реджеба за чуба.

— То ти підслухуєш?

Хлопець завив від болю.

— Я шукав тебе, Мураде.

— Я ось пошукаю.

І старший брав ще дужче заторсав чубом. Реджеб заплакав на все узгір'я, а тоді згадавши крізь сльози вигукував:

— Я від зеленої чалми!

Цей його вигук своєю несподіванкою наче приголомшив Мурада, й він випустив з рук чуба. А Реджеб, скористувавшись із цього й забувши про Мухамеда, почав крізь сльози похапливо розповідати.

— По той бік гори, під урвищами в зарослях лежить чужий каці. У його весь бік у крові. Тої каці наказав мені, щоб я біг до тебе, Мураде, і передав, що там лежить чоловік здалеку, у якого немає великого пальця на лівій руці, а на голові зелена чалма. Я і прибіг сказати, а ти б'єш...

Хлопець не договорив, бо його з силою за плечі рванув брат.

— Коли ти його бачив?

— Ще сонце світило. Він устати не може.

Мурад покинув хлопця й повернувся до вечері.

— Це Сеїд. Перебирався мабуть через кордон, і його підстрілили. Мухамед вражений сіпнувся до них.

— А певне, Сеїд.

Обидва заметушилися.

— Треба одразу бігти туди, — це Мурад.

— То ти біжи, а я тут почекаю, бо мені не під силу бігти, — запропонував торговець.

— Як же я доведу сам? Він устати не може.

— А ти їшака з'яхопи з собою. Посадиш і привезеш.

Ця метушня дорослих так зацікавила Реджеба, що він і за сльози забув. У голові комахною заворушилися думки.

— Що воно то за Сеїд, що його і Мурад і Мухамед знають та що отак турбуються?

Мурад уже десь побіг на дворище, а вачарі сидів і схвилювано сопів. Хлопець покрутився трохи, а тоді побіг до саклі. Там, у середній кімнаті, що правила і за кухню, і за їдальню, і за місце для Раджебового спання, мати готувала на вогнищі серед долівки вечерю. Хлопець покрутився біля неї, а тоді:

— Нене, ти не знаєш Саїда?

— Якого Сеїда?

— Реджеб згадав наказ нікому крім брата не говорити й замулився.

Та... чужого чоловіка

— Вигадуєш ти, — махнула рукою мати. — На ось, сідай вечеряти та лягай спати, бо завтра з сонцем ізжену до худоби.

Хлопець абияк посьорбав гарячого молока, що в ньому плавали шматочки лавашу, та й у куточок, де на дошках він завжди спав. Але заснути не міг. Дивився як поралася по кімнаті нене, бігала по господарству на двір і назад Наргуль, а голову не покидала думка про Сеїда.

— Хто він такий?

Колупався в пам'яті, чи не приходив той чоловік раніше до їхньої саклі.

— Ні, такого каці у них не було. А отже Мурад і Мухамед знають його.

І думка перескочила на старшого брата, закружляла, заплуталась в інших. Хлопець пригадав недавно підслухані торговцеві слова.

— От Мухамед який старий їшак, а думає вяти собі в саклю молоду рдзалі¹⁾. Зелім теж. А Мурад старший за нього і вже за господаря дома, а чомусь не шукає собі рдзалі.

У цю думку раптом врзався один спогад із минулого: Мурадова розмова з матір'ю. Це було ще взимку, коли навколишні верховини одяглися в пахмурі хмари, і на дворі стьобав об голе

¹⁾ Рдзалі — молода.

каміння холодний дощ. Нене тоді приступила до старшого сина з рішучою розмовою.

— Давно, о давно пора тобі, Мураде, в нашу саклю привести молоду цолі¹⁾. Ти тут старший, слово твоє для мене й моїх молодших дітей — закон, але в цій справі материна порада нехай зустріне твій послух... Послухайся мене, Мураде. В долині живе Фатьма, Файзулі дочка. Вона роботяща, обличчям її алах не скривдив. Чому б не взяти її? До речі, й викуп батькам невеликий треба платити: нам буде під силу. Хочеш сину, я підішлю жінок до Файзулі.

— Не треба, — похмуро спинив матір Мурад, — Фатьма не для мене.

Пройшовся по саклі і знову спинився біля матері.

— Моя рдзаль дуже багато коштує. От, коли я зберу стільки золота, що зможу заплатити викупа, тоді й приведу в саклю цолі. І старший син загадково посміхнувся.

Тепер, пригадуючи цю розмову, Реджебові скакнула думка.

— Звідки він її приведе? Хіба з міста?

Два останні роки Мурад кілька разів зникав із дому. Підєвчора й три-чотири дні немає. — Повернеться голодний, втомлений і з клунком за плечима. Одразу ж посилає за Мухамедом. Прийде той із долини, зачинається обидва в Мурадовій кімнаті й довго там про щось шепчуться, торгуються. Назад в аул вачарі повертається з Мурадовим клунком. І так завжди. Після кожного такого зникнення в Мурада з'являються сукняні штани або в нене нові капці.

Реджеб допитувався, куди ходить Мурад, і нене завжди відповідала, що до міста купувати краму...

Отак собі кружляють у хлопцевій голові думки, спати заважають. Уже й Наргуль пішла за переділку і нене, впоравшись із роботою, сіла на поріг саклі і закуняла, а він ніяк заснути не може. Потім усю його свідомість заповнила постать незнайомого Сеїда. Вона поступово зростала й наче наближувалась, далі враз заколихалася, затанцювала й зникла.

Хлопець нарешті заснув. Та так міцно, що не чув, як через годину в кімнаті сталася шумотнява. Когось, що болісно стогнав, провели в Мурадову кімнату. Звідти довго чувся хрипливий стриманий Мухамедів голос. Метушилася нене, водночас гріючи окріп і ріжучи стьожкою чисте біле полотнище. Від неї й до себе в кімнату бігав заклопотаний Мурад.

III

На ранок Реджеба не зігнали з сонцем. Коли він прокинувся сам і вибіг нєдвір, то його золотаві промені виглядали вже зза скелі. Надворі зустрів нене. На його здивоване запитання вона, дуже заклопотана власними думками, відповідала:

¹⁾ Цолі — дружина.

— Наргуль погнала худобу. Тобі зараз доведеться побігти в долину до Мухамеда.

Вони зайшли в передню кімнату. Вийшов Мурад і дав хлопцеві слоїка.

— Біжи в аул до Мухамеда, він налле сюди ліків, і негайно повертайся назад.

Коли старший брат це говорив, у його кімнаті почувся грубий кашель. Мурад прожогом кинувся туди. Реджеб повертів у руці слоїк і вибіг на двір. Уже коли повертав за ріг, услід вискочив Мурад і нагукав на нього. Реджеб вернувся. Старший пильно подивився йому в очі й суворо заговорив:

— У нас лежить отой каці, на якого ти вчора надивав під урвищами по той бік гори. Оце для нього й ліки. От що, Реджебе, гляди нікому не проговорись, що в нас чужий каці. Хто б не питав,—мовчи. Бо як проговорись...

У Мурадових очах заблимали ще грізніші вогники.

— Ти чув, як виють голодні шакалки зимою в лісі? То ти ще дужче витимеш, так я тебе каратиму. Візьму два високих в'язи, нахилю їхні вершки, прив'яжу тебе за руки до вершків і пушу. В'язи тебе розшматують тоді. Сам шайтан жажнеться від моєї кари. Чуєш? Іди.

Переляканий Реджеб пустився вниз у долину.

Мухамедова крамничка була зачинена, і сам вачарі ще спав, коли хлопець прибіг в аул. Довго йому довелося стукати, поки господар почув і відкрив двері. Взявши з хлопцевих рук слоїка, він дого рився в шухлядах, найшов те, що треба, налив темно-брунатної рідини й віддав слоїка. Реджеб одразу ж кинувся назад на взгир'я. Коли біг повз кооператив, останній був зачинений.

— І Зелім сьогодні не торгує,—майнула йому думка.

Вибіг уже за аул і вузенькою стежкою у високій кукурудзі повернув на взгир'я, як зустрівся з Зелімом. Той повертався в аул з мотикою—видно корчував на своїй ділянці пні. Реджеб хотів пробігти мовчки мимо парубка, аж той зупинив.

— Стривай, куди так поспішаєш, Реджебе.

Побачив у хлопцевій руці слоїка і продовжував:

— А то що несеш? Мاستь, здається. Хто обранився?

Реджеб замулився, а слоїк наче пік йому руку, та Зелім дуже не допитувався й хлопець заспокоївся.

— Як там Наргуль? Стрибає,—запитав далі Зелім. Він раді неї й хлопця спинив.

Реджебові повернулася повсякчасна лукавість, що находила на нього, коли заходила з Зелімом балачка про сестру.

— Оце вона ноги собі повідстрибувала.

Зелім затурбувався.

— То і йод для неї. Що трапилося?

Хлопчик лукаво приплющив очі.

— Багато... Ні, я брешу Зеліме. Наргуль пасе худобу на горі. Реджеб дивився на Зеліма і йому раптом пригадалася вчорашня

вечіря Мухамедова балачка про парубка, Мурадова відповідь торговцеві.

У хлопця засмутніли очі.

— Бідний Зелім і не знає, що йому не бачити Наргуль, як своїх вухів,—подумав він.

Кожне слово з тієї балачки пригадалося, наче він зараз усе чув.

Мухамед говорив про комсомолію. Реджеб уже чув про це слово й раніше від Мурада. То шайтанова вигадка. А ще про віщо говорив в'ячарі? Що мовляв, Зелім людей підбиває. Знову чуже слово, а яке? Ага, пригадав.

— Зеліме, що воно за штука — колектив.

Парубок обняв здивованим поглядом маленьку постать.

— А ти звідки про нього чув?

— Та... люди на взгір'ї коло саклі згадували це слово.

Зелім засміявся.

— Швидко все розноситься. Не встиг я ще добре й подумати, а вже на взгір'ї заговорили. Видно кози по горах розносять.

І став задумливий.

— Скажи, що воно за слово колектив?

Зелім уважно подивився на хлопця.

— Ти, Реджебе, не знаєш?

— Не... знаю.

Парубок засміявся.

— Не знаєш.

— Сідай, я тобі все розкажу.

Зелім поклав мотигу на землю й сів на невеликого каменя. Реджеб навкарачки перед ним.

...На клаптику землі не розживешся, а всі простори, найкращі поля і садки буди в руках багатців. Так було, доки прийшла сюди радянська влада, вісім років назад..

Зелім починав захоплюватися, наче перед ним сидів не тринадцятилітній хлопчик, а була юрма дорослих людей. Може б він і не став говорити з хлопчиком, так Реджеб зачепив те слово, що його він от уже кілька місяців таємно плекав у своїй душі. Та ще й слухач, коч і маленький, а такий уважний.

Дійсно, Реджеб забув і за Мурадове доручення: роззявив рота, боячись пропустити жодного Зелімового слова. Бо ще ніде не чув він таких слів: цікавих хоч і незрозумілих.

— Тоді—продовжував Зелім,—нам в аулі полегшало. У Сеїда відібрали кукурудзяники та садки і роздали заїдарям.

— У Сеїда?—механічно перепитав Реджеб. Ще йому закрутилося на язичі слова, але Зелім, захопившись, пропустив мимо вухів хлопчоче запитання і говорив далі.

— Бідних багато, а тієї землі мало. Всім не вистачило. А глянь Реджебе, навколо. Всюди на взгір'ях чагарники, хащ. Їх теж можна повикорчовувати і позаводити нові кукурудзяники, нові садки й виноградники. А хіба один чоловік може це зробити? От ваш рід

живе на взгір'ї, всюди пустеля, а багато повикорчовували твій батько та Мурад? Кукурудзяника та тютюнової плянтації у вас—тільки козі простягтися. А коли б вийшло двадцять чи тридцять чоловіка корчити, вони б багато зробили. Руками це важко й мачоловіка корчити, можна придбати машину чи пороху. Є такі машини, Реджебе, що дерево з корінням можуть вирвати. Одий чоловік не може придбати машину: йому не під силу, а весь аул, з'єднавшись, міг би це зробити... Оце і є колектив. З'єднатися в гурт для спільної роботи. О, колективом можна багато чого зробити! Взяти точ би чайні плантації. Отам за горами, над морем їх усюди розводять. Там розумніші люди живуть я бачив, бо аж тиждень там був. Один аджар не зможе її завести, бо не під силу йому, а гуртом можна. Або ще от... Тоді, Реджебе, хіба не набридло бігати по полонинах за худобою.

— Га?—наче від сну пробудився хлопець, а потім спохватився.— Ні, не набридло. Я звик. Мені навіть весело, бо там сонця багато.

— Не те. А що ти ростеш, як бур'ян, нічого не знаєш? Грамоти не вчишся.

— Я бігав рік до мули, так нехай йому грець. Погано в нього вчитися. І я радий, що Мурад не посилав.

— Не в мули, а в школі. Втім і біда, що в нашому аулі школи немає, й мула навчає грамоти. Не так навчає, як задурманює голови. А був би колектив, то або сюди найняли вчителя, або дітей посилали до школи в асусідній аул. Там є. Наші господарі не посилають через те, що дома худобу нікому пасти. А колектив... Та що говорити, Реджебе, був би колектив, ми б оці гори перевернули.

Зелім аж на ноги схопився в захопленні. Реджеб і собі схопився. Який час, мовби здивовано дивився на парубка, а тоді вигукнув:

— Ну й розумний ти, Зеліме. Розумніший мабуть за мулу. Ніхто так не скаже, як ти. Де ти навчився таких слів?

Зелім зідхнув.

Ти не знаєш Є такий чоловік у Тедях. Отам за горами у місті. Сивий, згорблений уже, а духом молодий. Аж у Батумі він усе своє життя прожив, працюючи, а тепер головує в Тедівському кооперативі. Він мене цих слів навчав та, крім того, я з книжок вичитав.

Парубок помовчав, а тоді, дивлячись на Реджеба, засміявся.

— Ти, певне, й половини не зрозумів, що я тобі наговорив.

— Не зрозумів,—широ признався Реджеб.—Тільки мовби гарно все ти говориш. Я такого ні від кого ще не чув.

Зелім додав тим же голосом.

— Коли б хто підслухав нас, то поглузував би з мене. Та що поробиш, коли хочеться говорити про це, а уважних слухачів рідко де знайдеш. У нас люди темніші та упертіші за їшаків: почнеш говорити, а вони лише глузують. Та нічого—крапля води камінь продовбує. Все деякі починають замислюватися, хитатись. А якби всіх розбурхали, то й вулиці могли запалити.

Він знову помовчав.

— На чайних плантаціях, куди мене в школі водили, усі жінки, навіть аджарки без чадра ходять, у Тедах теж деякі дівчата їх познімали. А в нас і старі баби затуляють обличчя. От незабаром маю сватати твою сестру Наргуль, а й досі не бачив, яка вона на обличчя, ні разу не говорив з нею. І все то лідівські звичаї, дурні віковічні закони. У колективі люди посвідомішають, і цього не буде... Ну, прощай Реджебе. Ти поспішав, а я тебе затримав.

І Зелім узяв у руку мотигу й почав спускатися стежкою. Реджеб приголомшений стояв на місці. Зелім відійшов кілька кроків, а тоді, щось згадавши, повернувся назад.

— Слухай, Реджебе, я хочу тебе поспитати... Тільки скажи правду. Твій брат пачкар?

Реджеб витріщив очі, він такого слова не чув.

— Що то за пачкар?

— Таємно переходить через кордон у Туреччину за крамом, а потім перепродує його тут.

Хлопець ще дужче витріщився на парубка, а в голові промайнула блискавицею думка:

— Ото може, коли Мурад зникає з дому, він за кордон ходить. Але згадав братову грізну засторогу й замулившись відповів:

— Не знаю. Мабуть ні. Мурад за кордон не ходить.

— А то в аулі починають бевкати про це. Прощай!

Більше Зелім не повертався.

Аж тоді лише Реджеб згадав про доручення, про ліки в руці й, злякавшись, щосили пустився бігти на гору.

Дома Мурад йому токи намняв вуха, хоч хлопець і виправдувався, що довго будив Мухамеда.

А випустив уха брат, Реджеб одразу й за біль забув. За останні два дні так багато сталося новин, такого цікавого сприйняла голова, що ніколи думати про біль, треба на самоті розібратися у всьому. І хлопець мерщій подався на укохану скелю: там йому ніхто не заважатиме. Там, сівши на камінь і обнявши руками коліна, він почав розбиратися в думках, а вони мов ще дужче заплутувалися. Все, що трапилося, що він бачив та чув, було нове й незрозуміле. Один висновок зробив хлопець, щор Зелім дуже розумний.

— Мурад ото каже, що Зелім злигався з шайтами. Ні, це не так.

Про шайтана хлопець знає з оповідань нене. Він живе за густими хмарами на високих горах. Такий страшний, із довгою бородою й рогами на голові, як у цапа, а з очей йому сипляться вогневі іскри. Зелім же добрий, очі йому завжди дивляться щиро і говорить він з ним, Реджебом, як з товаришем. Ні, Зелім не злигувався з шайтаном. Тільки він дуже розумний, за всіх у долині розумніший, і говорить так гарно, краще за мулу.

Зелім хоче отой колектив привести в долину. Щоб той колектив допоміг порозчищати чигарники під кукурудзяники, насадити

сาดки. Це добре. А то в них у самих кукурудзяного лавашу теж дома не вистачає. Ще влітку так-сяк: дві корови дояться та нене коли не коли віднесе за гори до міста молока та сиру, продасть і насад принесе борошна. А взимку доводиться зовсім погано. Ще в них нічого, корови є, вівці, а от тітці Фатимі нененій сестрі ще гірше живеться: корів нема, а тільки дві кози та півдесятка овець. Коли не прийде Фатима — така виснажена й згорблена ханум — завжди плаче.

— Ні їсти, ні пити, одні злидні. Мабуть алах прогнівався на мене й послав таку долю — плачучи завжди бідкається вона.

— А ти, сестро, молися частіше алахові, може він змилостивиться — радить їй нене, відсипаючи з своїх злидених запасів пригоршень зо дві борошна.

— Який злий алах, — думає тепер Реджеб. — Уже скільки років плечеться ханум Фатима, а він усе їм не помагає. Колектив добрий. Той допоможе. Зелім ото казав, що колектив прожене злидні.

І хлопець намагається увити собі колектив. Раз уява йому малює його як великого начальника, що всім щедрою рукою роздає і борошно, і гроші, а вдруге вже колектив ввижається, як дід-характерник, що все робить за допомогою чарівної патериці.

Нове це слово, незрозуміле. Неписьменний Реджеб, не вчитав у книжках те слово. Зріс на глухому взгір'ї, знає лише про шайтана та різні гірські страхища, що про них довгими зимовими вчорами щиро напихала йому в голову добра нене. А тут колектив, якісь машини.

І вперше з хлопецьового чорного й рухливого, як у миші обличчя, зникла повсякчасна безтурботність. Уперше десь глибоко на душі народилася свідомість. Аж прошепотів:

— Я дурний, я нічого не знаю.

Глянув Реджеб навколо, на високі, сині верховни, що м'яв вартіві оточували їхню гору та взгір'я і наче тісно зробилося хлопцеві. За тими верховинами є місто, є море, є великі чайні плянтації. І вперше його потягло з невимовною силою зазирнути за ті верховини не задля самої лише дитячої цікавості, а щоб чогось навчитися, стати таким розумним, як ото Зелім.

Минуло кілька днів. Нові почуття, що гірською повинню ринули в Реджебову душу потроху притамувалися. Знову, пасучи, хлопець простягав назустріч сонцевим промінням руки й підстрибував радісно та бозтурботно. Знову співав своїх пісень, вигаданих, що їх ще не чула жодна людина не земній кулі, що їх він проспівавши швидко сам забував. Думка про колектив, що про нього він почув від Зеліма, глибоко занурилася в інших, і хлопець її не ворухив, бо вона йому здавалася незрозумілою, казковою. Тепер, коли й думав він, то про одного Сеїда. Таємничий чужинець його все більше зацікавлював.

Сеїд уже починав видужувати. Вечорами, обпираючись на паляцію, виходив із саклі, йшов під скелю й там у кущах довго сидів похмурий, задумливий. У такі хвилини Мурад наче стеріг свого

гостя: до лазив у хаті нижче скелі, то пильно вдиплявся на вузьку тропу, що в'юнилася-бігла до аула в долину. А здень, коли чужинець сидів у кімнаті і хто приходив на взгир'я по справах, Мурад і за десять кроків не підпускав до саклі одвідувача: надворі швидко вирішував справу й спроваджував його назад у долину. Навіть ханум Фатиму й ту не пустили до кімнати.

— Огуг у холодочку під деревами давай посидимо, сестро, — запропонувала нене, а Наргуль з Мурадового наказу почала мазати додівку перед саклею, хоч цього і не треба було робити.

Що ще дуже зацікавило й здивувало Реджеба, так це ставлення нене до гістя. Раз хлопець уже мостився сісти на своєму місці, а Сеїд, як і завжди, вийшов із палицею на повітря. Нене в цей час поралася над вогнищем. Тільки гість став на поріг, вона ніби молодецька, похапливо повернулася до нього, й затуляючи обличчя, вклонилася низько-низько, як нікому не покланялася, навіть самому мулі з долини. А Сеїд навіть і головою не кинув у відповідь на таку пошану до себе...

IV

Сеїд швидко видужував. Уже почав ходити без палиці. Раз вийшовши здень із саклі, він рукою поманив за собою під скелю Мурада. Там сам сів під кушем і запропонував господареві сісти. Який час, насупивши брови, Сеїд глибокодумно сидів мовчки. Потім він, колячи безідня гострим поглядом, різко заговорив:

— Я маю поговорити з тобою, Мураде, про важливі справи.

Мурад швидко підвівся, низько вклонився й покірливо відповів:

— У моїм домі ти, Сеїд, не гість, а велитель. Я до твоїх послуг.

Гість махнув рукою. Мурад знову сів.

— Ти думаєш, я дарма сюди пробирався через кордон, — продовжував, трохи помовчавши, Сеїд. — Дарма червоні аскери, нехай шайтан їх спопелить, мені вліпили кулю в бік.

Мурад уклонився.

— У великого Сеїда в голові стільки розуму, що він крок зробить і то задля важливої справи. Нехай алах дарує тобі довгі літа.

— Так, я добрався сюди для дуже важливої і великої справи.

Сеїд повів головою, чи нема була близько непроханих свідків. Мурад зрозумів його рух, запобігливо підхопився на ноги й зник за виступом скелі. Через хвилину він повернувся.

— Говори сміливо. Сеїде, нас ніхто не підслухав. Я наказав нене, щоб вона поглядала за стежкою.

Гість задоволено хитнув головою.

— Ти молодий, Мураде, і нічого не знаєш, а мені з кожною сивою волосиною алах додає усе більше досвіду й розуму. Ви тут живете в Аджарії і нічого всі не знаєте, а я за кордоном, у Туреччині, і більше знаю за вас усіх.

— Що наш розум проти твого, великий Сеїде.

— Великі нещастя чекають на аджарів. Ще більші, ніж вісім років тому, як настала тут ота радянська влада, і я зробився вигнанцем, нехай алах навик не простить кривду моїм ворогам. Хто толі утворив радянську владу? Старці, голодранці, що й підм'ятка мого не варті. А нам значним і високоповажним аджерам довелося тікати, соромом укривати свої горді голови. Прогнівили видно ми алаха тоді.

— Так, старці, голодранці,—луною обізвався Мурад.
Очі Сеїдові замиготіли.

— Віровідступники, що забули алаха, забули старовинні аджарські звичаї, продалися шайтанові. Бо хіба то чесно по аджарському відібрати в людини його кукурудзяники та сади й роздати голодранцям? Це ж грабіж... Та я не про це хотів казати. Про що пак?.. Ага! Великі нещастя чекають на вас. Дотепер радянська влада, та вас тут у горах не зачіпала вона. Не зачіпала ваших звичаїв, вашої віри і жили ви, чекаючи на те, що незабаром алах змінить свій гнів на милість і пожене звідси радянську владу. Чекав і я на це завжди з молитвою на устах. А от тепер нова біда з півночі насуває на аджарів, як чорна хмара восени на Тагінаурі¹⁾.

Мурад слухав гостя уважно. Кожна риска на його довгастому, чорно-засмаглому з невеличкими смолистими вусами обличчі відбивала велику повагу до оповідача.

— Ти може чув, Мураде, про цю біду. Буваєш же за горами у місті, а то може читав хто в долині газету невірних. Про це лише там і пишуть. Та ти молодий, ще алах не обдарував тебе мудрістю старого, і ти, чуючи про неї, вповні не усвідомив усього. Біда ця—шайтанові колективи. До цього, далеко від нас гяури їх почали засновувати. Та їм це до рук, бо вони невірні. Аджарів, як правовірних мусульман, це обходило. А тепер і серед аджарів знайшлися віровідступники, що почали прислухатися до цієї справи. І не тільки прислухатися, бо всякий гріх є спокусливий, а й самі такі колективи засновувати. Під Батумом у Кабулетах уже є один. Ти знаєш, що досить укинути в землю одну бур'янову насіннину, як усе поле вкривається бур'яном, бо цього хоче шайтан, бо то його рослина. Колектив є шайтанове насіння, воно може дати багато порослів.

(Сеїд хоч і глухо говорив, але роздільно, викарбовуючи кожне слово й зіпід посивілих кошлатих брів увесь час довбав молодого господаря гострим поглядом. Він на який час замовк і помислив, похиливши голову, а потім знову подняв її).

— З кожним сивим волосом мені алах додавав розуму й досвіду, тебе ж, Мураде, за молодістю, він, великий і всемогутній ще не обдарував мудрістю старого і ти нічого не знаєш. Твоя уява ще вкрита туманом молодости та нерозуміння і нічого не уявляє. Знаєш, Мураде, що таке колектив? Це аженуть усіх аджарів до купи, поставлять над ними начальників із батогами, і ті началь-

¹⁾ Найвища гора в Аджарії.

ники, що хочуть, те й примусять робити. Ті ж начальники відберуть собі усе твоє добро, всю худобу. У своїм домі, Мураде, не ти вже розпоряджатимешся, а начальник. Ти вже не чоловік будеш у своєї жінки й не велитель її, а начальник замінить тебе. Він накаже, й ти коритимешся власній дружині. А коли тобі захочеться їсти, ти мусиш бігти до начальника і десять разів уклонитися йому, як алахові, доки він дасть тобі пматок хліба.

— Не діжде! — зісно прорипів зубами Мурад.

Сеїд швидко захитав у його бік головою.
— Це слово злоти приємно слухати від тебе, Мураде. Видно в тобі ще тече кров батьків твоїх, і всемогутній алах уже дарує мудрістю Та цього мало.

— А що робити? Наказуй! — схопився на ноги Мурад, і очі йому розсипали блискавиці.

Сеїд підлив гасу в огонь.

— Я розповів тобі, що таке колектив. Слухай далі. Мураде... Невже ти допустиш, щоб у своїм домі ти не був господарем? Невже допустиш, щоб жінка, роджена до твоїх послуг і втіхи, була старша за тебе? Невже ти добровільно віддаси комусь добро своє.

— Не віддам! Наказуй, що робити! — Знову вигукнув Мурад.

— Треба не допустити, щоб серед аджарів були колективи. Ти мусиш не допустити цього в своєму аулі на долині.

— А як?

— Бо коли стане тут колектив, і аджери відчують, що їм добре... Пху...

Сеїд швидко заплямкав губами і докінчив.

— Тоді буде пізно,

— Що ж робити?

— Що робити? Треба в серцях аджарів запалювати таку ж ненависть до отих колективів, ака розгорілася в тобі. Запалювати словом, а коли треба, то і зуби показати: гострі, як у голодної шакалки.

— Навчи, яким словом запалювати?

— Таким, яким я западив у тобі.

Сеїд підвівся і став проти Мурада.

— Я з тебе задоволений, Мураде. Задоволений, що ти, пробираючись за кордон, доносив мені, хто в аулі користується з моїх кукурудзяників та садків, що ти сміливий і правдивий аджар. Я тобі пообіцяв віддати в жінки мою дочку Падіме. Ти бідняк і простий аджар, а мене колись знала вся Аджарія, бо я князь, і дочка моя красуня на весь світ, а отже я зійшов до тебе. Коли ти й тепер доведеш свою відданість, то той викуп, що я визначив за Падіме, зменшу на половину. Пам'ятай це, Мураде. А тепер можеш йти. Я хочу побути на самоті. Ми ще поговоримо. Завтра, як я говорив, склич до себе мулу, Мухамеда і Файзулу-ага. Иди.

Сеїд зробив рукою величний рух, мовби якийсь владар. Му-

рад, уклонившись, нашвидку пішов геть. Сеїд сів і довго сидів не рухаючись. Потім на його волохатому обличчі промайнуло щось подібне до усмішки, а губи зашепотіли:

— Ці аджари лишилися такі ж довірливі, як маленькі діти і нерозумні, як старі ішаки. Хвала алахові, що він напугав мене пробратися сюди. Хоч і поранили, так зате тут можна багато діла зробити. Уміючи, так можна налякати аджарів колективами, що вони й за зброєю візьмуться. От якби тільки не в одному аулі, а по всій Аджарії. Може б тоді й радянській владі кінець був, і мої маєтності повернулися б... О, всемогутній алах, пошли це швидше!

Сеїд знову замислився і вже по довгому часі напівголосно мовив сам до себе:

— Тільки як це зробити, щоб скрізь? Що вигадати таке?

Над його головою, десь за скелею почулися дзвінки голоси. То розмовляли Наргуль із Реджебом, що пасли худобу на полонині. Голоси то спліталися в гарячий, уперто-наївний супереччі, то зовсім затихали. Сеїд мимохіть почав дослухатися. Ось зовсім недалечко закричав уже сам Реджеб.

— Наргуль, а води ось скільки в ямці! Це певно після дощу, що в ночі був. Та чиста. А дно чорне, і мене всього видно.

На деякий час запанувала мовчанка.

— Чого б я ото кривився, Реджебе? — почувся сердитий голос Наргуль, що очевидно підійшла до меншого брата. — Не пустуй!

За скелею почувлася шамотнява — пастухи запустували. Потім знову замовкли.

— Реджебе, тобі тринадцять, а мені тільки п'ятнадцять, а я на цілу голову вища за тебе.

— Неправда.

— Диви-но, у воді видно.

А трохи згодом із сумом у голосі дівчина продовжувала:

— Я б знову хотіла маленькою бути. Тоді не треба було оцією остогидлою чадрою запинатися. Як вона мені набридла!.. Реджебе, мені тільки й гарно отут на полонині. А на подвір'ї погано. Нене гнівається. кричить, щоб я чадру не знімала. Нікого нема, а вона кричить. А мені душно в чадрі, світа білого не бачу. Мовби хто камінь великий на голову поклав.

Ще трохи згодом:

— А я таки гарна, Реджебе.

— Не вихвайся. Гарна, як сова.

— Бре. Краща за Мустафину Падіме. Вона криворота, брови в неї, як ожиніві куці, ще й зрослися. А в мене як два лева шаблів покійного баба... Падіме вихваляється своїм чарчапі¹⁾, що воно шовкова і, коли вона проходить аулом, то всі на неї задивляються. В мене ж шовкового чарчапі нема, і я б хотіла пройти аулом без чадри. Нехай би на мене тоді задивлялися, а Падіме заздрила.

¹⁾ Національна довга сукня, що до неї припасована чадра.

— Не так хтось задивлявся б, як Зелім. Ось я як скажу Мурадові, то він тобі наб'є, щоб такого не говорила.

— Ти цього не скажеш, Реджебе.

— Скажу!

— Тоді шайтан язик тобі вирве, щоб не був донощиком...

— То я пожартував... Наргуле, а ти б дуже хотіла ходити без чадри.

— Дуже. Мені душно в ній і не вільно, як куріпці в Мурадовім сілці.

— Я знаю щось...

— Що ти знаєш?

— Ось прийде колектив і скине з тебе чадру.

— Хто прийде?

— Колектив. Оці хаші він переробить на кукурудзянки та тютюнища, а всі жінки тоді ходитимуть без чадри. І ти. Це мені говорив Зелім.

— А ти не брешеш?

— Став би я говорити з тобою.

— Зелім говорив?

— Зелім.

— Прийде отой ко...

— Колектив.

— І чадри познімає?

— Познімає.

— А швидко?

— Швидко.

.....
— Чого ти душиш мене, Наргуле. Диви, дурноголова.

— Не души, бо вкушу.

— Ах ти ж! Ось я тобі!..

Майже на Сеїдову голову стрибнув Реджеб, побачив старого і злякано присів. Зверху ойкнула Наргуль.

— Ой, тут чужий!..

Ламаючи куці, дівчина потупотіла за скелю. Сеїд ухопив Реджеба за руку.

— Що тобі розказував Зелім?

Хлопчик злякано дивився на волохате гостеве обличчя й злякано тремтів.

— Кажи!

— Я забув. Багато він говорив.

— А ти не брешеш? Стане Зелім з отаким малим бавші розмовляти.

— Ні, правда. Я біг від вачарі, а він спинив мене, сам сів і почав розказувати.

— Говори все, що ти від нього чув, — суворо продовжував допитувати хлопчика Сеїд.

— Я вже забув.

— А ти ж сестрі розповідав. Я чув усе.

— Про колектив розказував. Що швидко прийде. А який, я гаразд не зрозумів.

— А ще?

— Говорив, що із усіх жінок той колектив поскидає чадри.

— Ще?

У Реджеба на очах виступили сльози.

— Я забув.

Сеїд гостро поглянув на хлопця. Тоді вхопив його за вуха й боляче пошкуб.

— Це за те, щоб ти не був такий цікавий. Іди геть, поганий бавші.

Реджеб зірвався з місця, і плачучи, подався на скелю.

Сеїд довгий час сидів нерухомо у великій задумі. По тому зарослі його бороди заворушилися, очі приплющилися, й на обличчі сковзнула тонка усмішка. Аджар погладив рукою бороду й задумливо та голосно промовив:

— Так. Це гарна думка. Сам великий алах її послав мені. Сеїд її виконає.

Ще раз посміхнувся. Тоді підвівся, і обпираючись на ціпок, пошмау рушив на по-вір'я.

V

Хебібе Рамбошвілі зібралася в гості в долину. На запитливий Мурадів погляд, мати відповіла:

— Іду, сину, в Мікулеті. Провідаю сестру Фатиму за зайду до Мухамеда, гасу дістану.

Мурад насупив брови

— Гляди, не проговорись там.

— Хіба я маленька, що ти нагадуєш.

— Нагадую, бо знаю, що язик жіночий довгий, як лісова ліяна. Не встиг глянути, як уже заплутався в ній.

У відповідь мати покірливо хитнула головою. Закуталась в чадру і пішла з подвір'я.

У долині Хебібе не пішла одразу до сестри, а завернула до Пехладзеного подвір'я, що було на самому краї аула. На порозі саклі її зустріла Суріе, Зелімова мати.

— Ти живеш, Хебібе, на взгір'ї, як гірська козуля і ніколи не навідаєшся. А ми ж старі подруги, і покійні наші чоловіки побратимами були.

Ведучи в хату гостю, Суріе продовжувала.

— Нехай твоя присутність осяє моє вбоге мешкання, як сонце осяє нашу долину.

У саклі вона прослала на долівці халічу¹⁾, а тоді кинулася шукати гостинців, щоб почастувати гостю. Порізала на дрібненькі шматочки каурми й поставила разом із чуреком на халічу. У дерев'яні миски насипала кишмишу та горіхів і теж поставила перед

¹⁾ Халіча — килим.

гостею, тоді й сама напроти сіла. Хебібе ввесь час, чекаючи на приготування господарки, поважно сиділа.

Обидві жінки сиділи одна проти одної, перекидаючись словами вітання. Суріє прищановувала гостю.

Іж, Хебібе. Вибачай, що мало гостинців. Де їх бідній удові багато взяти.

Хебібе, щоб не образити господарку, старано їла, хоч і негодна була. Такий уже аджарський звичай.

Коли, на зубях захрумтіли горіхи і джерело для слів вітання висохло, вона заговорила про справжню причину свого одвідування.

— Слухай, люба Суріє. Я не спроста до тебе навідалася, а пришла поговорити про важливу справу.

Господарка швидко заклала головою.

— Я слухаю тебе, високоповажна госте. Від нині вуха мої існують лише для твоїх слів.

Хебібе відкинула за плечі краї чорної чадри і витерла долонею губи.

Я прийшла поговорити про Зеліма та Наргуль. Незабаром повинно бути їхнє корцілі¹⁾.

Господарка знову схвально похитала головою і відповіла:

— Зелім копійку до копійку складає, щоб швидче зібрати на придане гроші. Адже ж у нас було умовлено, що ми викупа за Наргуль не даємо, а тільки придане справляємо... Ми стараємось. Я думаю, що після зимового великого байраму²⁾ гроші Зелім уже збере. Купить придане і підішле на взгир'я за Наргулею даде³⁾, тоді корцілі відгуляємо.

Гостя пильно поглянула на подругу. Потім у її чорних очах, хоч і підпертих колом глибоких зморщок, але все ще блискучих і молоджавих, промайнув смуток.

— Такий був заповіт мого покійного Ібрагіма. Щойно народилася Наргуль, вони з твоїм Мемедом ударили по руках. Тоді ж і за придане умовилися. Ібрагимове слово для мене святе, і я мушу того слова слухатись так, наче покійник ще живий. Та в домі господарем мій син Мурад. Його слово для мене є теж закон, і я його теж повинна слухатись.

Хебібе перевела дух. Суріє витягнула наперед голову, запитливо заглядаючи гості в очі. Її починала охоплювати незрозуміла стурбованість, хоч вона й догадувалась про що йтиме мова.

— З котрого часу алах туманом хмуристості вкрив Мурадів розум, і на серці його виростив мох злости. Мурад має серце на Зеліма.

Господарка удаля з себе здивовану.

— Мій Зелім такий плохий, як учорашнього народження ягня. Завіщо бо то Мурад мав на нього серце?

¹⁾ Корцілі — весілля.

²⁾ Байрам — магомтанське свято.

³⁾ Даде — уповноважений молодого, ніби староста, що приводить у його хату молоду.

Хебібе з докором похитала головою. Вона думала, що після її слів, Суріє одразу ж почне скаржитись на Зеліма, а воно вийшло навпаки, і гості з узгір'я ставало прикро. Уже з серцем вона продовжувала:

— Завіщо? Зате, що твій Зелім хоче бути розумніший за мастевлебелі з мудеріса¹⁾, за наші старовинні зичай, хоче бачити те, чого верховини найвищих гір не бачать. Ой чуді-чуді робить Зелім. Не на ту стежку ступає, якою повинен іти

Суріє зщулилася, а потім похилила голову. Хіба ці слова новина для неї? Вже багато днів їй в аулі гризуть жінки голову за Зеліма, а Падіме, дружина отого Файзулі-ага так просто проходу не дає. Мовляв, твій син — шайтанів вилупок, і ти сама з шайтаном зв'язалася. Та що ж вона поробить? Їй самій і ніч не ніч—таких думок у голові. І все про сина, про Зеліма. Хоче жінка розібратися в думках, що такого поганого парубок робить. Ну, ото їздить до міста по крам до кооперативу. Кажуть, злигався там із гуярами-комсомольцями. Та що з того? Який буде гріх од алаха? Він же до неї поштивий, не такий, як інші аульські хлопці. А в саклі наче не він господар, а вона, його мати. Кажуть люди, що комсомол шайтанова вигадка. А може й ні. Хіба вони бачили той комсомол. Зелім же, як почав ходити туди, краший на характер став. Отут і розбери, де правда.

І Суріє зараз, як і завжди при цих думках, зідхнула.

З іншого боку, як подумати, правда, діди-прадіди жили собі й не знали про якийсь там комсомол. Алахові у всьому корилися, в мечеті справно ходили, на вулиці мулі вклонялися. А Зелім у цих справах шкандибає. Мулі ніколи не вклоняється, а в мечеті лише раз, як помер батько, ходив. Після того йому мов усе ніколи: то в кооперативі сидить, то за крамом до Тедів їде. От люди за це на нього скося й дивляться. Суріє самій це не подобається, та що вона може зробити. Вона все таки жінка, натякне, а Зелім мовчанкою обійде — вона й замовкне. А останнім часом ото він якісь цителінаді²⁾ вигадав. То сам до себе, ходячи посаклі голосно говорив про них, а то і їй днями почав з'ясовувати. Щоб робити всім укупі. Це вже зовсім чудне щось, а може й погане — не від алаха.

І подвоюється душа в Суріє. Наче й лихого нічого не помічає вона за Зелімом, а може він і погано робить. Хто зна?

А все виною ота Зелімова грамота. Походив би до мули, навчився коран разбирати і досить, а Мемедові захотілося, щоб хлопець школу закінчив. Ну й змінився. Краще було б не пускати Зеліма до школи.

Пригадує жінка, як воно сталося.

Давно це було. Покійний Мемед ще живий був. Раз поїхав він далеко за гори, аж на беріг моря, до далекого родича в справах.

1) Мастевлебелі — учитель найвищої духовної школи.

2) Цителінаді — колектив.

Коли повернувся, то звелів Зелімові збиратись у дорогу. Повів кудись хлопця, а їй і слова не сказав. Уже згодом, повернувшись, похвалився, що віддав Зеліма до школи. Мовляв, житиме в родича і до школи бігатиме, бо грамота бідняка в люди виводить. Суріє тоді про себе протестувала, шкода хлопця — неспокійно всюди було, але змовчала, бо закон не велить жінці сперечатися з чоловіком. Ніколи за весь час Мемед не дозволяв їй і одвідати хлопця — сам ходив за гори. А через чотири роки Зелім повернувся і мов би засмутнів. Правда, грамота пригодилася: зовсім ще молодий парубок, а отже призначили на прикажчика кооперативу.

Зустрічаючи гостю, Суріє думала, що та обмине, як і раніш це робила. балачку про незвичайну Зелімову поведінку, аж воно навпаки. І тому зщулилася бідна жінка, і тому голову похилила вона. А в душі роздвоєння, і в очах вицвілих та сірих, як дальні скелі, тривога.

Хебібе чекала, поки Суріє заговорить, але та мовчала. Тоді вона знов продовжувала:

— Я була у Тедах за горами, і вуха мої чули від людей: поганий той комсомол. Гяури його вигадали для того, щоб нас усіх перевернути на гяурів. Щоб отим комсомолом замінити самого алаха. Щоб поруйнувати наші старовинні звичаї й закони.

Розмовниця нахилилася ближче до господарки і з жахом у голосі прошепотіла:

— Ти знаєш, що очі мої бачили там у місті? Оці комсомольці ішли лавами, як аскери. Серед них були дівчата. І не тільки гяурські, а й діти правовірних. Правда, кажуть не з гір, а з самого міста. І знаєш, Суріє? Всі з відкритими обличчями, без чадр. І на них дивилися очі сторонніх чоловіків.

Брови в Хебібе заломилися і обличчя стало скам'яніло суворе.

— Ти й дозволила отаке, Суріє, коли б алах благословив тебе дочкою?

У відповідь господарка тільки відхнула.

— А Зелім до них ходить? До чого це призведе?.. Словом, Мурад гнівається на Зеліма. Я прийшла попередити, Суріє. Ти, як мати, поговори з ним. Слово твоє, хоч і жіноче, та може воно впаде в Зелімову голову з такою ж користю, як кукурудзяне зерно у вогню землю.

Хебібе замовкла і почала збиратися. Господарка просила ще посидіти, але гостя була неблагана. Незабаром вона вже була в аульському вузькому провулкові. Для виду зайшла до Мухамедової крамниці, а тоді подалась на взгір'я.

У Суріє думки, як гірський ручей, що перескакує з каміння на камінь і ніколи не угнати за ним. Лише на широких колдобинах на мить зупиняється вода, крутиться, виривається. Так і в жінчиній голові.

Зелім хоче, щоб жінки ходили з відкритими обличчями. Це погано. Ой погано! Алах звелів, і в корані сказано: ніхто не може бачити нагоди обличчя жінки, крім мужа, бо він є її владар і ве-

литель. А хіба може її син іти проти корана, проти адата? Ні. Нуда, вона з ним поговорить.

Суріє довго стояла нерухомо серед саклі у великому розмислі. Такою її застав і Зелім, що нагодився з крамниці. Мати зробила до нього крок і суворо мовила:

— Приходила Хебібе з узгір'я, Наргуліна мати. Про тебе говорила.

Зелім зацікавлено блиснув очима.

— Що вона говорила.

Суріє почала здалеку.

— Зеліме, я зузую, а ти молодий орел. Зузулю орел ніколи не слухає, та я твоя мати, і мене ти може вислухаєш. Сину, ти ступаєш гордо і сміливо, але безрозумно. Не знаєш, що під ногою в тебе трясовина, яка може зрадити. Молоде орля теж інколи, понадіявшись на свої сили, вилітає з гнізда, але знесилене падає в урвище й гине.

Зелім скривився. Йому ставало прикро від цього звичаю східної балачки: замість говорити просто про справу, починати приповідно. Хотів сказати щось гостре, щоб мати швидко говорила про діло, аж та замовкла, бо сама не знала, що казати далі. Вже по хвилині вона одразу дійшла до суті.

— Словом, Мурад на тебе гнівається. За те, що ти не йдеш тропою, батьками протоптаною, а злигався з отими комсомольцями у місті. То лихі люди. Шайтан удмухнув у їхню голову частку свого облудного розуму, і вони праснуть до якихось безрозумних химер. А ти хочеш іти разом із ними. Це зле. От уже ти починаєш забалакуватися про якісь щетелінаді. Звідки це слово у твоїй голові, коли найстаріші та найрозумніші в горах мудреці—аджари про нього не знають?

Тонкі Зелімові губи, мов дві лісові ліяни, зігнулися в сумну усмішку. Запрацювала думка: онде з якого боку вітром подуло. Мурад прислав матір, а до нього ходять Мухамед-вачарі, Файзула-ага, мула вчашає. Це вони й порадили. Тільки так.

Тільки вони. Мухамед давно вже гострить зуби на нього за кооператив, а Файзула не знати чого скося поглядає. Просто нутром своїм куркульським щось чує. Про мулу ж і говорити не доводиться. А Мурад?.. Ну, ото кажуть, що він пачкар, але чого б йому гніватися на нього. Що він йому зробив лихого? Правда, Мурад якийсь нелюдяний, дикий, в аулі рідко буває. Та то від того, що живе самотньо на взгір'ї... Ага! От що треба зробити. Поговорити з Мурадом. Він ще з ним одверто та щиро не говорив.

Цей намір розпутав клубок думок, і парубок зробив рішучий рух до дверей. У цю мить погляд його зупинився на материній постаті. Вона стояла з повиклою головою, і очі її з благанням стежили за сином.

Зелім спинився. Що відповісти на її слова? По хвилині підійшов до матері і лагідно почав.

— Нене, ти щойно говорила про орля. Дійсно, коли воно недосвідчене вилітає з гнізда, на його шляху багато перешкод. Але з кожним махом крил орля набирається досвіду і зрештою всі ті перешкоди перемагає. Чому це так? Тому, що воно несе з собою життя — молоде і буйне. Я теж. У душі своїй несу життя нове і маю на своєму шляху перешкоди. Мурадів гнів, незрозумілий, може лихими людьми нав'яний, — одна з цих перешкод.

Суріє продовжувала стояти також поникло, лише в очах до благання, додалось якесь недовір'я, навіть мов би трохи ворожисть. Син помітив це.

— Нене! Що я тобі лихого зробив, що ти на мене дивишся, як на якогось злочинця? Скажи.

Мати нічого не могла відповісти, лише недовір'я зникло з її очей та ще дуже винувано похилила голову жінка. Зелім подивився на неї довгим, пильним поглядом, зідхнув і вибіг із саклі.

...Серед кукурудзяників і тютюниць широкими кроками молодого гірняка Зелім піднімався на гору. Коли стежка, поминувши рідкі чагарники серед каменів, загадючилась у високі тінисті хащі, він припинив ходу, щоб на дозвіллі обміркувати зарані балачку з Мурадом. Думав: про всі свої мрії він широко з западом розповість, Мурадові. Розповість, як братові, як самому собі в думках розповідає. Нехай Мурад темний, та він молодий, зрозуміє його і відійде від впливу мули та різних вачарі.

Але поруч з цими думками з'явилися й сумніви.

— А чи зможе він так говорити, щоб кожне його слово дійшло до найглибших куточків Мурадової душі й збудило там нові почуття, нові бажання, як це було колись і з ним самим, як уперше починав говорити Гусейн, голова тедівського кооперативу. От якби Гусейн! Він кого завгодно переконає.

Стежка покрутилась попід скелями. Ліворуч рівна, майже сторчова круча, а праворуч урвище. Над вузькою стежкою — двома не розминуться — буки з урвища розп'яли густе, зелене шатро. Зелім ішов у великій задумі і дивився собі під ноги. На закруті він раптом спинився і дуже здригнув: перед ним стояв Мурад. У першу мить Зелім зробив поривчастий рух, хотів кинутись і обняти Мурада, бо саме перед цим йому уява малою-ала таку картину після широї балачки з гірняком, але погляд зупинився на Мурадовім обличчі, що було похмуре, на його блискучих очах, у яких перебігали злісні вогники, і парубок непевно зробив крок назад. Уже стримано привітав:

— Селям алейкум!

Мурад ледве пробурмотів у відповідь: „Алейкум селям“. Чекав у ворожій позі, щоб Зелім поступився трохи під кручу і дав йому дорогу. Але Зелім і не думав цього робити. Він уже опанував свою ніяковість, зробив крок уперед і став серед стежки.

Одверто й широко зазирнув Мурадові в очі і лагідно заговорив:

— Я до тебе, Мураде, по справі.

Мурад повів поглядом та ще дуже насупив брови. Глухо відповів.

— Твоє щастя, що напівдорозі зустрів. Не треба дратися на саме взгір'я Говори, яка справа.

— Тут незручно. А балачка моя довга. Повертай назад. Отам за виступом можна буде сісти. Посидимо й поговоримо.

— Ніколи мені з тобою сидіти. Говори тут.

Така гостра, одверто ворожа Мурадова відповідь знову породила в Зелімових думках непевність. Хлопець замулився.

— Я чув.. мені..— хотів сказати: „говорила нене“, але попра-
вився... Чув від людей, що ти на мене гнів маєш, Мураде. От у
цій справі я й хотів побалакати. Що за причина? Аджеж, здається,
я тобі нічого лихого не вчинив?

Слова звичайні, трохи навіть запобігливі, але вони наче гостро
образили Мурада. Тонкі губи під такими ж тонкими вусами зата-
цювали від стриманого гніву, й на смаглявих щоках виступила чер-
вона фарба. Перші хвилини гірняк намагався глузувати з
Зеліма.

— Зеліме, це ти піднімався на взгір'я, щоб краще роздивити-
ся на моє дворище? Хочеш посісти його? Щоб уже не я в ньому
господарював, а ти? Хочеш, щоб я кожного ранку бігав до тебе
в долину, вклонявся та просив дозволу з'їсти шмат власного
бринджі? Так?

Голос Мурадові з кожним словом міцнів і на останньому дійшов
до самих високих нот. Відголоски його, вдаряючись об круту
скелю, лунко розсипалися в зеленому верховітті. Все ще лагідно
і трохи сумно Зелім намагався перепинити гірняка.

— Стривай!..

Але Мурад рванувся з місця і стиснув кулаки. На губах йому
виступила піна.

— Щеня! Я перший вирву з рота твій облудний язик, видовбаю
з голови твоєї поганий мізок і кину його голодним шакалам. Тільки
спробуй коли говорити про свої колективи. Геть з дороги!

І Мурад грубо штовхнув Зеліма. Той затрусився від гніву і в
свою чергу стиснув кулаки, але стримав себе. Був не менш дужий
за Мурада і спокійно відвів на бік руки того. Суворо мовив:

— Це не личить аджарові. Я до тебе з дружною йшов, як
гість, а ти зустрічаєш кулаками.

Мурадові стало соромно і він відступив крок назад, але про-
довжував дивитися вороже і гнівно. У Зелімових очах гнів уже
спав, а натомість прийшли жаль і сум. Так і стояли якийсь час
гірняки на вузькій стежці один проти одного: обидва стрункі,
дуже молодечою завзятістю. Перегодом Зелім відхнув.

— У тебе, Мураде, сьогодні поганий настрій. Нехай я іншим
разом прийду до тебе. Тоді побалакаємо. Прощай,—промовив він
тихо, повернувся й повільною ходою пішов назад. Уже заховався
в густій хаші, як позаду почувся застережливо-погрозливий і вод-
ночас зачіпливий Мурадов голос.

— Краще не зустрічайся на глухій стежці сам не сам, бо маю
в тобі не приятеля, а ворога. Пам'ятай, що коли на стрінчастій

скелі зустрінуться двоє турів, а розминуться не можна, то вони б'ються доти, доки один другого не скине в безодню.

Зелім спинився і виглянув із гушавини. Спокійно відповів:

— Тури в аджарів уже перевелися. Але знай і те, що перемагає той тур, який веде за собою стадо, бо відповідальність за нього подвоює сили, а самотній гине.

Сказав і зник.

(Далі буде).

І В А Н П Р О К У Д А

ДВАДЦЯТЬ ТРИ ГОДИНИ

Ранок над степом
розвішав туман.
Висить над степом
тиша німа.
Коника добре
я зануздав.
(Пада на землю
туманом вода).
Осінь в степу,
і теплові кінець.
Осінь — вона
не турбує мене.
Коник мій в землю
стальні лемеші.
Конику, треба
орати спішить.
Я повертаю
мокре кермо
Чую, що добре
уже намок.
Та скоро закінчиться
мій день,
Зміна вже скоро
мені прийде.
Вже пролетіла
моя пора,
Більш, як по пляну було,
зорав.
День загортається
в мокрий туман,
Зміна повинна вже бути,
а нема.
Влив я ще гасу,
досить, їж.
Знов лемеші
у турі перії.

Що за морока —
нема Василя.
Темінь окутує
чорні поля.
День коротенький
скоро зник,
Вже непомітно
стає борозни.
Я запалив
жовтуватий гніт,
В темінь плигнули
привітні вогні,
Дороговказом
пливуть по стерні,
А над стернею —
патлата ніч...
Дзьобає мжичка —
уредна така
Думка шепоче:
— додому тікай.
Але вже інших
струнчаться ряди:
— Знай же, що трактор
в колгоспі один.
Кинеш ти поле, —
знову прорив
Не встигнеш зорати
— Ну, говори!
Значить відстать
У змаганні знов,
Плентатись задніми,
як і давно.
10 годин ще
до ранку, знай.
Значення має
й одна борозна.

Видержиш, хоч
і не поїси,
Хай тут невдачу
піймає Василь.
— Вірно!
Хитань уже
більше нема.
Мжичкою сіє

віч німа.
Зрідка шерехне
земля туга.
Тіло мое
механічно здрига,
Бо вже до останку
я намок,
Але міцно
тримаю кермо.

В А С И Л Ь К У Ч Е Р
П О В Е Л И Ц Я
(С у с с у т а)

I

НА ПАГОРКУ, за селом чухав нафтовий млин, обдавав ритмічними тактами далекі околиці. Десятки років стоїть млин і бухкає чорними кільцями спаленого газу. Стелиться той газ на ріллю, зростає над селом, лоскоче в ніздрях слободян.

А онде, на другому пагорку, серед села стоїть церква. Залізна брама давно згубила білило, заросла крапивою і подорожником. На півкруглих шпильях похилені хрести відзеркалювали ранкове й вечірнє сонце, мов сходили кров'ю. Колись цієї крові не добачали. Навпаки—пишалися, що на церкві стоять дзеркалеві хрести. Не раз і не два стара Януриха зводила очі на церкву, опекуватою пучкою хрестилася.

— Помози боже. Спаси від сарани клятої, хазяйство наше нехай буде во віки вічні.

Тоді з-за лісу гримнула гармата—наступали махнівці.

Слободяни не здавались. Невеличкий загін бідности сільської міцно тримав фронтову лінію. З одного боку ріка,—з другого ліс густий, а з третього несподівано й неждано слободяни вдарили махнівців у тил.

Завирилось у лісі, заїржали коні, а Януриха високо заносила зламану руку, молилась за церкву. Не знати, як довго стояла б вона з мольбою, та сполошив окрик вартових, що промчали селом.

Хрест захолов у Ярунихи на лобі. На пагорок до церкви вступив перший Макар Осика. Спокійно звів австрійського карабіна і тричі встрілив у дзеркалевого хреста. Дзенькнуло скельце, хрест захитався, надколовся.

Янурисі гей-би хто піску у вічі жбурнув. За хрестом захиталося подвір'я: комора, хата в зруб кладена, сіножаті завидні на всю Слободу.

— Андихрист!

— Бодай тобі руки струпом узялися!

— Проклинаємо всім селом...

Макареві ці слова—„ноль вніманія“. Закинувши на плече карабіна, приступав селом перевіряти польові дозори. За лісом мовкли дальні пістріли—хлопці назлоганяли Махна.

Селом з'являлись люди. В ході чулась упевненість, твердий крок Біднота привітно зустрічала Макара. До нього лишень віталися, а між собою гуторили.

— Доброго цілка маємо!

— Оцей не схибить...

— У хреста віліє, не змахе й у ворога.

Мажарові розповіли за Януриху тоді, як ходив з біднотою куркульське майно забирати. Слухав ту розповідь не уважно, бо мішки з пшеницею вангажив.

— Мені що? Нехай проклинають. Аби „пролетарія“ за мною стояла.

Минули роки—Макар не помилився. „Пролетарія“ горою стояла за нього. Особливо сьогодні, в час пробного виходу колгоспників на поле. Коні, сівалки, плуги, культиватори—виструнчилися на стоптаному снігу.

Востаннє самоперевірялись бригади. Навіть Бенедьо почував себе у святковій настрої. Пильно дивився, вишкукував між возами й бригадами „недоліків“ для влучної фрази, епіграми. За ним спостерігав Макар і бачив запальні гордістю очі. Все було на своїх місцях, та тільки вдарили другого дзвінка—Бенедьо скочив на воза.

— Браточки, не все взяли! Головне забули, от голови!..

Колгоспники здивовано переглянулися: — чи він справді, чи жартома.

— Кажі.—не муч—хтось напружено випалив. Оглянулися на вози, на коней, культиватори й не знайшли відповіді на Бенедьові слова. А він заклопотано прискалив око, розстебнув коміра в сатиновій сорочці хитнув головою.

— Забули.. Хліб і воду забули.

У відюйді шелеснув сміх. Справді, забули хліб і воду. Сміялися, бо ніхто не знав, зрати на пробний вихід харчі чи ні.

— Там побачимо,—сказав Макар, вдаривши третього дзвінка. В рейку дзвонили щоранку, подаючи гасло посівним бригадам рушати в поле. Щойно дзвін у рейку обірвав Макарові спогоди, розмкнув важкі вії. Глянувши на шмат сірого паперу, розмальований синіми штрихами восьмипільної сівозмینی. Ще раз перевіряв себе Макар. Висхлі губи ворухилися.

— Над лісом віка з конюшиною.

— Овес і ячмінь на сіножаттях.

— Соя.. і тут вузько сходились брови на перенісі. Огризок олівця кресдив на столі квадратики й старанно замальовував.

— На Чорному лісі ґрунт сухий, мочарі і немає там підходяще буде для конюшини“,—відсеяте зважував Макар пізньої ночі.

Хіба він мав же заснути. Це ж не в своєму господарстві: засіяв, пройшов так сям бороною й край. Ні. Макар керує колективним

господарством. Ось чому не йшов сон. В думках снігом лапатим кружияють цифри, відсотки,—шістдесят, сімдесят. Між числами загоносто сміється Бенедьо з бригадою, живим струмом сповнює Макарові серце...

Просторий лан, і тим ланом стелється дим від трактора чи з млина. Гуде на ріллі мотор. Макар прислухається. Край столу поволі блимає лампа, а за вікнами тане луна голосної рейки.

З порогу ступає Танась. Трусить картузом, і на світлі веселю кою війнули краплі весняного дощу.

— Що, знов дощ?—тривожно перепитав Макар, а очі протином вп'ялись на шибку: по ній спокійно стікали великі краплі, барвлячись у цитриновий кольорит.

— Да, дощить—сів край столу Танас.

— Весна капризна. Не везе нам, та й годі. Думаєш так, а виходить інак. Сівалки стоять. Три дні працювали і на тобі—дощ, багно. Сівники забуваються... Жаль бере...

У словах Макарових чулася зненависть до стихії і людов до найменшої часточки колективного, організованого. Виймав з кишені добірні зернята ячменю і пестив їх кострубатими пальцями на чорній долоні.

— Та воно біда не велика—почав Танась. —Он, Пронь казав, тепер ніколи чекати, аби зерно швидче в ґрунт...

Макар насторожився. Адже він не міг заперечувати супроти Проня. Отого коренастого Проня, що приїхав у Слободу з заводу. Приніс непохитну волю, залізну настирливість. Показав Макарові, що таке плян. Відтоді Макар не розлучавсь з олівцем і блокнотом. Все записував, вираховував. Проте зараз Макар насторожився. Невже й тут Пронь угадав. Він же на заводі звікував, машину добре знає, а рілля вона не машина, біля неї часом і ворожки треба...

— Сівалки стоять—повторив Макар. Деж той агромінімум буде. Ти знаєш, що таке аг-ро мі ні-мум? —протягнув Танась за поли й інтимно пояснював:

— Це значить з гектара 160 пудів ячменю, 140 вівса, конюшина скотині, соя...

— Знаю, не вчи. Сам сьогодні про це казав.

— Де? зламались дивно брови.

— В комсомолі. Стьопа, вобщє говорив про восьмий з'їзд, про поворот лідом до виробництва, а я встав і конкретно:

— Сівалку встановить умієш? Сівозміну колгоспу пам'ятаєш. Ось вам, браточки, наука. Отут себе покажіть—і Танась розчервонілий на весь голос гукав, згинаючи мя'зисті пальці лівої руки...

Поволі погляд ковзунась на плаката про стовідсотковий засів. Танась хутко схопив неправдивість малюнка.

Дивись. Ог перевертні—навіть сівалки не може правильно зрисувать

— Дарма. Сівалка то бамажна—виправдовував невдачу художника Макар, а в самого теж підозра ворохнулася. Бо й справді, воно ж

всяка неправильність тільки й плутає чоловіка. Плутала не раз і його. Найбільше темної ночі восени, коли родився в сумнівах і болях його проєкт електрифікації.

Вже шостий місяць Макар із проєктом ходить. Сівба, розгар на полі, в колгоспі, але проєкта тримав Макар. Пестив його, що дитину молодая мати, бо твердо вірив — виросте його малюток, виросте над усю Слободу.

Прозит був не складний. Починався ремонтом динамомашини, устаткуванням електростанції у млині і прокладанням електричної лінії.

Тепер об електричну лінію зачепився проєкт. Вже Слободою й кепкування сипались. Чув Макар, гострий вітер яхидства віє з Чорного лісу від Януриної землянки. Та про це мовчав — он дроту немає на лінію.

— А щож у колгоспспіці кажуть? — насторожився Танась.

— Нічого. Мовчать.

— Як мовчать?

— Отак Немає й край. — і Макар зробив байдужий рух, що ним зустрічали його в колгоспспіці, коли запитував за дріт на лінію.

— І надії не подають? — підсів ближче Танась.

— Що ті надії, хіба ними засвітиш.

Далі не розмовляли. Напругою затиснуто думки. Макар перегортає вдесьте червоненьку книжечку, що в ній увесь плян електрифікації. Танас, схиливши голову, загортає чорними пальцями на коліні прорвану дірку. Не хоче вірити, щоб через дріт не зійснівсь проєкт. А вже тоді сором увічі дивитися. Вулицею не пройти. Кострубата лумки борхалась у здогадах, позові повзла шляхом з перепонами і враз спіткнулась. В очах блиснула іскра. Танась злетів мов ошпарений електричним струмом.

— Макарчику — браток. Єсть.

— Шот єсть?

— Дріт!

Макар не розумів, де він той дріт. Відкіля взявся. А Танась тикав чорними пальцями у розірвані на коліні штани.

— Бачиш, ось туг дріт! Сьогодні розрвав...

— Да, штанів трохи жадко — спокійно відвернувся Макар з під Танасевої витівки.

— Макарчику. Я всурийоз — дріт єсть. Колючий дріт. У нас його на вгороді сил. Через нього й штани порвав...

Макар стрепенувсь. Лямпа захиталася, світло колінуло. Дужим рухом схопив Танася і крутнув по хаті, аж вітро з водою дзенькнуло і пробудився з лежанки дід Кочмарик. Дід протирав червоні очі, ніяк не міг дійти, що воно трапилось між Макаром та Танасем, тільки в ушах стояло слово — „дріт“.

За вікнами, світало. В олив'яному небі пролетів ранковий птах.

Важко набрякла дощами земля. За трое гоней у степ пройшла Бенедьова бригада, лишаючи по собі, розчесаний бороновим зуб'ям ярій лан.

Над сівалкою стояв Макар. Очі радо зоріли від перемог Бенедьової бригади і хмурили від холодної мряки.

Сівалка, забита землею, самотіла серед поля, боляче муляла Макара. Кожен атом його тіла болів за прогул сівалки, а допомогти ніяк. Зводились сірі очі в каламутне хмарами небо, а уста шепотіли:

— Стихія. Щож, проти неї?

Гострий вітер доносив від Бенедя:

— Бригада, веселей!—У відповідь ляскав батіг, дзвеніла стельвага. Мідяними бризками падало в ґрунт зерно.

— Герой Бенедьо. Двадцятий гектар кінчають—піднесено промовив Лановенко. На те зауваження пробуджене підвівсь Макар і, відкресливши на ріллі квадратики, звернувся прямо в степ.

— Руками сіють—машина стоїть. Неспособна в дощі,—і раптово круто повернувся на Лановенка.

— Ти ж агроном. Неже тобі це—„ноль внімання“? А як же агромінімум? Звиклий до таких запитань, Лановенко спокійно пустив ніздрями синього диму і повільно пояснив.

— Тепер не погоди чекати, а сіять треба. Земля не жде. Іноді жертвуєш і машиною і пляном, щоб зерно у вогий ґрунт кинути. Агромінімум від цього не стільки придбає, як втратить, коли чекатимеш на погоду для сівалки.

Макар мовчки жував потрісканими губами підсмаленого вуса. Це означало—Макар згодний, але відразу не скаже. Така в нього звичка поменшувати наявні досягнення, щоб потім не осоромитись. Особливо цієї весни турбувався Макар, подаючи щодня зведення до райземвідділу. Часом вискочиш наперед, а гляди десь недосів трапляється—тоді знову покриють у районній газеті за обдурювання. Оцю риску Макарового характеру Лановенко взнав недавно, тому й припущення вважав за дійсність. Макар говорить: „сівбу закінчимо не галопом“ і це означає: сівбу закінчать скоро—цими днями.

— Не забувайте, тільки Бенедьова бригада закінчить оves—негайно її на конюшину перекиньте—стоючи в стременах казав Лановенко, і вже вудила натягнулися, кінь напружив м'язи, щоб вдарити рись.

— Зажди!—схопив за вудила Макар.—А де брати насіння конюшинове? підозріло протинав Лановенка, чутно навіть—рука тремтіла на повідках.

— Насіння не просте. Швайцарське.

— Я не про те... А як з повелікою, щоб не засіялись нам...

По слові повеліка, хмарка збігла Лановенкові на ясні очі. Між бровами лягла глибока борозна.

— Не думай про це. Адже наші агростанції досліджували. Чорт зна чого не купимо—донеслося з тупотняви баского коня.

Лановенко помчав до млина. Поминув пагорок, став виїздити на гору.

В долині над лавадом, що заросла лопушником з осокою, колискою ходючій жінки чоловік. Раз-у-раз рука злітала півколом — сіяв зерно. Вледівши Лановенка, каламутні очі блиснули лампадкою. Япура кужбився, мовби від нощі надмірної, пнувсь давати повед, розмах рукою.

— Г-е х—що сили прав одліктя—жбурляв зерно. Хотілось на ту пору не зерна в руки, а каменя, на колишнього наймита Лановенка. Давно забув, як гуси пас, бач—агрономом став, масиви заводить. А Япуру, що пів села в нього вчилось господарювати, змусив сіяти в шелюгах між осокою.

В кадамутному оці мерехтіло дві десятини підсвіної конюшини. За неї одержав похвальну грамоту на районній виставці, пишавсь на все село, а врожаю так і не зібрав. Конюшину скосив Макар з Бенедиком, і цілу зиму годували колгоспних коней...

— Тепер не нагодуїш—виздиhaють!—шипів Япура.

— Нехай Лановенко їде, нехай видивляється на масив, приготований для конюшини—підвісь навпінки Япура і міцно затис кулаки на агронома.

Холодна рука зітерла з гарячого лоба великі краплі солоного поту. На заводі в ливарному цеху піг означає важку невтомну працю. А хто скаже, що не так у селі. Нехай спробує сказати про це Пронь. Він третій місяць не тримав у руках ливарного ковша, не чув сичання білої криці. В колгоспі було не згірш ливарного цеху: Макар, Черпак, Танась, Кузя—розтоплена лава, що з неї потрібно зробити литво. Високу якість, низький брак.

Над цим „литвом“ щодня виступав у Проня піг. Адже не було б сьогодні його в селі і важко сказати, чи дійшли б згоди про кормову сазу.

Розрахунок був простий: в колгоспі буде сотня корів, і для них потрібні корма.

— Без кормів нам, однак що заводі без вугілля,—розповідав Пронь колгоспникам про завод. Був там прорив: нехват палива. Річковий гудок тривогою ранив повітря—чули всі: завод віддає останні сили, а вугілля нема. І тоді в цехах, котлованах орляним крилом тіпонулась думка.

— В Донбас післати бригаду!

Вмить зібрались, рушили в дальню путь.

— Ми зубами рвали чорне золото для свого заводу. А ви вагаєтесь взяти готове, що його земля дарує!—палко доводив Пронь. Його підтримував Макар, пильно пантруючи Черпака, аж доки той не чвіркнув через губу.

— Правильно, крмова база потрібна. У нас і природа цьому посприяє. Ви ж тільки погляньте... Двоїсь у думках Черпак. Болало його, що корову доведеться завести на колективний двір.

— Навіщо та конюшина? Адже луки наші восторат вигідніші!

Не сієш ні ореш, а вони ростуть. Лишень кюсу гостри, косарів пускай...

— Значить, проти кормової бази, — встав Макар.

— Та ні, я взагалі говорю... Як сіять то й сіять, — сів на лаву Черпак.

Пронь витер з лоба солоний піт, задоволено розгорнув широкі плечі. Так бувало робив на заводі, одержуючи доброякісне литво. Юхим більше не виступав проти конюшини, але Пронь знав: ще не раз буде двоїтись Юхим, не раз голодним псом завиватиме „душа“ дрібного власника.

— Це нормально?

— Хто його знає — подумав Макар, сідаючи до столу.

Над столом далеко за півліч сиділи троє друзів. Пронь перергортав червоненьку книжечку, а Танас з Макаром замерли в чеканні...

II

Сонце сідало за лісом, а Бенедьова бригада лишила по собі дванадцять гектарів сіяного вівса й добрий шматок конюшини.

Обступили колгоспники переможну бригаду, шанобою поймаючи юного Танася, пристаркуватого Бенедя. Юхим Черпак палко сперечався.

— Не може цього бути. Над силу дев'ять гектарів, ну нехай одинадцять...

Дехто з бригадирів заздрих Бенедьові, мовчки співчував Юхимові, складаючи на завтра пляна нових перемог. Бенедьо на ті закиди мовчки посміхався, показуючи між уса щербіті зуби. На допомогу прийшов Макар розкривши свого записника.

— Ти Юхиме, не супреч. Сам бачив, сам обміряв — так і записано; 16 га.

Умовк Юхим, глибше пірнули в задуму всі бригадири. Знадвору покликано Бенедьового напарника Танася. Хвильний перемогого бригади, Танась пірнув у вечірлю прохолоду, мов у ріку студену жнивняного дня.

З будинку, де мали відбутися сьогодні комсомольські збори, зачиналася переможна пісня...

— Ото засів. Повертайся меткіш, бо же хлопців нетерплячка бере — вишов із пітми Стьопа.

— Зйшлися вже?

А тож це тобі не зима, весна, браток.

— Знаю, одмахнувся Танась твердо ступаючи до комсомольського осередку. Йти було кепсько, бо колюча пітьма ховала в собі рівчаки й вибій. Стьопа спіткнувшись хотів вилаятись, але Танась затримав.

— Ех Стьопа, засвіtimo скоро. Від млина аж до лісу, — над усю Слободу — радів Танась.

— Я все й дроту знайшов — німці залишили — перебив Стьопа.

— Сьогодні на бюро поговорим...

Танась обірвав на півслові. Рука хапливо мацала в кишенях. На обличчі вирізблено тривогу.

— „Деж книжечка“?

— Чогож ти став,— сівнув за рукав Стьопа.

Танась підвів схилену голову, пошепки промовив.

— Немає...

— Кого?

— Проекта... Деж я його подів?— ворухились вуста, і враз тріпнув чубом.

— Іди Стьопа. Скажи хлопцям, нехай розпочинають, я скоро,— зірвався вихором.

— Куди ж ти? Ступив до тину Стьопа.

— Мабуть на поле. Там біля сівалки,— канули у темну

Танась, і його слова.

Стьопа прийшов у комсомольську кімнату й сказав, що Танась загубив проекта. Вибуховою гранатою впала звістка на комсомольців. Ніхто не підвівся, ніхто не спитав. Болісна тривога по-лошила всіх.

На Чортовім глинищі давно не було стільки людей, а це зішлися. Колгоспники. вертаючись з поля, прибували прямо до Япуриної землянки. Почорніла землянка, що в ній оселили розкуркуленого Япуру, виглядала галичим кублом, геть обросла рунякою.

На подвір'ю бігала Япуриха, ломлячи руки, голосно благала. — Люди добрі. Чого ж ви мовчите? Заступіться за бідну жінчину. Вони ж його даремно та й забрали.

Ось, вона підбігла до гурту жінок, але ті призириливо відвернулися. Бенедя смачно сплюнув на спориш.

— Нещасна жінчина,— передразнив Япуриху.— Постій гражданочка, заштитять отам,— і показав за провалля, поросле дерезою.

— На Солсвцях— додали з гурту.

— Туди вашої клясі путь.

— Нехай вітер у спину...

Такого повороту куркулиха не сподівалася. Атже ніхто не казав цього, як розкуркулювати, тоді ще й схлипував дехто з жінок. А тепер... і одгодоване тіло тремтіло драглями. Холодні очі вп'ялись у суцільну масу колгоспників.

Замашно злетів пухкий кулак: прокльони й лайка прикипіли на язичі.

— Знайшли!— вибіг з сіней Стьопа.

Натовп замовк. За Стьопою вийшов Лановенко, Макар і ще люди.

Лановенко зблід, рука йому тремтіла. Таким його не бачили колгоспники ніколи. Ось він стоить і правицею держить старе відро, навіть дужа одламана.

— Чого ж це. Що сталося?— шелестить гуртом.

Лановенко підняв над головою їржаве відро, голос хвильний тремтить.

— Ось товариші, повелика — зараза приготована для наших ланів. Ота, що торік всю конюшину знищила за левадою...

В широко розкритих очах колгоспників, мов у фотооб'єктиві, повстав жовтий сплутаний повеликою колошиновий лан. На конюшину чекали коні, корови і не діждалися. Огруений лан підпалено ранньої весни.

— Вчора вночі — почав Лановенко...

— Помер Танась... — Шепнули з гурту.

— Ні! Одю отруту сів Япура у вас на конюшині.

У вічі колгоспників глянув острах. Бенедьо поцуро дивився у землю і бачив конюшинове поле, сплутане повеликою.

Лановенкових пояснень не слухали. Він говорив про те, що паразит повелика раптово знищує посізи конюшини. Трицять — сорок зерен може заразити цілий гектар посіву. Тільки з'являється конюшинова стеблинка — повелика своїми щупальцями всмоктується в стебло, гне його до землі. Як пожежа у вітряний день ковтає солом'яни покрівлі, так повелика з'їдає соковиту траву — перекидається з пліша на пліш на цілі гектари.

Жовтий, мов обличчя сухотного виглядить тоді конюшиновий лан. Ясно бачив це Лановенко, Бенедьо, Стьопа. Всі колгоспники. Десь труснув тин — присадкувата хата мала злетіти на дно Чортівного провалля, та Макар стримав натиск. Підняв руку, і, ніби нічого не сталося, поінформував.

— Сьогодні загальні збори. Про електрику значить. Там усе розберем.

Суцільний натовп повернув до воріт. Благенькі ворітця не стримали натиску — їх не відчинивши висесли на вулицю. Япуриха, ступаючи курним шляхом, глянула в останнє на своє подвір'я. Але не заплакала, стисла зуби, закусилася лайку під язиком, гадом засичала.

— Я ще вернуся, не радій голого!

— Тільки без реплік — одрубав Стьопа.

— На Соловцях будеш висказуватися — озвався з гурту Бенедьо.

За колгоспниками йшли односібники. Бідняк Кузя у захваті голосно лаяв Япуру.

— От свола... От куркульська гадина! — А для себе думав: — Мене ж вони ціле життя смотали, як та повелика конюшину. А я мовчав. Що ж і тепер мовчати? Ні, вже Кузя не той — і швидко рушив за колгоспниками.

Стьопа, побачивши комсомольців, звернув од гурту. Хлопці розмірковували, що дроту для першої лівії вже вистачає. Стови треба завтра розвезти на вулиці — ями копатимуть — кожен на своєму кутку.

— А як же динама? — запитали.

— Динама справна, там трішки якор конозиться. Пронь поїхав у місто — там справлять — певно казав Стьопа. Хлопці, хоч і не знали, що воно за „якор“, але Стьопі повірили. Відтоді, як він

прибіг до осередку й сказав про загубленого проєкта — Стьопа став заступником Танасєвим по електрифікації.

Макар слово скаже, доручення дає, іноді спільно обміркують, і Стьопа певно обіцяє.

— Ми зробимо!

Так вивезли стовпи з лісу, розплутали колючий дріт на лінію. Замах на Тан ся цементував комсомолів. Осередок став на виставі зріст. Вибув з бригади Танас, і на його місце стали Стьопа, Іван і ділий осередок. Макар, зустрічаючи комсомолів, завжди усміхався.

— Сторонись, молодая рать іде!..

III

Танась прийшов до пам'яті на лікарському ліжкові.

По білених стінах грайливо тремт в сонячний зайчик, а за вікном тріскали бузкові бруньки. Білішість гілок вже уквітчана яснозеленим листом, гордо гойдалися під сонцем.

Зелений лист цієї весни зустрів Танася в лікарні.

Який він свіжий, мабуть пахне хорошє. З'являється жага впитись пахощами, струснути росу на вогнену скроне, і Танась хоче підвестися.

— Вам не можна, товаришу, — зорять на нього чорні очі, і в куточках уст ховається юний усміх.

Хто вона — думає Танась — мабуть комсомолка.

У міцний вузол сплелись думки. В голові крутить пурга, голоним пугачем скигить у вухах. На скроні немов поставили важке кувало, й по ньому безугаву б'ють молотом.

Силою хидяться обважнілі вії.

Поле — широкий лан Танєсових перемог. Чотири гектари конюшини.. А деж проєкт? Де книжечка червона?!

Потріскані пальці мацали, вогку землю, шукали. На чорному тлі неба чухалась згорблена тінь. Чого вона в ночі — боліли очі з напруги. Танас ступив уперед. Чорна постать йшла подовж гоней.

— Невже сіє, — вдивувався Танась, бо постать раз у раз махала правицею. То був не простий змах, а розгін досвідченого сіяча.

— Хто ходить? — випалив Танась. У відповідь блиснули вовчі очі, чорний сівач з силою метнувся на Танася. Живий клубок з двох людей переплівався на ріллі.

— Кормова база! — хрипів сівач, хапаючи за горло Танася.

Прудко Танась викрутунався наверх й несподівано, мов підкошена стеблина, ліг на ріллі.

Япура похапливо витер боронового зуба.

...А за вікном зелене листя, свіже запахне. Танась уже не підводиться, до його схиляються чорні глибокі очі — вона говорить тихо-спокійно.

— До вас прийшли.

Дверей не видно — лише чути скриплять. Незвично човгають дві пари ног. Навшипиньки підходить Макар, за ним Лановенко. Танасеві видно — на білих бильцях лікарського ліжка тремтить чорна від землі Макарова рука, що ногами викреслювала у червоненькій книжечці проекта електрифікації.

Макар уро исто підходить до столика. Танась чує дужий пах ріллі, ковтає його на повні легені.

— Макарьчику, знайшли проекта? — шепотить Танась. Ув очах сплітаються благання з одчаєм.

— Знайшли. — поспішне відповідають. Макар дивиться крізь вікно у простої далі...

— Танасику, тобі може болить?

— Ні, вже минає біль. — розкриваються усміхом гарячі вуста. Макар обережно сідає на стільчика.

— Япуру спіймали Пронь із Стьопою. — спокійно інформує Макар. В Танася здригнулись брови. Очі блиснули вогнем ненависти до Япури, що сотав жили з бідноти; таких, як Танась, калічив у наймах. В очах потемніло, мовби лан конюшини в ту ніч. Імаю кубляться епізоди, не дійдуть системи...

— А він сіяє. Рука звична. — свіжим водограєм даяєнить думка. Танась бачить похиленого Лановенка й суворого Макара. Робить рух рукою, і вони схиляються до ліжка.

— Макарьчика Япура не просто був на полі. Він ходив.. сіяв щось.

Макарову, ті слова не скоро прояснилися, а Лановенка глибоко дійняли. Кормова база, що її вдлуге закладає колгосп, мусила лягти в основу тваринництва. І тут новина — Япура вночі сіяв...

Лікар заборонив довго розмовляти з Танасем. Та й настрій був не до розм'в. Макар не міг дивитись на змазніле обличчя вчорашнього героя-переможця Бенеднвої бригади. Хотів щось лагідне промовити, але в горлі не знайшов сили. На прощання таки сказав:

— Учора твої хлопці дроту принесли. Щоб на електрику, значить. Танас болісно усміхнувся і крізь ґратчасте ліжко бачив дві постаті, що причаяно ступали до дверей.

— Від Танася з лікарні, Макар пішов ще до редакції газети „Колективне село“.

Два юнаки шпортались у сількорівських листах, старанно їх перечитували, щесь підписували. Дрібно похотіла друкарська машинка в частих переборах телефонного дзвінка.

— Сідайге — зустрів Макара молодий комсомолець.

— Та нічого, я й постою. Мені б редактора бачити.

— Він у тій кімнаті — показав секретар.

Макар ще раз помацав у кишені тонкого клаптика паперу. Увійшов до редактора. В цій кімнаті не чути друкарської тріскотні, немає телефонного дзвінка. Середніх літ редактор підвів на Макара окуляри — запрохав сісти.

На столі лежав шматок бемського скла—а під ним мапа району та список колгоспів.

— У мене тут діло інтересне.

— Яке?—зосереджено спитав редактор.

— Ось нате—і положив на бемське скло тоненького папірця з невиразним письмом.

Редактор перечитав:

„Смерть куркульській класі“

У селі Слободі існує колгосп, який з успіхом окончив посів ранньої ярини та буряків, раніше строку на 2 (два) дні.

Но, так, як ми ще не ліквідували остаточно куркульської класи, то вона пнеться нам вгору на кожному шагу. Окрім агітації словесної, куркульські гади беруться за діло.

Вночі 28 квітня розкуркулений куркуль Япура засіяв на колгоспній конюшині півеліку (заразну траву) — котра зовсім знистожує посів. У коморі куркуля знайшли насіння півеліки ще на гект. рів 30 (трицять).

Таких куркулів нада не висилать, а сразу до вищої міри пролет рської диктатури.

Макар Осика

Прошу редакцію пропустити цього дописа, а моєї хваилі не скривать, а так і постановити — Макар Осика.

Редактор був поінформований, що куркуль Япура побив комсомольця Танася. Але дрібниць цієї справи не знав, тож факт зіставсь фактом: ніщо інше, як класова боротьба. Остання приписка: „моєї хваилі не скривать“ трохи здивувала редактора, зацікавило хто цей Осика, бо в газетній практиці такі випадки зустрічаються рідко.

Сумнів брав редактора лише там, де про півеліку писалося. Навіть підкреслив ті слова червоним атраментом. Ще раз перечитав.

— Це добре. Про дотермінове закінчення сівби надрукуємо, лише цифри додати потрібно. Але про півеліку друкувати не можна.

— Чому? здивувався Макар,

— А тому, що „досвід“ Япури піде по селах, і всі куркулі можуть пробувати свої сили над колгоспною конюшиною.

Макар мовчки дививсь крізь бемське скло на список колгоспів. Над Слободою стояв синій хрестик і здалось Макарові, що той хрестик оце хлюпнув редакторським сумнівам. Він ще раз спробував довести редакторі правдивість свого дописа.

— Ви ж тільки подумайте: занепастиє посів, масиви зірвав, коні без харчів на зиму лишились. А будем мовчать, покривать куркулів?

— О, ні, товаришу, ви вже до правого ухилу докотилися. Ніби, я куркулів захищаю, — образився редактор. — Адже для цього є суд — там достатньо викриють Япуру, а тоді можна й написати.

Макар не промовив ні слова. За редакційним порогом він забавив редактору побачити хоч шматок тих подій, що стрепенули

Слободу. Бо Макар крізь клаптик сірого паперу бачив непереможну ходу сівних бригад. люту зненависть до куркуля. А редактор, крім нерозбірливих карлуків у дописі, нічого не побачив.

В село Макар приїхав похмурий.

— Що сталося, може Танасеві кепсько—турбувався Стьопа.

— Ні, Танась видужує, вже й по лікарні ходить. Там книжечку таку дістав—спеціально про електрику. Лікар ніяк не може вслідити, навіть уночі читає.

Хлопці раділи: скоро повернеться Танась, скоро засвітить електрика.

— Наполяжмо ребятка—казав Стьопа,—щоб за два дні лінія була готова.

Хлопці розходились до праці. Голосніш дзвеніла пила, метко цюкали сокири. Свіжо обтесані стовпи виструнчились подовж села від млина до сільради. А Макар не міг забути зустрічі в редакторському кабінеті. Про неї нікому не говорив: обдумував ночами, прагнув пройти в тайник газетної практики, та всеж не сумісними були пояснення редактора про повелику.

Здивувалися й слободяни, прочитавши останнє число „Колективного Села“. Між багатьма рапортами про більшовицьке закінчення сівби було коротенько й про Слободу, що мовляв, через ударництво й соцзмагання, ми закінчили сівбу раніше строку, засіяли стільки то, а вийшло: сількор Макар Осика.

Бенедьо третє перечитував дописа, шукав по газеті, але за Япуру не знаходив нічого. Так само й колгоспники, вони не могли відірвати весняну сівбу від боротьби проти лютого ворога.

— Чогож ти про Япуру не записав?—казали Макарові. І що він мав відповісти, хіба тільки коротке, незрозуміле й для себе:

— Пока діло не вияснилось. Нехай суд вияснить, тоді напишуть самі.

Кузя перечитав дописа, журливо глянув на порвані чоботи, підійшов до Макара.

— Я вже обсіявся, приймайте й мене—простягнув заяву до колгоспу. За Кузею вийшли з гурту Іван Решетило, Петро й вдова Мокрина.

— Візьміть і нас до гурту.

Макар дбайливо склав заяви до колгоспу й радо стис Кузину руку.

Автор цього оповідання сидів у тому кабінеті, що й Макар. Розмовляв з тим же редактором. Історія з повеликою зацікавила обох співбесідників. Редактор вийняв шостий том Малої Енциклопедії і прочитав, що повелика називається по латині *Cuscuta Trifoli*, надто заразна, живе в одному ґрунті десять, а то й двадцять років, боротися з нею не так легко. Щоб потвердити прочитане з Енциклопедії, редакторські окуляри вдумливо глянули в малу району.

— Да, страшна штука оця повелика,—і тут зачиналися тіж пояснення, що не зрозумів їх ні Макар, ні колгоспники. Не знати,

чи довго тривала б отака бесіда, коли б не постукало у двері. До кабінету зайшов юнак, загорілий під весняним сонцем, обвіяний степовими вітрами. Пізніше виявилось, що то був Стьопа з Слободи, а зайшов він до редакції на прохання взяти мене в Слободу.

На прощання редактор стис мені руку, побажав успіху й, ніби між іншим, зауважив.

— Я б вам не радив писати про повелику. Ця тема дуже непевна.

— Чому так гадаєте?

— Передчуття якесь таке, і разом з тим товариська порада.

Мя з Стьопою пішли. Опісля виявилось, що редактор, як зачинились за нами двері—сказав секретареві:

— Ну, коли він напише про повелику, то як два на два загубить пролетарське обличчя.

— Хто його знає—подумав секретар. Дальшу розмову перервав телефонний дзвінок.

Ідучи до Слободи, Стьопа розповів до подробиці всі новини. Про Япуру, про Танася.

— Танась уже видужав, сьогодні ранком у село поїхав. Така в нього книжечка цікава є—про електрику—чисто найвним голосом розповідав Стьопа. На запитання про Япуру, Стьопа сердито сіпнув коней, тюхнув у повітря ботогом.

— Н-о-о-о!

— Япури й сліду немає. Вислали... Торохтять колеса, не чути Стьопиних слів.

З лісу наступав вечір, поймав чорною млою молоді посіви. Де-неде траплялись посмужені стежки одноосібників. Навколо їх, що сягне зір, простягнувся колективний лан—мов би полонив невеличкі полявини.

Стьопа теж дивився на стяжки одноосібників і побажливо усміхався, бо знав: думки їх владарів полонив колгосп. Не сьогодні—завтра на он тих полявинах упадуть обійжки, і не буде чути на-весні проклятого „твое“, „мое“, а буде наше.

Підїжджаючи до Слободи, Стьопа стишив ходу. Втоплював очі туди, де ліс чорнів, де млин стояв, облямований кручами.

— Отут сіяв Танась конюшину—похмуро сказив Стьопа.

Та то вже був не посів. Здавалось, ніби на тій конюшині гарцювало військо в запальній боротьбі, і там де була перевага—жовтів чималий пліш. В таких плішах була вся площа. Тоненькі ниточки повелики, як пружинові щупала, стругали на соковиті стебла конюшини, смоктали пожиток, плелись далі.

Поле, облутане повелікою, нагадувало струпату голову золотушної дитини. Вже не видно окремих стебел, немає зелених листочків, вони міцно сплутані в суцільний килим страшної отрути.

— А як же тепер буде?

— Доведеться випалить—жмакав клубок конюшини Стьопа.

А по другому боці шляху струнками рядами росли буряки. Зелене листя почуло простір після повірки і що сили пнулось до гори.

— Добрий буде силос. Конюшину замінити! — усміхнувся Стьопа.

Тим часом у мкнін чахнув двигун. З високого димаря вилетіло кільце спаленого гасу. Одне, друге і ритмічно затакав локмотив. Ми поїхали до млина, там товпились люди: хто ближче стояв біля дверей машинного, миттю передавали у натовп забачене.

— Провіряють паса.

— Динаму обдивляються.

Найбільше цікавились Танасем. Ніби сьогодні на зборах колгоспу мало надивились на нього. Він ходив з Пронем по довж машинного відділу, зиркав у динаму, перевіряв вольтметра, рубільники. Вільний час у лікарні дав змогу Танасеві хоч поверхово зазнайомитись з наукою про електрику.

Коли ми з Стьопою зайшли до машинного, впе пас був на динамі. Варто було лише притиснути підойму двигунового маховика, й динама запрацює.

Макар стояв насуплений. Може того, що всі були певні його перемоги в електрифікації, а може згадав редактора.

На мене подивився, дивно зосередившись на гумового плаща, але підійшов—узяв ліву руку, що на ній був годинник.

— Пізно вже, десята година—звернувся до Проня.

— Почнемо—підійшов до двигуна Проня. Хлопці стали під стіну. Танась тремтячими пальцями перевіряв контакти на розподільнику. Макар натиснув підойму маховика, і широко полетіли шуми динамо крізь розчиненні двері на поле. Під стовпчиком блимав каганець, що ним завжди освітлювали машинове.

— Давай!—скомандував Проня.

Танас підійшов до розподільника, глянув привітно на друзів, а в руках затис ебонітову ручку рубільника.

— Вмикай!

— Єсть!—І ручка змикача блиснула синім огнем. На стелі червоною ниткою займалась електрична лампочка.

— Світить?

— Зсвітло.—Почулося знадвору. Довгим рядом струнких стовпів повисли драти, й по них мчав струм освітлюючи Слободу. Біля сілради горіла лампа на п'ятсот свічок. Електричне світло протнуло густу темінь, розсипалось угору. На дзеркальних хрестах заграв промінь. Здавалось, хрести затремтіли, захиталися.

А в мліні Макар здійняв каганця, потушив чадного вогника й кинув під варстат.

— Нехай відпочиває—тепер своє світло маємо.

м. Сквира, червень 1931 р.

І В А Н Б А Т Р А К
БАРАБАН І ГВИНТІВКА
(Б а й к а)

Якось уранді-рано,
вернувшись із походу,
гвинтівочка
зустрілась з барабаном.
Присіли дружно на колоду,
поговорили про погоду,
про те, про се,
про все..
— „На тебе подивлюся
і диву дивному даюся! —
гвинтівочка
чванливо промовляє:—
— надмеш пустого живота
і тільки знаєш:
— Бух—татата, бух—татата!—
А трапиться, бува,
на ворогів іти,—
Ім що подієш ти?
Не вчиниш, лиса голова,
ані малесенької рани!..
Пусті ви, право, барабани!
Ог я! Коли у ворогів палю—
снопами їх валю!“
— Зажди но! Не рубай з плеча!—
їй гречно барабан завважив:—
а пам'ятаєш—був случай,
і я тоді щось важив?
Ти, стомлена війною,
спала за горкою одною,
а ворог з того скористався,
тихенько підбирався..
Не знаю, що було б з тобою,
колиб б я не позвав
тебе до бою.
Пригадуєш, чи ні:
під музику мою
якого втрат
офіцерні
завдала ти в бою?!
По-своєму
я, друже, революції служу:
заснулих я буджу
і сили додаю
в бою.

ВОЛОДИМИР ГЖИЦЬКИЙ
Н А С Т У П
П'єса на 4 дії
(З а к і н ч е н н я)

Д І Я ІІІ

КАРТИНА СЬОМА

Печера в лісі. Куркулі: Стома, Розкошний, Півторак, Сила, Гармаш, і Жабка сплять. Йона сидить перед печерою. До нього підходить Булава.

Булава. Добридень. Давно ви встали?

Йона. Ще не лягав. Уночі беріг я спокій ваш... гостей моїх нечekanих, а тепер ранком весняним милуюся, і спати не хочеться...

Булава. Не спав і я. Але не від милування природою, а від чорних дум... Як пси шарпають вони мій мозок.

Йона. Даремне...

Булава. Як даремне?

Йона. Вождів неможна зневірюватися у розпочате діло, бо його покине його військо.

Булава. Тут не про вождів йде мова. Оце прийшли ми сюди, а що далі? що далі? Проти кого ми пориваємось? З ким змагаємось? Купка з цілою державою? Тільки довірливих людей потягли даремне з собою.

Йона. Все що робиться — не даремне...

Булава. Слова...

Йона. А щоб ви робили, хотів би я знати, колиб не вийшли з села? Було б вам легше, якби в селі? (Булава мовчить) Кажіть!

Булава. Не знаю, але тоді була б хоч яка надія, що може перемінитися щось, що верне...

Йона. Не смійте мене. Ви не знаєте ще й досі, що таке класова боротьба? За тринадцять літ не навчились?! Там, у селі надій вам не було б ніяких.

Булава. А тут?..

Йона. Тут є! Ви майте тільки терпеливість і віру. Вийшовши тільки но з села, ви вже втратили ґрунт під ногами, бо віками вросли в те село. ВідірвітьсЯ від нього! Отак як я, що від усього в світі відірвався. Я не завжди був обдертим странником, манахом, не завжди слейним голосом я говорив святі слова. Я був колись, давно було це, правда, пострахом, грозою тих, що нам топер руйнують села і життя... Аж доки...

(Світло гасне і починається наплив: Рештки гайдамаків відступають. Останнім за горсткою недобитків біжить Йона у мундирі старшини чорношличчиків. Він стає на коліно і стріляє, але револьвер робить осічку. Йона втікає. З-за горба

виходить велика постать червоноармійця. Стає і хвилину дивиться вперед. У червоноармійці пізнаємо теперішнього агронома...

... да, та що про це казати...

Булава Кажіть, кажіть, ви додали надії. Кажіть, бо пустота навколо... Я витягнув з села людей, привів сюди за вашою порадою...

Йона. І в сумнів упали, да?

Булава. Ні, ні, не те, я вірю, вірю, але що скажу їм, коли вони прокинуться зі сну?

Йона. Одно лише слово скажеш їм, одно лише слово, і того досить.. коли вони лише зрозуміють його зміст.

Булава. Це слово?

Йона. Пу-ан-ка-ре!..

Булава. Га? не зрозуміють добре...

Йона. Тоді скажи — вій-на! Скажи, чекаємо з дня на день. Веде її вождь всесвітній Пуанкаре... Скажи, що він тоді піде на більшовизм, коли побачить, що ми чекаємо. Тому я їх до лісу заманив, бо їх інакше боротись не примусиш.

Розкошній. (дійшов був із печери і хотів підслухати, що Йона з Булавою говорять, але вони його помітили. Отже, вернув до печери й почав будити куркулів). Гей, громадяни, вставайте, бо сонце вже зійшло..

Йона. Так до діла, бо вже ворухаться. Їхні завдання викликати незадоволення селян від суцільної колективізації. У цім допоможе ваша голова. І тоді вже сподівайтесь допомоги, бо власть то що самим нам не звалити.

Булава. Оце мені й спати не давало.

Йона. Тепер заснете?

Булава. Коли це правда все — засну.

Йона. Тихі! Ідуть. (Увійходять куркулі).

Булава. (Весело). Як вам спалося, куркулі?

Стома. Сон був неважний.

Сила. Не позитивний.

Булава. Вам певне зі страху живіт болів, як звичайно?

Сила. Вам сміх?! Душа боліла, Іване Бавиловичу. А дочого ж страшно в цьому провалі, хай йому всячина. Потік шумить, шумить, а все здається, що хтось говорить. Миша шелесне листям і увесь дрижиш. Удигаю знов у город. Там легше потеряться. Як воно живе тут старець?

Булава. Хоробріший за вас.

Сила. (По надумі). Возможно...

Майка. А мені снилось, що я був у ерманському плену...

Булава. Бач чого захотів! Г'яліть, щоб у більшовицький не потрапили, бо з нього вже не вернете.

Гармаш. Ну щож... втекли, переночували, а далі що?..

Булова. А далі, що? Сідайте, братці, кружка й до діла, а батлячки потім будуть.

Розкошний. У последствії времені.
Булава. Да. Так от я вам скажу коротко. У руках у нас останні карти. Б'ємо по банку.

Стома. Ох, б'ємо...

Булава. Тихо, не зря бити. Нам виграти треба. Збори ставишан показали, що вони неначе за судильну. Артіль значить, утвориться. Нам треба її...

Стома. Розвалити!

Булава. Питання, як?!

Стома. Та чи вдасться?!

Йона. Не сумнівайтесь! Мусить вдатись! *(Мінєе голос)*. Да, должно... Господь допоможе...

Булава. І Господь і... Франція! Усі газети ревуць про це.

Стома. Не знаю, але я раз бачив на мапі, так та Франція напроти соціялістичного союзу, як, неприємно, жабка проти вола.
(Жабка прокидається)

Жабка. Як я був у ерманському плену...

Стома. Це не про вас мова. *(Жабка хитає головою)*.

Півторак. Неважно! Там навука не пара нашій!

Сила. І народ храбрый!

Розкошний. Там народ звір!

Жабка. Ні, як я був у ерманському плену, то бачив Француза, ерунда...

Булава. Знаєте що, Жабко. Станьте ви краще на варту, Ви були у війську...

Жабка. То я можу. Як я був у ерманському плечу... *(Іде і стає на підвищенні)*

Булава. Ще іяці є відомості у нас. Той хоробрий нарід прийде нам на допомогу, але при умові, що ми викличимо недовольство в народі.

Півторак. Як саме?

Стома. Чим?

Булава. Є різні способи. Ну, шкідництвом...

Усі. А-а-а... Правда, правда!

Булава. Ледарством, недбальством...

Йона. Вірно!

Булава. Вірно?

Йона. Так!

Півторак. Але як же ж так?

Гармаш і Стома. Нас там не буде.

Усі. Яким способом?

Булава. Усюди свої люди знайдуться. Їх треба вміти знайти і загитувати. Ми розійдемось по всіх околичних селах тих людей шукати. У нашому ж селі треба насамперед знищити досвідне поле агронома. Я бачив це поле. Коли на ньому виросте пшениця— вона агітуватиме за колектив.

Півторак. То вредна штука.

Сила. Уредна.

Розкошний. Да.

Стома. Але як ти його знищиш?

Гармаш. То не легко. П'ять десятин!

Булава. Є спосіб

Усі. Ну, ну, ну, ну?...

Булава. У всіх нас є ще коні? Є!

Гармаш. У мене нема.

Булава. Тут вистачить тих, що є. Одної ночі, найближчої звичайно, синів верхи. Ви кїме. Гармаш, можете дати свого сина — і на тїм полі кар'єром. За годину-дві з озимини слїду не буде.

Півторак. Вірно, тепер земля сира...

Розкошний. Яка та голова, господи!

Гармаш. Що вигадав? Але навіщо нищити поле? Я сина на таке не дам.

Булава. Обїйдемось! Ви щось носа повісили, відколи вийшли з села.

Гармаш. Ні, чого? Від непривички може... Мене з хати і не виганяли навіть...

Булава. Що? Ви хочете відступати? Пізно! Глядіть! ми вас маємо за свого чоловіка. Зі зрадниками знаєте, що буває? Кобито своє дістав.

Гармаш. Я нічого. Боже спаси! Прийшлося так до слова.

Булава. Отож то. Тільки каважаєте! *(Чути крик: аго-ов!... Куркулі надслушують Жабка, як стояв на підвіщенні, так злетів униз)*. Не звертайте уваги. Певне звір. Досить вам сказаного, чи ще треба?...

Півторак. Вистачить і цього, а треба буде, ви ще скажете.

Розкошний. У последствїї вїменї.

Стома. Ви вселили таку віру... таку охоту...

Сила. Ах жити захотїлося знову.

Стома. Братіе Возрадуїмось. Перемога за нами.

Куркулі. За нами! за нами. *(Чути голос: Аго-о-ов!... Куркулі ховються. Крики: ховайсь, ховайсь!..)*

Жабка. *(Сїв, зажмури́в очі)*: Здаюсь!...

Гармаш. Та ви здурїли? *(Бере його й несе в печеру)*.

Жабка. Отак я здавався у ерманський плен...

Супрун. *(Появляється над печерою)*. Хазяїн.

Булава. Це Супрун, не бійтесь!

Йона. Так я піду доповню дещо до сказаного.

Булава. Добре. Ідіть в печеру, а я зі Супруном поговорю. *(Йона відходить, увіходить Супрун)*. Чого прийшов?

Супрун. За вами шукають! Нас післали сказати, що за вами шукають. Кобито водить їх...

Булава. Падлюка, вб'ить булоб гада! Отой новий, що робить.

Супрун. Увесь хліб забрав від нас і калавур поставив біля хати. Мені їсти нічого. Баба казали, що через нього я сьогодні хліба не їв.

Булава. Да, через нього.

Супрун. І завтра не їстиму?

Булава. І завтра не їстимеш і позавтра і ніколи, поки у селі комунія і той Вогнюк...

Супрун. Що ж мені робити?

Булава. Убий його!

Супрун. Уб'ю!

Булава. Убий! Слідкуй за ним! Іди всюди за ним! До сільбуду, сільради, в його сні накрадися! Він ночами бродить, як вовк, як сич проклятий сну не має! Убий його, та не так як Гурія, що тільки цапапнув і мученика зробив з нього. Недолугий! Гляди мені, а то й тебе!...

Супрун. Темно було.

Булава. А ти дивися краще. Казав я — близько підкрадися. Іди, слідкуй за ним... Й бабі скажеш, щоб не журились все, мов, добре буде. Іди та держи язик за зубами, чуєш?

Супрун. Чую.

Булава. Іди і більше не приходь сюди; скажи бабі, хай більше тебе не посилають) (Супрун відходить, а з протилежного боку виходять куркулі, перебрані за старців). Хто це! Ну і Йона, ха-ха-ха. Що це за театр? Та вас сам чорт не пізнає!

Півторак. Придумано ловко. Ловкий стерець.

Стома. Голова!... Йому міністром бути.

Гармаш. А мене інтересує, де він стільки одежі взяв? Тепер же трудно на лах.

Жабка. В такій одежці був колись у ерманському плену, то і бувало...

Півторак. Тепер я знаю, що наша взяла. Ми виграєм!

Розкошний. При таких головах — раз плюнуть.

Стома. Я танцювати готов.

Булава. Затанцюємо тоді, як вернемо з перемогою, а тепер на села. Кожний в різне село, як погорільці, як старці, за прощеним хлібом, але з готовим словом, з ясным розумом, а виждете момент і робіть діло.

Півторак. Пригодилась би зброя в торбу, ох як пригодилась би.

Булава. Ножі маєте, умійте ними володіти. Ідіть!

Усі. Благослови нас отче.

Йона. З богом, до перемоги. (Куркулі хрестяться).

Куркулі. А ви?

Булава. Ми вирушаємо негайно за вами. (Куркулі відходять. До Йони) Пора і нам. Що мені робити?

Йона. Одягайте лахміття і підем.

Булава. Так, холім.

Йона. Хвилину. Ця забавочка вам, як вождеві. (Дає бравнінг).

Булава. (Радісно). Друже...

Йона. Тепер ви повірите?

Булава. Тепер, коли хочете, я повірю навіть у те, що ви святий!

Иона. Ха-ха. Це історичний бравнінг. Це той, що дав осічку тоді, коли я стоїлав на фронті на теперішнього агронома.

Булава. Тепер він осічки не дасть, коли я стрілятиму Вогнюка. І тепер смерті не минути... Супрун або я його знищимо...

Йойа. Стійте! З політичних міркувань його в крайньому випадку, а впершу чергу агронома.

Булава. Агронома?

Иона. Це єдина людина, що може пізнати і викрити мене. Тоді пропали всі пляни...

Булава. Так і агронома. Ходім!...

КАРТИНА ВОСЬМА

Лікнеп. По піднесенні завіси на сцені темно. Чути хор піонерів за сценою.

Хор.

То не армія хоробра
Виступає в поле бою,
То колгосп наш рушив в поле
З більшовицькою сівбою.

(Ні сцені світло). За партіями сидять чоловіки, жінки і дід.
Читають)

Усі.

А-у-е-і-к. Ми не ра-би...

Хор.

Ми наробим того дива
По радянській всі землі
І нашого колективу
Не звалить вам куркулі.

Усі. А-у-е-і. Се-л-о по-ч-а-л-о пр-а-ц-ю-ва-т-и по-я-о-во-м-у
в ко-л-го-с-па-х.

Хор.

Ми засіємо всю землю,
Всі байраки і яри,
Бо нам трактор помагає
І вогонь в грудях горить.

Чоловік 1.

Чоловік 2.

Стара жінка.

(Читають). „Колгоспам потрібні машини“.

Ком-ка 1. Правильно. А чого це вас так мало сьогодні?

Жінка 1. Ще придуть.

Ком-ка 1. Так неможна. У колективі мусить бути дисципліна.

Гляньте, ми прийшли, а вони ні. Що ж ми їх чекати будемо?
Час не жде..

Дід. Семеро одного не ждуть.

Ком-ка 1. Вірно, але коли ми не почекаємо на них і підемо далі, то вони не будуть знати того, чого ми сьогодні навчилися.
І Супрун, бачите, не прийшов.

Жінка 1. Його Булавиха не пустила певне.

Ком-ка 1. Списуйте в свої зшитки те, що на дошці написано.
Пишіть, та не тисніть так дуже олівцями, бо я не встигну їх вам записувати.

Дід. Ой, ви тільки сказали, а мені—хрусть, та й обломився.
Ком-ка 1. Дайте я вам затешу, але в останній раз. Ви вже сьогодні двічі зламали.

Усі (*Читають*). „Будуємо великий тракторний завод“...

Дід. Ваше, кумо, „р“ на ціпа схоже... а швидко ви пишете, як який професор.

Ком-ка 1. Тихо, тихо. Ви, як малі діти. Беріть олівець, пишіть.

Жінка 1. Хтось іде. Не звертайте уваги, пишіть. (*Входить Вогнюк*).

Вогнюк. Добрий вечір. Як робота?

Ком-ка 1. Не зійшлись усі. Дисципліни нема.

Вогнюк. Треба підтягнути. Ількові треба сказати, хай про це до стінгазети напише. І ви про це напишіть.

Ком-ка 1. Треба тут застосувати соцзмагання.

Вогнюк. Це буде корисне. І дуже.

(*Бабуня зіває й хрестить рота. Вогнюк побачив це, сів коло баби*).

Вогнюк. Ну як воно, бабуню, вчиться?

Баба. Я вже, сину, читаю, як диякон.

Вогнюк. Та, що ви, бабуню? Ану прочитайте це.

Баба. (*Читає*). Бу-ли — па-ни, бу-ли — ра-би.

Ком-ка 1. А оце ще прочитайте, бабуню.

Баба. Ми не ра-би...

Ком-ка 1. Не раби, а навіщо хреститесь?

Баба. Забула, доню, не гнівайся. Стара стала та така прише-лепувата.

Дід. Хіба ви вже старі, свахо?

Баба. Та не дуже, бо молодша за вас.

Дід. Скажете таке! Я ще школяр.

Ком-ка 1. Пишіть, пишіть.

Дід. Я пишу, пишу: ми не...

(*Ув'їдходить Супрун, стає в дверях і мие шапку*).

Ком-ка 1. Нарешті, товариш Супрун.

Вогнюк. І товариш Супрун учиться?

Ком-ка 1. Насилу втягнули. Не хотів зразу, а тепер учиться і добре.

Вогнюк. (*Підходить до Супруна*). Дуже приємно це чути.

Драстуйте. Дайте руку. Що ви боїтесь мене?

Супрун. Боюсь.

Вогнюк. Який він забитий, бідний. Чого ви боїтесь, Супруне?

Треба сміливим бути. Булава з вас більше знущатись не буде, а нам ви брат.

Дідок. (*З усією другою партією читає*): „Нема панів, нема рабів“.

Вогнюк. Учність, покиньте Булавиху. Приходьте до нас, запи-суйтесь в колектив, будемо разом працювати, разом учитись, разом веселитись.

Супрун. З чим приїду? Нічого не маю.

Вогнюк. Нічого вам не треба мати.

Супрун. Хазяїн казав, що треба.

Вогнюк. Мене слухайте. Нічого не треба. Треба тільки любити, наше спільне діло, треба працювати і будете рівним з усіми, бо в нас нема хазяїв і слуг, а всі рівні. Сідайте, учіться, а завтра вранці виходьте з нами сіяти. Ага... я вам подарунок зроблю. Нате вам бльокут і червоний олівець.

Супрун. *(Бере олівець, радіє і каже до баби)*. Червоний подарував. Тількино побачив, задарма... А Булава... П'ятнадцять літ роблю їй нього... За мою роботу тільки ребро зламав голоблею і... всього зламав.

Баба. Сідай, Супруне, читаємо. *(Супрун підходить до баби)*.
Читай, потім будеш розказувати. Читай!

(Супрун сідає. Виходить піонер).

Піонер. Драстуйте, товариші.

Голоси. Здоров, здоров.

Піонер. Драстуйте, товариш Вогнюк.

Вогнюк. Здоров, юначе. *Що* роблять сьогодні піонери?"

Піонер. Готуємось до більшовицької сівби.

Вогнюк. *Що* саме готуєте?

Піонер. Готуємо нову більшовицьку пісню і просимо вас зайти до нас послухати.

Вогнюк. Послухаю з радістю. Ходім! *(Входить агроном та Ілько)*.

Агроном. Товариш Вогнюк, у селі нова провокація.

Вогнюк. *(До піонери)*. Я зараз.

Піонер. Так ми на вас чекаємо. *(Вийшов)*.

Вогнюк. *(До агронома)*. *Що* саме?

Агроном. Хтось розкидає проклямації...

Вогнюк. Маєте?

Агроном. Одну маю.

Вогнюк. Ану дозвольте. *(Читає)*. „Православні. Гнів божій“

Агроном. Початок хороший!..

Вогнюк. *(Читає)*. „Жах, мрак... ім'я йому — колгосп...“ „Про нього писали Печерські угодники. Утікайте, зрікайтесь маєтків, розсиптесь, розсиптесь...“

Лікнепівці. *(Читають)*. „Об'єднаймося у міцні колективи...“

Вогнюк. „З нами хресна сита. Руйнуйте дома, рйже худобу, падіть ус-! Утікайте!!“

Лікнепівці. *(Читають)*. „Пролетарі всіх країн єднайтесь!..“

Агроном. Як вам це подобається?

Вогнюк. Рука Булави.

Ілько. Ворог сильно наступає. Треба мобілізуватись, ще дужче.

Вогнюк. негайно розпорядіться виставити коло хат утікачів варту, щоб ніхто з їхніх родин не смів поза своє подвір'я виходити. Одним словом, домашній арешт. *(Ілько виходить)*.

Піонер. *(Входить)*. Товариш, Вогнюк, ви мені дезорганізуєте загін. Це з вашого боку...

Вогнюк. Іду, іду... Олекса Івановичу, зайдемо? (Пішли).
Супрун. (Встає). Я скажу, я скажу, я не можу... Слухайте! —
Я скажу щось...

(За сценою чути пісню):

То не армія хоробра і т. д.

Баба. Сідай, що ти там скажеш? Читай!

Супрун. У ярузі... страшно.

Баба. Нічого не страшно (Читає). „Ми не ра-би“.

Усі. „Ми не ра-би!“

(Світло гасне).

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

Сільрада, осередок, ніч.

Вогнюк. Хто це такий там ходить так пізно? Невже це та-
сновиди Гурій? Він, да він... Гей! Товаришу Гурію, це ви?

Гурій. (За сценою). Та я.

Вогнюк. Ви до мене?

Гурій. (За сценою). А ви ще не спите?

Вогнюк. Як бачите... Це тільки діти так рано сплять. За-
ходьте.

Гурій. (Входить). Драстуйте.

Вогнюк. Ви куди так пізно?

Гурій. Бачите які ви, казали рачо, а тепер кажете пізно...

Долому йду.

Вогнюк. Ні, ні, не повірю, і не кажіть. Ви вроді, як до якої
установи з портфелем.

Гурій. (З острахом). Скажете? Та це не портфель, це папір..

Вогнюк. Не дивлячись). Як не портфель — портфель. Обю-
рократились ви.

Гурій. Та це ж кульок, товаришу Вогнюк. Я, як до міста
їздив, пам'ятаєте, тоді з рукою, то купив його за п'ять копійок.

Вогнюк. Я жартую, друже, я ж бачу, що кульок, а хоч би й
справді портфель?... Не всяк же хто з портфелем — бюрократ.
А що там у вас, справді?

Гурій. Та страшно й показувати, бо сміятись будете...

Вогнюк. І гаразд, бо я вже разучився сміятись. Ну, ну пока-
зуйте ваші тайни.

Гурій. Та, ладно, що буде те й буде. (Витягає клаптик па-
перу з якимсь вирізаним із журналу малюнком). О, подивіться!

Вогнюк. Що це? не розумію.

Гурій. Не можете вгадати що це?

Вогнюк. Якесь школа чи що?

Гурій. Угадали, це я вирізав з журналу. Така школа мені ду-
же сподобалась. Кладемо її тут.

Вогнюк. А цей клаптик можна викинути? (Показує клаптик
з якоюсь кульою).

Гурій. Що ви?! Ви подивіться на другий бік!

Вогнюк. Ха-ха-ха... Що це за шибениця?

Гурій. Смієтесь? Цеж плян. Я сам намалював.

Вогнюк. Чого плян?

Гурій. Ви тільки почекайте. *(Викладає на стіл клатки паперу)*. Оце знаєте, що? Це лікарня.

Вогнюк. Так, а це?

Гурій. Це молочна ферма. Її ж зразу видно. Такі в Америці є.. А це я сам домалював. Я скажу вам на що. Це є кооператив, це житлові будинки, там, геть на заднім пляні, там стайні, а на середині кліюб. Тут поруч театр, а вроді лісу — це парк. Бачте тепер? Коли все порозкладали, то виходить...

Вогнюк. Якесь місто?

Гурій. Не якесь, а агромісто, саме справжнє.

Вогнюк. Так із цим ви носились? А звідки ви знаєте, що таке має бути агромісто?

Гурій. А звідки ви знаєте, що не таке має бути агромісто? Ви ж казали, що ще нема агроміст на світі. Я й подумав, що самим нам треба видумувати, коли нема.

Вогнюк. Це чудесно, що ви думали...

Гурій. Не погадайте собі, що я нічого не робив, а тільки думав... Ні, ні, я свою роботу роблю. А оце ночами спати не можу і думаю... *(Звертає увагу на револьвер, що лежить на столі)*. Гарна іграшка..

Вогнюк. Це мій вірний приятель...

Гурій. Да Тепер дивіться тут. Це будуть яслі... *(Обидва нахилилися над столом. У цей час проходить повз сільраду Стома і, побачивши здалека агронома дає комусь свистом знак)*.

Вогнюк. Сійте! Хтось ще йде до нас.

Гурій. Не кажіть нікому, що це я вам показував. Знаєте, який варід. Він і не пійме і не розбере. Я лише вам показав.

Вогнюк. Чекайте. Накриємо газетою, а потім поговоримо в справі вашого міста. *(За сценою голос агронома: можна?..)* А-а-а... це наш Олекса Іванович. Можна, просимо.

Агроном. *(Входить)*. Не спите ще?

Вогнюк. Ну, і не думаємо... А що це з вами трапилось? Ви наче схвильовані?

Агроном. Наше дослідне поле знищене...

Гурій. Що ви-казали?

Агроном. Нема вже Гурію нашого агітатора...

Гурій. Ні, не кажіть так! Як же можна знищити поле?

Агроном. Ногами кінськими, стратовне доценту.

Гурій. Куркулі..

Агроном. Да, вгадали. Сьогодні мав я дивну зустріч. Я бачив манаха...

Вогнюк. І що ж тут дивного?

Гурій. Я й знаю кого: ви Йону бачили. Високий такий? П'янюга!..

Агроном. Да високий. Та дивно те, що це не манах і не

Йова... Це колишній поміщик, емігрант і французький шпик. Я голу дам, що це він.

Вогнюк. Шпик? І ви не могли затримати?

Агроном. Зразу я розгубився... Ах! поле мое, поле...

Вогнюк. Ви бачили його в селі самого?

Агроном. З якимсь старцем. Він сам маскується під странника-манаха і, тут він має, певне, цілу зграю прибічників.

Гурій. Куркулів! Недарма вони втекли в ліси.

Агроном. Вони знов у селі.

Гурій. Як? ви бачили, у селі? Я біжу ловити.

Вогнюк. Не самі звичайно. Візьміть міліцію. Тут буде штаб.

Шліть сюди актив.

Гурій. Прибережіть мое агромісто.

Вогнюк. Будьте за нього спокійні. *(Гурій пішов)*.

Агроном. Я побачив тільки очі... Таких очей ніколи не забудеш.. По них я пригадав усе. Я пригадав, що ті очі петлюрівського офіцера цілились в мене на фронті, коли наш червоний загін без патронів, тільки штиками і прикладами гнав у пух розбитих недобитків... По очах я пригадав цілу постать. Це він! Манах — це той офіцер, що цілився в мене і коли б не те, що його револьвер дав осічку я сьогодні тут не був би. *(Чути свист)*.

Вогнюк. Тихо. Іде хтось. Невже це наші так швидко? Вигляньте! *(Агроном іде в один бік, з протилежного увиходить Булава. Він агронома не бачить)*.

Булава. Не чекали гостя?

Вогнюк. Хто ви? *(Дає знак агрономові захватись)*.

Булава. Не впізнали?

Вогнюк. Булава.

Булава. Да, мене вже трудно впізнати. Довели до того, що старцем став.

Вогнюк. Що вам треба від мене?

Булава. Побалакати прийшов.

Вогнюк. Тепер не час на балачки з вами.

Булава. То ви так гостя зустрічаєте? Це по-якому? У вас у місті такий звичай?

Вогнюк. Да, у місті бандитів зустрічають револьвером. *(Хоче взяти револьвер, що під газетою)*.

Булава. *(Наставив до нього злого бравінга)*. Стій! А у нас, у селі таких як ти!

Вогнюк. Захочайте негайно зброю!

Булава. Ха-ха! Не одвик наказувати? Диктатор! гегемон!.. але твоя гегемонія зараз скінчиться. Кажи, чого ти сюди прийшов?

Вогнюк. Ти знаєш чого? Допомогти бідноті провести суцільну колективізацію і на її базі знищити тебе і подібних тобі ворогів робітничої класи.

Булава. Ха-ха. Ти тільки про робітничу класу дбаєш, а про селянську, що тебе годує, не дбаєш? Та ж ми працювали і году-

вали вас. А зараз ви приходите нищити, нас, дійсних працівників погоничів тих лінивих золів—нашої нездарної бідноти?

Вогнюк. Поміщик теж працював, капіталіст теж працював, але для організації визиску, і т. я мрія була поміщиком стати, хоч маленьким...

Булава. Ти не знаєш, чого я хотів. Я мав, бо вмів робити.

Вогнюк. Ти вмів, бо було з чим і на чім!

Булава. А тобі жалко стало і ти віддав мою працю ледацюгам?..

Вогнюк. Не ледацюгам, а бідноті, щоб ти пам'ятав!

Булава. Нічого пам'ятати. Ти прийшов пограбувати нас, як владій.

Вогнюк. Неправда! Забрати пограбоване.

Булава. Так по-твому, я злодій і грабіжник?!

Вогнюк. *(Узяв револьвера, але тримає ззаду)*. А ти не знав? Ти і твоя кляса—грабіжники трудящих! Так ти до останніх днів, вчорашнього ще дня грабував Супруна і на його латах будував своє щастя. Ти оплутував гармашів, кобит, хрущів, примушував собі служити. Але не буде більше! Ми Супрунам владу дали, і вже ніяка сила їй з рук їхніх не вирве!

Булава. Ти це пророчиш?

Вогнюк. Так!

Булава. Ти цього хочеш?

Вогнюк. Хочу! *(наводить нагана)*.

Булава. *(Намірюється револьвером, але агроном схопив його ззаду і револьвер його стріляє в повітря. Булава виривається і втікає. Вогнюк хапає револьвера і біжить за ним)*.

Агроном. *(Спиняє)*. Стійте! Там ще ніч...

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

КАРТИНА ДЕСЯТА

Булава. *(За сценою)*. Гей, швидше там, чого відстаєте?

Півторак. Поспішати вже нічого.

Булава. Ну й тягнутись нічого. *(На сцені)*. Не видно там решти наших *(На сцену входять: Півторак, Йона, Гармаш і Жабко)*.

Півторак. Прийдуть, не загубляться. Он плептаються.

Півторак. Не в тім діло, але ми на них довго чекати не можемо. Жабко, лізьте у вітряк і поглядайте, чи не женуться за нами?

Йона. Ніхто зараз за нами не поженеться. Там кожний... горе колективіст тепер свою мізерію рятує. Ха-ха-ха...

Гармаш. А ми... вті-аємо.

Йона. Не тікаємо, а організовано відступаємо.

Півторак Дякуйте богіві, що цілі.

Булава. Поки цілі. Ех, коли б не зрадлива рука агронома йшов би я тепер веселіший.

Півторак. Може ще бог дасть зустрінетесь?

Булава. Я трачу надії... такої вигідної зустрічі, мабуть, уже не буде (*Задумливо*). Ех, вислизнув з моїх рук, як гадюка.

Йона. Мені тільки шкода, що револьвер їх залишився.

Булава. Що револьвер?..

Йона. Можна б у скрутний час хоч собі пустити в лоба кулю.

Булава. Була б голова, а куля знайдеться. Не жалійте.

Йона. Я не жалю ж, ми зробили далеко більше. Дивіться, як палає з усіх боків, як море вогняне. Коли б вони усі згоріли в тім вогні.

Півторак Коли б вітер, то вогонь скоро знищив би усе село.

Булава. Воно і так згорить.

Гармаш (*Понуро*). А дзвони зняли... Тепер нічим навіть на сполах ударити

Півторак Да. зняли дзвони преждевременно.

Гармаш. Мені чогось страшно... Може господь нас зараз покарає?..

Булава. Темний ви!

Півторак. Це тим боятися, а не ням. Не ми дзвони знімали не ми зневажали ікони святі, храм господень.

Гармаш. А пожежа, а вогонь?

Булава. Що вогонь, так і треба!

Гармаш. Так і треба? Щоб усе село вогонь пожер? Боже мій! Щоб не було більше села? Став'ш, щоб не було більше?

Булава. Ви наче з неба звалились, чоловіче, нерозумний. Так і треба! Коли все вогонь пожере — ми досягли своєї мети. Я ось боюся, що його погасять. Неначе полум'я впало...

Гармаш. А мені страшно... У голові, немов, миша якась шкребе. І в серці так. Перевертається світ...

Булава. Смієтесь?..

Гармаш. Уся кара на мене впаде. Кобито, Хрущ пішли до них, а я? скажуть зрадник, підкуркульник, палій! Лиця нікуди не покажеш...

Півторак. Лишіть. свату. Не допускайте до серця жалю. Жаль здоров'я відбирає.

Гармаш. Не можу, люди, я палив хатину вдови Улити. У хатині були сироти малі, вони бачили, як я підкладав сірника під їхню вбогу стріху, і так страшно дивилися на мене. Зараз бачу той погляд... Він палить мене вогнем...

Булава. Зате соціалізм згорів.

Півторак. Щось не дуже, здається.

Булава. Як не дуже? Вірте, що згорів.

Гармаш. Я коні труїв... п'ять коників загинуло..

Булава. Тихо! Не скигліть мені!

Півторак. І я бачу, що не вдався наш плян.

Булава. І ви?

Півторак. Тікають наші спільники. Сила подався у городи, правильно зробив...

Булава. З нього користи мало.

Півторак. А брат його Йов Прович? Не пішов із нами в ліс, не захотів тікати? Не вдається наше діло, не вдається...

Булава. Удалась половина, але ми ще живемо, і ще на волі, значить удасться й друга половина.

Йона [Задивився на село. Задумався]. Горить, розгорається...

Гармаш. (Швидко). Страшно мені, страшно мені... то ви всьому винні, Іване Вавиловичу.

Булава. Дурень, мовчіть ви!

Гармаш. Дурень? Мовчати? Хіба можна мовчати? Ви обманули мене, а тепер дурень? Куди ж я тепер дінусь? Ви мене з коренем вирвали, як сухий перій, і тепер вітер покотить мене, під чужий тин закотить...

Булава. (Сміючись). Під колективний...

Гармаш. І зігнію на старість під плотом... А родина? Мене діти відречуться, як зрадника... У мене синок піонер...

Булава. Мовчіть ви! Мені тепер не до ваших піонерів, не до вас!

Гармаш. Не до мене?.. А тоді, як ви підповзли гадюкою, коли шептали свої обіцянки, коли намовляли труїти коні невинні, палити хати вбогих удів, тоді було до мене? Ви... розбійник!

Булава. Мовчіть, бо вб'ю, як пса! (Кидається на Гармаша).

Півторак. (До Гармаша). Заспокійтесь сусіде, усе буде гаразд. Трохи потерпимо...

Йона. (До Булави). Чи варто паскудити руки?

Півторак. (До Гармаша). А там заживемо на так...

Булава. Розвратував же отой...

Жабка. Із села іде хтось.

Булава. Готуйтеся! Багато?

Жабка. Ні. Троє...

Півторак. (Прилядається). Да, троє. Здається, наші?

Жабка. Отак ми бігли з ерманського плену...

Булава. Киньте дурниці! Хто це? Братці, чи не зраджують мене мої очі?

Півторак. Стома і Розкошний.

Булава. А третій?

Півторак. Агроном.

Йона. Він! (Павза). Повірити страшно. Чи це вважати за добрий знак, чи це загибель?

Булава. Так вам не годиться говорити.

Йона. Ні, я так лише. Невже мені судьба доручила розправитися з ним?

Булава. Не вам, а мені. Ховайтесь за вітряка! Буде представлений...

Гармаш. Що ви з ним зробите?

Булава. Я вам візиту давати не буду! І раджу вам мені не заважати! Коли не схочете дивитись, заплющуйте очі.

Гармаш. Не дам, не дам!!

Булава. Тихо! (Ховається, за ним інші). На сцену входять Стома і Розкошний і втягають хорого агронома)

Агроном. Я хворий! Куди ви мене тягнете?

Стома. У безпечне місце.

Розкошний. Узнаєш у результаті вренені.

Агроном. Я не можу на ногах встояти...

Булава. (Виходить з криівки). Влежиш...

Агроном. Тут засідка?..

Стома. Заложника привели, Іване Вавиловичу.

Булава. Молодці. Ми йому зараз наложимо.

Гармаш. (Кричить). Іване Вавиловичу, не треба!

Булава. Мовчіть ви там, ваша мова скінчена. (Виходить

Йона)

Агроном. І ви тут?

Йона. Пізнали?

Агроном. Пізнав.

Йона. Удуже зустрілись? Не чекали, га? Така доля... А скільки літ минуло з того часу? Десять, одинацять?... І нічого не змінилось... Ми знов стоїмо на двох протилежних полюсах...

Агроном. А ви, що, хо іли стояти на одному зі мною?

Йона. Цебо на якому?

Агроном. На тому, що буде новий світ!

Йона. Багато чести для вас

Агроном. І ми залишились на тому, що руйнує?..

Йона. І зруйнує!

Агроном. Вас!

Йона. Тебе!..

Агроном. На це ви майстри. Але в такому колективі, як наш, одно життя не грає ролі. Ви вчора замахнулись на Вогнюка невдало...

Булава. Бо, ти гад, не дав!

Агроном. Ну, щож, мене вбити вам удасться певне. Тим більш, що я хорий.

Булава. Доволі балачок. Хворобою ти милосердя не викличеш. Ти для нас милосердя не мав. Ти був за те, щоб невинних труджеників викидали з їх власних хат.

Агроном. Там, здається, мова йшла не про труджеників.

Булава. А зможніші селяни. потвоєму, не трудженики?

Агроном. Для себе трудженики. Але вони перешкоджають нам будувати соціалізм, і я був і є за те, щоб їх викинути.

Булава. Ну, годі, продажно шкуро. Ти вже співаєш так, як навчив тебе твій хазяїн. Благі, що зробити з ним? (Куркулі кидаються з кулаками і палицями на агронома. Булава спиняє).
Стійте! Ви самосуд хочете? Це ж інтелігент і хворий. З милосер-

діться Він згине за другим кулаком. Я оце йому придумав кращий кінець. Давайте його у вітряк.

Агроном. Що ви хочете зробити?

Булава. У вітряку зачинемо. А ну, братця, щоб швидше, принесіть зі скирди по оберемку солом.

Йона. Оригінально!

Гармаш. Боже! Він його спалити хоче. *(Відвертається)*.

Булава. Оце краще, відверніться.

Агроном. Це жорстокий, нелюдський жарт.

Булава. Боротьба не знає жартів. Ви з нами не жартували. Жаль, що ви не Вогнюк! Приємніш було б Булаві бачити у вітряку хазяїна, ніж льоная, але що ж зробиш? Замикайте його.

Йона. Побачимо, чи прийде він вас рятувати так, як ви його вчора. *(Куркулі приносять солом)*.

Булава. Обкладайте довкола вітряк і запалюйте.

Агроном. *(Б'є кулаком у стіну)*. Люди, не слухайте його, він божевільний! Убийте мене, але не мучте так жорстоко.

Булава. Ха-ха ха... Співаєш?

Агроном. Гром дяне! Не дайте знущатись цьому божевільному катові! Убийте, але не знущайтесь!

Півторак. Ой, ой, ой! *(Співає)*.

Йона. Ваші слова до нас не доходять.

Агроном. Глядіть же — за мене ще жорсткіше помстяться

Булава. Не лякай. Не з боязливих.

Агроном. Дим мене душить... Задихаюсь... Рятуйте!

Булава. Не почують. Даремні зусилля. Мені доля тебе прислала раніше, ніж я сподівався.

Агроном. Пустіть мене! Повітря! Задихаюсь! *(Сміх)*.

Булава. *(Кричить)*. Повтря? А ти мого повітря не отруїв? Гинь! *(Гармаш, що стояв витріщивши очі, хитаючись взад і вперед, кинувся раптом з криком у вогонь)*.

Гармаш. Пустіть мене.

(Його силоміць витягли)

Розкошн. *(Обтрушуючи його з попелу)*. Чого ж ви лізли туди? Тільки попеклися задарма...

Булава. Потримайте його посильніше!

Гармаш. Пустіть мене, бо попечетесь об мене.

Стома. Не турбуйтеся, ми такого вогню не боїмося.

Гармаш. Мое волосся горить!

Розкошний. *(Залюдає)*. Де? Нічого не видно.

Гармаш. Зараз займеться мій мозок. Пустіть мене, бо я спалю вас. Я вогонь! Мое місце там, під вітряком. Я спалив хату вдовину. Чого ви мене взяли з-під вітряка? Я вогонь...

Стома. Він того, мабуть... тее... *(До Йони)*. Ви не знаєте якої молитви від того?

Йона. Молитви? Мої молитви таким не допомагають. Водки дав би, але йому вже жалко й давати. *(Гармаш на хвилину за-*

спокоюється і тільки тихо дивиться в огонь. Булава стоїть задумавшись. Заграва освіщує його хижє обличчя).

Булава. Отак палимо людину, крашого борця за ідею... Невже ця ідея восторжествує?

Іона. Облиште! Ви забуваєтесь!

Гармаш. (Глухо). Я бачу очі... гарячі очі... гарячі... як жанини... Вони запалили мое волосся. а від нього занявся мій мозок я весь горю... пустіть мене... (Чути голоси з села).

Булава. Збираємось, братці.

Іона. Голоси підозрілі.

Булава. Швидше! Це, мабуть, погоня.

Гармаш. Пустіть мене.

Розкошний. Що з ним робити? Може бросимо у последствії времени у вогонь? Проситься ж людина—треба уважити.

Булава. Ні в якому разі. За руку його і марш! У лісі зв'яжемо.

(Розкiшнiй i Жабка беруть Гармаша попiд руки i збираються йти).

Жабка. Ходім розкажу, як я був у ерманському плену... (На сцену лине крик Супруна— „Стій, палю!...“)

Булава. Це мій Супрун здурів. Чого кричиш?

Супрун (Влітає на сцену і сильним ударом кола вбиває на місці Булаву. Дивиться якийсь час дико на трупа, а потім повертає очі на решту Рече:) Стійте, стійте! Стійте!... (Серед куркулів паніка. Іона втікає).

Голоси. Убив, убив.

Супрун. Стійте!...

Розкошний. Супруне, схаменися! що робиш!

Стома. Ти, певне, не впізнав нас?

Супрун. Впізнав! (З вітряка чути слабе: „рятуйте“. Супрун біжить, відчиняє двері і витягає агронома. Його кладуть на землю оподалік). Хто запер?

Куркулі. (Показуючи на Булаву). Він, він.

Супрун. Рятуйте його.

Жабка. Як я..

Розкошний. Врятуєм..

Стома. Ветане.

Розкошний. У последствії времени.

Гармаш. Мозок горить... пустіть мене..

Голоси. (За сценою). Де вони. де вони? Тут вони!... Супрун їх стереже. (Через хвилину вбігає на сцену Вогнюк, Ілько і Антох).

Ілько. Де манах?

Куркулі. Утік, утік.

Ілько. Утік манах, утік манах. Товариші, за ним. (Ілько, Антох біжать зі сцени).

Вогнюк (До Супруна). Ти вбив його, Супруне?

Супрун. Я. Він мене вбив, а я його...

Вогнюк. Да, правда. Нема вже значить командирів. Один лежить, а другий втік.

Гурій. Довоювались, громадяни. Бери тепер, Супруне, коляку та заганий оцю отару в село. Вона піде покійно, як гуси.

Вогнюк. А це хто? Агроном, Олекса Іванович.

Агроном. Хотіли спалити в вітряку. Супрун уратував.

Вогнюк. Хворого витягли з хати і привели сюди?... *(Кричить)*. Беріть і несіть його до села *(Куркулі підхоплюють агронома і несуть його. Супрун іде за ними)*. А ми, Гурію, наш проєкт агроміста, мабуть, застосуємо на практиці?

Гурій. Щож, не все село згоріло? Ледве кілька хат. Не знаю чи можна так думати, а я скажу по секрету, радий би, якби все село згоріло. Хай би вже zarazом згоріло усе старе...

Вогнюк. Так думати не можна, тим більш, що манах утік. А він не один.

КАРТИНА ОДИНАДЦЯТА

Більшовицька сівба. На сцену входять трублячи піонери, за ними в'їжджають трактори, а далі іде весь колектив на чолі з Вогнюком, Гурієм та іншими активістами.

Ілько. Товариші! Поки ми вирушимо перший раз колективно в поле, даймо сказати пару слів нашому організаторові і почесному голові колективу товаришеві Вогнюкові.

Усі. Слава! *(Оплески)*.

Вогнюк. *(Вилазить на трактора)*. Товариші! Чотири великі сози села Ставищ, попрацювавши в колективі і переконавшись, наскільки спільна праця є корисніша від індивідуальної, добровільно злились і утворили одне спільне велике господарство, один великий колектив, назвавши його роком великого наступу.

Усі. Слава!.. *(Оплески)*

Вогнюк. Товариші! Сьогодні ранок нашої, першої більшовицької сівби! Сьогодні станеться те, чого так боялись наші вороги. Сьогоднішньою більшовицькою сівбою ми вибиваємо з рук куркулів останню карту. Вони програли вже на всіх фронтах. Вони, що збирали в лісах і огорожах церковних слабодухів, агітували проти колективізації, проти нас, сьогодні розбиті. Товариші, чи значить це, що ми маємо покинути боротьбу? Ні, ми не заспокоїмось доти, доки не знищимо решту ворогів, доки цілковито не звільнимо шлях у соціалізм. *(З'їждить з трактора. Оплески)*.

Агроном. *(Вилазить на трактора)*. Товариші! Куркулі ще не кинули зброї. Їхній вождь ще не зловлений. Вони далі ведуть підпільну розкладницьку роботу. Їхні рештки знов погрожують. Відповімо на їхні погрози тим, що засіємо більше, ніж було в пляні, перевиконаємо плян більшовицької сівби, а управившись з сівбою, ми болячку з нашого здорового тіла зріжемо раз на завжди. Рушаймо, товариші!

Голоси. Рушаймо!..

Агроном. Бригади, шикуйтесь!..

Голоси. Перша бригада, друга бригада, третя бригада...

Серед тих голосів чути крик: „Ведуть, ведуть“...)

Супрун. *(Вбігає на сцену)*. Зловили. Ведуть...

Жінка 1. Бач, кого ведуть? Святителя впіймали.

Дід. Йону ведуть, манаха-шпики. *(На сцену входить Йона.*

Його веде Антох і Бабій).

Антох. Вожака впіймали. Тепер він уже безпечний.

Ілько. Ведіть його в сільраду і поставте сильну варту.

Антох. Я сам буду вартувати.

Ілько. Тим краще. *(Йону повели попри агронома)*.

Агроном. Впізнаєте?

Йона. Да.

Агроном. Не думали, що ще раз зустрінемося?

Йона. Не думав.

Агроном. Та ця зустріч буде остання?

Йона. Може.

Агроном. У цьому я вас запевняю.

Йона. Ні, не остання! Не тріюмфуйте! Я не сам! За мною Америка, Франція, за мною цілий Захід!

Агроном. Він скоро буде наш.

Голоси. Буде наш!

Вогнюк. Годі з ним возитись. Ведіть його звідси. *(Йону повели. На трактора вискакує Гурій)*.

Гурій. Братці, ви чули? Цей попило нас Америкою лякав. Подумаєш, Америку відкрив! Та у нас же самих Америка, але своя, соціалістична... Хотів я говорити, але не буду. Сонце сходить. Рушаймо! Нам бо треба діла, а не слів. *(Гурій влізає в трактор. Чийсь голос затуляє пісню)*.

То не армія хоробра

Виступає в поле бою.

Хор підхоплює:

То колгосп наш рушив в поле

З більшовицькою сівбою і т. д.

Шум тракторів, і всі пішли.

ЗАВІСА.

ПОКАЗ ГЕРОЇВ П'ЯТИРІЧКИ

ЯКІВ СОЛОДЧЕНКО
КОМБАЙНЕРКА

І ЯКИЙ з баби толк — засичав глитай Озерський до своєї наймички Фані Смірновій, коли та сказала, що її спілка надсилає на курси трактористів, і тому хай він розрахується з нею. Шість довгих сумних років проробила Фаня в глитай Озерського і чимало поневірялася по інших „хазяях“, а так і не виходив з неї ніякий толк, та й не міг він вийти, бо коли наймичка забажала хоч ліквідувати свою неписьменність, глитай її засміяв.

— Ще, гляди, в інженера видішеш.
Незлюбив „хазяїн“ її за цю „злочинну витівку“. Круто поставився.

— Робити треба, а не по лікнепах таскатися. Вижену!..
Доводилося крадькома ходити вечорами на лікнеп, а потім ці лікнепівські вечірки заливати слізьми.

І все ж домоглася свого. А згодом — наймитська профспілка надіслала її на курси трактористів.

Все це скоїлося не так і давно — 1929 року.

А стати трактористкою — була її давня і, здавалося, недосяжна мрія. Це почалося:

... Як вперше побачила вона трактора. За стерном сидів синок Озерського, і під його керівництвом сталевя громадина була слухняніша за хазяйську собаку.

Тоді їй теж захотілося отак ось командувати дивовижним залізним жуком. Керувати оцією стопудовою організованою кучугурою живого заліза, підкоряти собі рокотливий і міцний мотор... Але це було тоді. Лише мрія і то... безнадійна. Навіть злякалася вона тоді.

— Та що це я, бездарна... Та вона, оця залізна слонина, ніколи б і слухати не схотіла якоїсь там наймички — інша справа хазяйський синок самого Озерського!..

А вже за півроку тихенька й забита Фаня прийшла зовсім іншою.

Він, Озерський, мусів констатувати свою помилку щодо „бабського толку“.

Через півроку Смірнова приїха з курсів у село Шоломерівку для того, щоб взяти участь в розкуркуленні глитай Озерського і інших його „колег“.

Глитай Озерський був з „культурних глитайв“. Крім зовсім не інтелігентних і нецензурних слів на її адресу, він тоді сказав таке:

— Дивно, як швидко це зілля може виходити в люди!

Глитай Озерський був з „культурних“ людей. Він роки посідав посаду голови правління кооперації, маскуючись за братською спиною місцевого начальства, аж поки перед комісією для чистки рад-апарату не викрили його обличчя самі наймити.

— Ну, що ж тут такого, чоловік на виборній посаді і має право держати собі наймичку — говорили за нього опортуністи.

А цей „обраний“ глитай протягом 6 років висмоктував з наймитів останні сили.

Літом Озерські жили в своїх маетках-дачах, а взимку виїздили до Києва користатися з принада культури. На наймичку Фаню кидалося все велетенське господарство двох дворів братів Озерських. 13 головів одної худоби доводилося обслуговувати. День і ніч недосипати і напівголодною товктися по господарству.

— Хіба тоді до навчання було — з сумом в голосі розповідала Фаня Смірнова, латаючи свого спеца-комбінезону.

— Наймитуючи з 11 років, я гадала, що найгірша доля для наймита — це робота. Але згодом зрозуміла, що це помилка. Не в роботі справа, а в тому — на кого ти робиш. Перебуваючи ввесь день під доглядом хазяїна чи хазяйки, вислухувала щоденну лайку, бурчання, невдоволення — скільки і якби ти не робила... Мені ніби світ відкрився, як попала я на роботу в радгосп... Ніби друге народилася я тут — в „Червоному Перекопі“, на тракторі... Просто чудним здалося: відробиш свої 8 чи 10 годин (як надурочно що треба) і вільна. І ніхто тобі нічого... Що — захотіла роби, і за собою придивитися є час і почитати. Ніхто тобі не має права шипіти про ледарство, аби свої години працював як треба... Ще й на зборах вимагаєш від адміністрації звіта... Ніби вільна птиця...

Всю радість вільної праці трактористка Смірнова спрямовує на любов до машини, яка визволила її з лабет наймитування по гли-таях. Подобалось їй, що така сильна машина і така покірлива в її руках, а тому прямо пестила свого „дизеля“, як зневажливо ззивали трактористи її маленького „інтерна“ 10 × 20. А згодом сіла за кермо справжнісінького трактора — міцного „інтерна“ 22 × 36 кінських сил. Так Смірнова стала трактористкою. Такі її початкові кроки в бік від цілковитої неписьменності до опанування техніки й знання. А в другу більшовицьку весняну засівну кампанію за трактористкою Смірновсю вже ніхто не міг угнатися. Надані норми для неї були до смішного малі. Перемагала їх зі своїм живим і слухняним „інтерном“ так, як потяг рве на повній ході нитки па-вутиння. Своєчасно доглянута і змазана, без жодних поламок ма-шина та любов до праці — єдиний секрет перевиконання нею норм. Двічі преміювали її за зразкову працю під час весняної засівної кампанії. Робітники посилають її на всеукраїнський з'їзд своєї проф-спілки, а там обирають її на члена ВУК'у. Весело ходив „інтерн“ —

скибаючи чорну борозну під твердим і впевненим керівництвом жінки-тракторстки.

Друга більшовицька весна вже тому 4 місяці успішно закінчилася. Ентузіясти „червоноперекопці“ перебільшили всі пляни. Стояв жовтопшенишний липень.

Ударники весни, озброєні комбайнами і віндроуерами, тракторами і автовантажками — день і ніч конвеєром шлють потоки золотийшениці в ланів п'ятидесяти двох тисяч гектар до державних елеваторів.

Фаня Смірнова готувалася на зміну. Я попросив, щоб вона показала мені своє вдосконалення на „Олівері“.

Вона тряхнула чубом, коротко підстриженого каштанового волосся, поправила поверх чоловічої сорочки пояс, що й без того добре обхоплював її стрункий стан і ніби стрельнула на мене веселими карими очима.

— Ну, там того і удосконалення... Просто... Надоїли часті зупинки із-за відчистки полотна... Стала придивлятися, шукати причину. Штука і не складна, і дивуюся, як ото в американських інженерів клепки не вистачило удосконалити...

— Та вже швидко і на зміну мені... Там побачимо. Вона на ходу закінчила латати комбійзонку, і ми з табору рушили до місця роботи комбайнів.

Ніби дивовижні якісь гідро-самольоти з широко розкинутими і велетенськими однокрилами-хедерами, красувалися на фоні жовтого океану пшениці—горді „Олівери“. Білою бляхою блищали на сонці—ніби дюр'алюмінієві, з червоною обводкою—їхні корпуси.

І так, як при посадці самофлот—стиха гоїдалися вони на ниві.

Перша зміна ще не скінчила роботи, і жовтий степ беззавгодно виповнювався різноманітним дзижчанням, гуком і гуркотом півстаторів: комбайнів, авто і тракторів.

І цей моторний перегук—творив музику суцільного соціалістичного степу. Він будив одвічну м'якість м'ясох ланів. Родину століпінських перелогів і пустирів... Ці різноспівучі мідні мотори, керовані ентузіястами пролетарями, колишніми наймитами творцями конвеєра золотого потоку пшениці...

Ось повільно, ніби пароплав, сунеться гордий американець „Олівер“. За ним трохи в бік—другий, третій... Там ген далі—маячить синій „Комунар“.

Першу шеругу колосків широким змахом ритмічно відміряє чергове крило мотовила. Воно вклоняє їхні голови аж до самого, безупинно рухливого, полотна... Мить,—підрізало їх довжелезною, шестиметровою косою—ножем хедера, що також, як і полотно—безупинно совається з місця на місце. Тоді їх, без силх чемно підбирає безкінечний полотняний транспортпор і несе далі в тісну прийомну камеру, до барабана... і тут вже без всякої чемности жмакає, крутить, ніби розалютований звір... Б'є вітер, дивно-

вигляду силою мене барабані викидає пережоване далі, в цілу систему других бітерів, лапастих шнеків, сортувальних сит... А оновлене, молоде засмагле зерно, обійшовши двічі через всю внутрішність корпусу, вже витікало золотим струмом зверху комбайна, з качинного залізного носа — до 2-х тонного конусного бункера. Ззаду цього „пароплава“, ніби бронзова хвиля, залишається солом'яний слід, і срібними бризками кружляє навколо полова.

Змінюючи першу, заступала друга зміна. По високій і витолоченіх агрегатами стерні — важко підпливав до загонки „Олівер“ № 3.

Засмаглий, мов земля, штурвальний практикант-студент т. Міра, взявши шприц з рук попереднього штурвального, став змазувати, обходячи всі 105 тавотниць цівок. Тракторист т. Гук, відкривши гасову коробку в тількино під'їханого трактора, заміряв металічною лінійкою кількість гасу.

— Ну, лиш, Фаня — приймай командування! — гукнув весь запилений комбайнер Приходченко, сходячи зі своєї капітанської вишки. А тому Смірнова помітно спішила.

— Вся справ в тому, що в „Олівер“ мотовило повільно крутиться, а тому на ось каталку хедера, отут ось, під полотном транспортера намотується солома та бур'ян... Тоді зупиняй і прочищай його. Від того зайві простої і так що 20 — 30 хвилини, так що за 10 годин роботи виходить лише на одну відчистку біля 2 годин стоянки... Себто, мінімум 3 га вборки!..

А це і є та „шестірйонка“, що ми поставили. В ній всього 19 зубців, а та що тут була — мала 23 зуби. Менша шестірня — швидший рух... Сказала я про це. Ніхто не звернув уваги. Мовляв, не до виграшок тут, коли прорив в уборочній... Тоді я домовилася з інструктором Романцом, з ним ми і замінили на меншу. Тепер перевиконати норму не тяжко...

... Даремних простоїв не робиш.

Закінчила вона вже на ходу і, взявши ключ кронштейна, почала притягувати якийсь розслаблений болт.

Сьогодні вона працювала на зміні, що з 2 годин дня і, тому хотіла побільше зробити ще за світла, бо на комбайнах не було нічного освітлення.

Засмалцьовані і запилені, в жирних від масла і етолу комбінізонах, йшла перша зміна-бригада комбайнерів, штурвальних і трактористів в табір на обід.

Друга зміна ще возилася біля своїх машин. Зарядчики заливали горюче і масло. Водовоз підвіз другу бочку води.

„Олівер“ № 3 першим вирушив з зараної загонки. Велетенські крила мотовила війнули раз, вдруге і потім срібно закрутилися, ніби лапасті крила водяного млина. Зрізані колоски піднімалися влід їм, злетівши брєніли на сонці золотим дощом і знесилені знову падали на хедер.

Всім... Всім... Всім...

Вся громадськість радгоспу, вся країна — повинна знати їм почесний бойців на трудовому фронті.

Невтомні герої праці, що ведуть перед, що високо тримають прапор перемоги, хай будуть зразком героїчної боротьби за збиральну.

Тракторист Корсун і Комбайнер Мануйлов, перевиконали норми, закріпивши свої більшовицькі темпи. Ними на 25-VII досягнуто рекордної цифри 254 га за зміну— вони дали 254 проц. виконання плану.

Комбайнери т. Смірнова і Мулік ведуть перед на Кахівському полілку № 2, систематично, щоденно перевиконуючи завдання, не даючи жодних подямок та заощаджують горюче.

Робітники рад. сну! Рівняйтесь по цих товаришам! Вкривайте своє ім'я славою перемоги! (із газ. „Червоний перекоп“ № 19 за 28-VIII 31 р.).

Це— тепер.

А тоді, геть днів за 20 тому назад, як Смірнову висували на комбайнерку, практикант Козак так виступав:

— Кого, бабу ставить на... на Олівера? Який з неї в чорта буде комбайнер!..

— І який з баби толк!— Три роки тому говорив і глитай Озерський, коли її надсилали на курси—трактористів.

Так, ніби туюж стару глитайську пластинку завів опортуніст з Вишу Козак.

І дивно, хоч всі знали її примірну роботу на тракторі і любов до машин, а чимала частина чомусь була на боці Козака.

— Що-ж, все-ж такі жінка... пожимали красномовно плечима. Якби не секретар партосередку... то чи довелося б наймищі Смірновій утирати накопирені носи американським „дядюшкам“ Оліверу.

..Працювала на нічний зміні. Чорна степова ніч бореться з сірим ранком, коли на годиннику старшого бригадира стрілака показує 3, сторож систематично, щоденно вигукує:

— Ну, пора... Пора на зміну!.. Всі, піднімайся...

Тоді раптом, серед нічної тиші загомонять „палуби“¹⁾, в степу— засяє світло, „летучих мишей“. Піднімаються сонні комбайнери і штурвальні, трактористи і зарядчики, бригадири й інструктори. Сонно потягуються під теплою ковдрою— бо за палубою свіжина степового повітря, ще необігрітого сонцем.

Потім ідуть в загонку (стоянку комбайнів) і більше години поряються з заправкою, зі змазкою, з черговим ремонтом, з цєпами гая, з полотном хедера...

А вже зовсім на світанку комбайни один по одному на буксирі тракторів вирушають в степ на роботу.

Буває і так, що саме в цей момент, випадає волога роса, і тоді знов стій, поки ранкове не зіп'є її сонце. Якось виходило не так як треба на думку Смірнкової Фані. І без того комбайни недовиконували норм, а ці росіяні простої і зовсім... Одного разу прокинулася о 1 годині ночі. Не спалося. Може і в тому була причина—прорив, щоденна недовиробітка всіх 18 комбайнів полілку... Та а всіх 97 по „Червоному перекопу“! А це непокоїло найкращих робітників зернофабрики. Як би то не було... а Фаня Смірнова

¹⁾ Вагончики кватирі.

підвелася о 1 годині ночі, помацки знайшла свого спеца—комбіне- зона і побігла до загонки комбайнів, де стояв її білометалевий Олівер № 3.

А в голові стукали молоточки і незнаті чому: може від не- звички і новизни цього її вчинку.

— Невже не зумію перевиконати норми?.. То, значить, умова на содзамагання шматок паперу?—два різні голоси в мені...

Ніби якийсь злочинець, потихеньку, одна-однісінька серед пу- стельного степу і безформенних кучугур (в сутінках) комбайнів. При слабенькій зірці світла „летучої миші“ возилася вона біля свого Олівера. Навіщо будити свого штурвального або тракто- риста? Поралася сама—змазувала. Підтягувала розслаблені болти, перевіряла, і коли о 3 годині прийшла її бригада—Олівер № 3 стояв мов новенький, готовий до роботи...

Тричі обійшов її комбайн 200 гектарну клітку, поки всі останні комбайни її зміни—вирушили з своїх загонів.

— Ой хитра-ж бісова Смірнушка!—Гукали їй по дорозі ком- байнери.

— Ото так учухала дівчина штуkenцію! Хоть і собі так взавтра.

І дійсно, на другий день Смірнова вже була не одна. Один по одному, комбайнери наслідували її приклад. На 2 день о годині ночі вже піднявся і її штурвальний і тракторист Гук. Так Кахів- ський поділок № 2 за ініціативою робітників-ентузіастів перейшов на 12 годинний робітний день.

А на 29 червня табір № 2 поділок № 3 закінчував свою площу. На це число ще ні один поділок не виконав своїх норм.

Тоді ще загально-радгоспний відсоток по „Червоному Перекопу“ стояв: 75,5%.

Далеко повільніше повзуть комбайни в сутінках. Тракторист переводить підйому на першу швидкість. Поступово від вологої пшениці забувається прийомна камера і барабан. Мов розпластані велетенські однокрилі птиці посувалися комбайни, ледь-ледь освіт- лені мерехтілим однооким фонарем трактора.

Штурвальний напругає всі свої зорові здібности, комбайнер до болю в ушах прислухується до ритмів гуку мотора, барабана, шнеків і ланцюгів.

Коли темно—очі заміняються слухом. Один по одному з поля роботи, комбайни від'їжджають в загонку, де їх чекає вже зміна свіжих людей. Сьогодні запізнявся лише заступник Смірнкової, не було другого командира до Олівера № 3.

Було вже пів на другу—а він все не приходив.

— Ні, не гоже кидати комбайна на призволяще, не можна!—ви- рішує вона і, відпустивши свою команду—штурвального і тракто- риста, береться за чергову підготовку машини для нової зміни.

— Поки він приїде, комбайн буде готовий до пуску, не дам робити зайвих простоїв...

А за ці 2 години на самоті чимало передумалося:

...Чоловік так і помер в гантах по наймах, а вона з неписьменної й забитої наймички стає командаркою американського гордого комбайна „Олівер“. Вона оволоділа складністю цього метализма, вона знає його до останнього гвинтика... І радість праці, вільної і корисної—переборює утому чотирнадцяти-годинної праці.

...А цікаво б було побувати там, як вони робляться. Як живуть ті робітники, що працюють не на себе, а так, як вона колись—на глантах.

...Малося їй їхати цього місяця. ВУК преміював її закордонною командировкою за героїчну роботу у весінньо-засівній, так хіба ж тут доб'єшся толку за зернорадгоспівським робітником!..

Обідно було, як прийшла телеграма, щоб вже виїздила, і як голова робіткому відповів.—Пробачте, десь загубили ми вашу справу... Але що ж поробиш... Проте, може біля комбайна більше користі принесу країні...

Кінчала підтяжку ланцюгів і згадала:

Завтра ж ранком треба вести жінок на медогляд. Щодо охорони праці треба дещо...

Лише о 3 годині ночі прийшла їй зміна.

А ранком, як нічого не бувало, після 14 годин роботи—Смірнова вела робітницю на медогляд до центральної дільниці.

— Огонь, а не дівчина!—сміючись говорять комбайнери. І дійсно, її голубу хустину можна бачити скрізь. Тут в Степу—вона душа табору... Коли я прийшов, вона допомагала кооператорові розвішувати помідори.

— Вже хвіст зробив черепаху!..

— По шоферській газуй Фаня!

А бути шофером—це її мрія.

— Після збиральної ми тебе надішлемо в Москву на профкурси—запропонували їй в робіткомі.

— Шофером—і більше нічим!—відповіла вона.

— Вчитись я ще поспію; треба попрацювати на всіх машинах, оволодіти ними...

Така Фаня Смірнова. Вона проста і непомітна для нашої великої країни. Але це вони, непомітні тисячі Смірнових, ентузіясти праці, є будівники соціалізму на соціалістичних лавах і герої праці.

Радгосп

Червоний Перекоп

Р О М А Ш К О

ЛІТПОРТРЕТ І ПОКАЗ
ГЕРОІВ П'ЯТИРІЧКИ

(Н а о б г о в о р е н н я)

РЕКОНСТРУКТИВНА доба поставила перед художньою літературою надзвичайно велике й відповідальне завдання—стати активним чинником соціалістичного будівництва, гострим і боювим знаряддям змінювати світ, властивими художній літературі

засобами відтворювати велетенський розмах будівництва, заражати мільйонні маси творчим ентузіазмом у боях за соціалізм.

Проте, сьогодні ми ще не можемо сказати, що з цими величезної ваги завданнями наша пролетарська й пролетарсько-колгоспна література впоралася цілком. На жаль, ще й сьогодні, поза всіма досягненнями пролетарської літератури, що їх ми вже маємо, доводиться говорити про відставання літератури від життя, від вимог, що їх висувають темпи соцбудівництва. Надто коли взяти т. зв. великі літературні форми. Темпи нашого будівництва такі великі, що в багатьох випадках, доки письменник закінчить повість чи роман, вони (повісті, романи) потребують уже певних, іноді досить значних корективів. Проте, наївно було б думати, що справа тут лише і тільки у великих формах. Таке відставання спостерігаємо і в т. зв. малих формах, де пояснюється воно здебільшого недостатнім увімкненням письменника в глибокі процеси соціалістичного будівництва, зокрема в процеси культурної революції, недостатньою чіткістю світогляду. Але в усякому разі т. зв. малі форми, як портативніші й мобільніші, дають змогу швидше (зрозуміло, не за рахунок якості) відгукуватися на поставлені перед літературою завдання. І тут не випадково у нас розвивається і театр малих форм, не випадково поширився і такий ґатунок виробничо соціалістичного жанру, як художній нарис, що в літературній продукції тепер посів уже визначне місце. Цей ґатунок покликає до життя нові завдання літератури реконструктивної доби. Він поширився у нас як одна із відповідей на гасло — літературу на службу соцбудівництву (ми всюди маємо тут на увазі пролетарський нарис). Всякі теорії про нарис, як „низький“ ґатунок художньої літератури, життя розвіяло вщент. Проте щодо нарису мають місце ще й досі деякі теорії, що з сьогоднішніми завданнями пролетарської літератури нічого спільного не мають. Так, т. Зікеев у своїй статті „Художній нарис як літературний вид“ („Критика“, 1930, №12) писав (а в доповіді на цю саму тему цього року знову повторив), що всякий (!) нарис на будьяку (!) тему... подає типи... змальовує цілий колектив чи окремі групи його, а не окремих осіб...“

Зрозуміло, що така теорія йде в розріз з одним із найважливіших завдань пролетарської літератури — показати конкретних героїв більшовицьких темпів, конкретних осіб — ентузіастів соціалістичного будівництва. Протиставляючи особу колективу, Зікеев не говорить, про яку особу йде мова й забуває, що, коли ми говоримо про особу, „живу людину“, то маємо на увазі людину класову, а не в буржуазно-індивідуалістичному розумінні людину, відірвану від соціальної практики. Таке протиставлення особи колективу є не що інше, як вияв пролеткультівсько-лефівських настроїв. Це зрозуміло, не значить, що не можна чи не треба показувати в художніх творах цілого колективу — навпаки, але сказати, що ми проти показу окремих осіб, значить ігнорувати одну з найважливіших проблем пролетарської літератури — проблему пере-

роблення людського матеріалу, отже й проблему показу в літературі конкретної, живої (а значить, класової) людини. Маркс і Енгельс у „Святому сімействі“ про це недвозначно говорили, коли писали, що історія сама на робить нічого, не має ніякого багатства, не воює в боях. „Не історія, а саме людина, дійсна жива людина — ось хто робить усе це, усім володіє і за все бореться“. І тут не випадково пролетарська література викинула ударне гасло „За показ героїв більшовицьких темпів!“

Як у нас виконується це гасло? Покищо недостатньо, подекуди навіть неприпустимо недостатньо. Найшвидше це гасло мало б, на нашу думку, бодай частково реалізуватися в художньому екрисі, говоримо частково тому, що не лише в екрисі можна і треба його реалізувати. Проте екрис, як наймобільніший, а до того ж для робітника й когоспівця — ударника найприступніший гатунок художньої літератури, має відіграти тут неабияку роль. Зокрема, нам здається для показу героїв п'ятирічків літературі міг би прислужитися т. зв. літпортрет (чи портрет екрис). Ще раз підкреслюємо, що це зовсім не виключає не тільки можливості, а й просто таки нагальної потреби показувати героїв нашого будівництва в оповіданні, романі, поемі, драмі і т. д. Мова йде лише про мобільніший гатунок, не менше потрібний і відповідалний, ніж інші гатунки художньої літератури.

Який зміст ми викладаємо в поняття портрета - екрису? Це має бути одна з відмін художнього екрису, як гатунок виробничо-соціалістичного жанру, що будеться за єдиною творчою методою пролетарської літератури, в основі якої (методи) лежить діалектико-матеріалістичне розуміння явищ, марксо-ленінський світогляд. Це і саме це протиставить літпортрет, що його ми пропонуємо, літпортретові буржуазному. Портрет в літературі здебільшого траплявся, як один із компонентів художнього твору і значно рідше, як окремий гатунок чи відміна якогось гатунку. Але як подавано цей портрет у буржуазній літературі? Здебільшого, автор змальовував зовнішні риси даного героя, подавав насамперед низку біографічних деталей, статичний опис „характеру“ в його постійній незмінній суті і лише потім показував його в дії. В центрі такого твору стояв індивідум, як щось самодостатнє, „людський характер“ як такий, поза його суспільним виявленням, яке, власне, й має змогу показати властивості характеру. Звідси зосереджене порпання в особі героя і автора, і самого героя. Зрозуміло, що таке на становлення є непосереднє виявлення буржуазного індивідуалізму, отже, й вороже пролетарській літературі.

Пролетарська література, зокрема літпортрет героїв п'ятирічки відрізняється від буржуазного літпортрета не тільки показом нової людини — будівника соціалізму, а й самою методою показу. Пролетарська література показує не особу заради самої особи, не „людський характер“, як щось самодостатнє й незмінне, а конкретну класову людину, що свої інтереси пов'язує з суспільними інтересами, інтересами пролетаріату, людину, що, перебудовуючи

дійсність, перебудовує й себе. Звідси зрозуміло, що портрет-нарис має показати героїв нашого будівництва не лише на тлі, а насамперед в органічному зв'язку з усіма процесами соціалістичного будівництва й класової боротьби. що, власне, й зробили їх героями.

Але тут, природно, постає питання: чим же портрет-нарис відрізнятиметься від просто нарису? чи можна й чи треба говорити про нього, як про окрему відміну нарисового гатунку? (ми всюди говоримо тут про портрет і нарис у межах пролетарської літератури). Принципової різниці ніякої немає. Різниця лише у наголошуванні тих чи тих об'єктів. Справа в тому, що в нашій нарисовій практиці здебільшого основну увагу приділяється самому виробництву, техніці і менше говориться про „живих“, конкретних організаторів і учасників виробництва. В таких нарисах справжніх героїв п'ятирічки часто знеособлюються та затушковуються загальними виробничими процесами, а іноді й самою технікою. (Це призводить до того, що в деяких нарисах з виробничого процесу випадає людина, як організатор і керівник цього процесу). Тому на сьогодні ми маємо ще надто мало нарисів, що давали б розгорнуті портрети героїв п'ятирічки, і література продовжує й далі відставати від життя, від поставлених перед нею ударних завдань. В літпортреті ж має найшвидше (ще раз повторюємо, не за рахунок якості) реалізуватися гасло показу в літературі героїв п'ятирічки.

Але портрет-нарис має в собі й цілий ряд небезпечних моментів, що від них одразу ж треба застерегти письменника, накресливши для цього бодай основні вимоги до літпортрета героїв п'ятирічки. Ці вимоги коротко (і лише в одному) можна формулювати так.

Літпортрет має за своє завдання показати в художньому слові відзначених радянською суспільністю й урядом героїв більшовицьких темпів, а також і рядових учасників і організаторів соцбудівництва, що виявили себе, як активних і свідомих бійців за соціалізм. Цим саме літпортрет має правити за одне із знарядь боротьби проти правоопортуністичного зволікання чи відмовлення від показу героїв п'ятирічки в художній літературі. Але разом із тим літпортрет не повинен мати ознак „лівої“ поквапності й метушливості, що могла б негативно позначитися на художній якості творів. Тим то метода й засоби показувати героїв набирають тут великого значення.

Ми проти показу героїв п'ятирічки, як індивідуальних „характерів“, відірваних від суспільно-виробничої практики, практики соцбудівництва й класової боротьби. Ми за показ героїв, органічно зв'язаних з суспільно-виробничим завданнями соцбудівництва, з глибокими процесами культурної революції; ми за такий показ героїв, що кликав би на боротьбу за соціалізм, заражав творчим ентузіазмом трудящі маси. Літпортрет має показати місце й роль героя в суспільному житті та на виробництві тепер; показати дос-

від його боротьби за промфінплян, за нові форми й методи праці, за нове ставлення до самої праці. Тут не може бути місця методі, що за нею подається насамперед не людей, а техніку, машину; методі, що за машиною ховає людину, яка, кінець-кінцем, керує цією машиною, удосконалює й використовує її в класових інтересах пролетаріату, людину, що, перероблюючи дійсність, перероблює й себе, підносячись до почесного звання героя п'ятирічки. Але тут так само не повинно бути місця для поверховости, схематизму, шабляновости й штампу. Літпортрет має показати „живу“, класову людину в усіх конкретних виявленнях її боротьби за піднесення продукційности праці, за організацію й розгортання соцзмагання й ударництва, за перехід на госпрозрахункову бригаду, за культурну революцію; показати, як герої, виявляючи волю маси, ведуть за собою цю масу, як борються з класовим ворогом, як керує їхньою роботою партія: показати, нарешті, все це так, щоб їх досвід передати іншим, щоб цей досвід перероблював відсталих, кликав їх до боротьби за соціалізм. Тому літпортрет має уникати захоплення тими біографічними деталями, періодами й фактами з усього життя героя, що в сучасній його діяльності нічого не пояснюють, не розкривають нових сторінок.

Літпортрет має розкрити героя зсередини, показати його в дії, на конкретній роботі. Тут не можна обмежуватися лише гасловими рядками, зовнішньою репортерською зарисовкою. В літпортреті не повинно бути зайвої описовости, лише протокольної інформації, розпливання по другорядних деталях, і невміння виділити важливішого від менш важливого, типового від випадкового й нехарактерного. Зате там де цього треба (наприклад у показі конкретних досягнень героїв), художня наочність і деталізація не тільки доречна, ба й потрібна. Проте й тут письменникові треба мати на увазі одну небезпеку, а саме, щоб показ і опис деталей не спричинився до дрібности узагальнень, недостатньої політичної заострености. Подаючи в літпортреті героя п'ятирічки, автор повинен героя показати, як одного з яскравіших виразників пролетаріату та колгоспного селянства в їхній боротьбі за п'ятирічку, а самий показ героїв підносити на височині широкого політичного узагальнення, розкриваючи ведучі процеси соцбудівництва.

Показ героїв п'ятирічки—важливе й відповідальне завдання. Воно потребує посленої уваги до себе з боку нашої критики, що має всебічно опрацювати це питання та дати провідні вказівки й поради письменникам, найперше робітникам і колгоспівцям-ударникам, покликаним до літератури. Не чекати, доки з'явиться більше творів про героїв п'ятирічки, щоб потім виявляти в цих творах хибні, а вчасно застерегати від цих хиб пролетарсько-колгоспного письменника—таке завдання має поставити перед собою наша марксистська критика.

НАША ТРИБУНА

ПЕТРО БУЛЬБАНЮК

ТВОРЧИСТЬ ПЕТРА
ВІЛЬХОВОГО

АВТОР „Зеленої Фабрики“ належить до плеяди молодших письменників-Плужан... Входить він у нашу літературу 1925 року хоч почав писати значно раніше. Літературний доробок його складається з понад тисячі невеличких газетних дописів, заміток, кількох нарисів, трьох публіцистичних книжечок, п'яти чи шести оповідань й двох (тимчасом умовно скажемо, бо сам автор жанру не визначає) повістей.

Вся перерахована продукція П. Вільхового свідчить за те, що він має вже чималий загально-літературний досвід, але малий спеціальний художньо-творчий.

Я не буду тут давати детальну характеристику публіцистичній продукції автора „Зеленої Фабрики“. Скажу лише, що тематика газетних заміток, нарисів та брошур якнайрізноманітніша й найактуальніша для свого часу. Нема бувально ні однієї політичної кампанії, на яку б не відгукнувся в своїй літературній діяльності П. Вільховий, яку б він не популяризував в газетній замітці-статті читачам „Радянського Села“. Це дає нам підставу сказати, що Вільховий не спостерегає життєвих явищ, а активний учасник соціалістичного будівництва.

За останні роки увага П. Вільхового засереджується переважно навколо „життя друзів газети“ сількорів, навколо нових соціально економічних й культурно-побутових процесів села та тих факторів, що гальмують їх розвиток. Життєвий досвід комун, колгоспів, МТС—центральна тема останніх його літературно-публіцистичних праць. Вже одні назви брошур його—„Всю увагу виробничих нарад на збиральну кампанію“, „Про побут у колгоспах“, „Як правильно розподілити прибутки та врожай у колгоспі“—підтверджують мою думку.

Характеристичною особливістю всіх публіцистичних праць Вільхового є ідейна чіткість, витриманість, насиченість живим кон-

Від редакції: З доповіді на критично-методологічній секції Плуг 19 лютого. Друкується з запізненням через несвочасне одержання статті від автора.

кретним досвідом соціалістичного сектору, жива, популярна й діалогічна форма викладу.

Разом з публіцистичною літературною діяльністю П. Вільховий пробує свої сили й у галузі художньої літератури. Перші оповідання його: „Безпритульний“, „Школяро“, „Колись і тепер“, видруковано в 1923—5 р. р. На ці ж роки припадає ціла низка нарисів: „Перемиївсья“, „За штрафкою“, „Про сумний час“, „Чекають на допомогу“ і т. ін. Року 1925 виходить оповідання „Секрета Фаровна“. Потім 2 річний творчий антракт. Року 1927 виходить оповідання „Зубата баба“ — а 1928 рік приносить нам повість „Небожани“ — предостанній твір перед „Зеленою фабрикою“, що вийшла 1930 року.

Перші художні речі П. Вільхового не привернули до себе уваги критики, хоч з листів на ім'я автора видно, що читачі його твори читають радо, пишуть, що твори їм подобаються і ремствують на мовчазність кваліфікованої критики.

Тематично-ідейні обрії всіх перших оповідань дуже вузькі й з художнього боку не підносяться вище рівня звичайного робкорівського нарису. Мабуть автор й сам це усвідомив, бо видаючи свої оповідання окремою книжкою 1927 року, він їх не включив до збірки. Найкращим оповіданням з тих років є „Секрета Фаровна“, написане на поширеній в тогочасній селянській літературі сюжет — переслідування сількора. Проте, й це оповідання дуже схематичне: протокольне, образи не окреслені, не розгорнені, знебарвлені, анамічні, механічно мотивовані окремі вчинки героїв, панує випадковість, непослідовність у розгортанні дії, мова малообразна; все це дуже знижує художню вартість цього оповідання.

Значно багатше з тематично-ідейного й сюжетного боку оповідання „Зубата баба“. Сюжет — „Зубатої баби“ — є розгорнений сюжет нарису-опов. „Колись і тепер“. Автор в одному з листів про тематику оповідання „Зубата баба“, писав, що тема „Зубатої баби“ взята цілком з життя. „У селі, недалеко від Павлограда є така баба; звичайно, я намагався дати типічну бабу, зробив її універсальною“. Сюжет „Зубатої баби“ нескладний. Червоноармієць, повернувшись в глухе відстале село, стає активним учасником і організатором млиарської артілі, кредитової кооперації, машинного товариства, нових форм сільського побуту й натрапляє на опір куркульні, попа й шептук, „зубатих баб“, що намагаються через забобонну дружину отруїти його. Боротьба Марка з реакційними силами ускладняється тим, що й „дехто з бідноти по п'ятах куркульні женеться“, а крім того представники влади (слідчі) підпадають під вплив куркуля-Буркуна. Проте, Марко перемагає всіх.

Оповідання „Зубата баба“ — розміром своїм найбільше від попередніх; зросло воно за рахунок нових компонентів, яких попередні оповідання майже не мають: портретів, пейзажів, натуралістичних авторових відступів. Поруч цих безперечно-позитивних рис — легко побачити й низку огріхів. Автор ще не позбувся схематизму й фотографічності, не виявив ролі середняка в селі, не показав керівництва від пролетаріату соціальними процесами села.

Твір „Небожани“ — що жанр його сам автор не визначає, є з його погляду, революційна хроніка села Небожанивки 1919-20 р. р. В повісті „Небожани“ класове розшарування села, розстановку класових сил зроблено з політичного погляду правильно, але самих небожанив-повстанців, боротьбу їх з дроздівцями та іншими бандами подано дуже й дуже блідо. Особливо невиразно подано батальні картини — зміну фронтів — тут автор виявив повну безпорадність. Повість — „Небожани“ це звичайний художній репортаж, позбавлений потрібної для справжнього мистецького твору художньої типізації подій, образів.

Нарешті треба відзначити, що повість композиційно завантажена низкою подій, мало зв'язаних з основною темою, що не посувають, не розкривають, а затримують, гальмують її.

Ще дужче кидається ввічі те, що автор часто вживає слова не усвідомлюючи їх соціальної функції. Так для змалювання героїчності, завзятості, сміливості, відважності ватажка Галета пише: „Галет так і пнеться в небезпечні місця“... (97 ст.). Або „Хапає Петька Галета під руки й допомагає йому човпти в коноплі“ (98 ст)... Нарешті ще один приклад. Грицько-ватажок разом з т. т. рветься допомогти Галету... Автор „Небожанив“ так це передає „Грицько пнувся, гадав от-от-от уже прибуде на допомогу небожаним“ (100 ст.). Прикладів можна було б дуже легко збільшити. Вони свідчать за те, що автор безтурботно ставиться до соціальної функції мови й смакує без потреби ті самі слова.

Навіть неповний огляд продукції П. Вільхового, написаної перед „Зеленою Фабрикою“ дає право зробити деякі висновки... Творчий доробок П. Вільхового кількісно незначний і серед тогочасних досягнень плужанської літератури він і якісно не великий. Весь він (доробок) слабує на схематизм, на фотоорافیчну протоковність на локалізм („Небожани“), а то й побутовізм... Автор йшов лінією простого копіювання життєвих фактів, не добираючи найтипівішого, характеристичнішого, не йдучи шляхом типізації та синтетичного показу життєвої дійсності. Наслідком цього автор об'єктивно став рабом фактів, він бере явища такими, як вони є в своєму зовнішньому виявленні.

Таке використання життєвої дійсності обумовлюється його (авторською) творчою методою, методом наївно-реалістичною.

Якщо розглядати „Зелену Фабрику“ в світлі тих завдань, що стоять перед сучасною пролетарсько-колгоспною літературою — то треба сказати, що вона іспит на звання пролетарсько-колгоспного твору складала й на увагу й популяризацію заслугує... Чому? А тому, що серед пролетарсько-колгоспних письменників, що їхню творчі змагання йдуть у напрямі шукання тематики співзвучної, нашій добі соціалістичної реконструкції, авторові — „Зеленій Фабриці“ належить одне з перших місць.

Тематично сучасна пролетарсько-колгоспна література різноманітна, проте творів, що показувало б всю складність класових процесів на селі, що відображали б трансформацію економіки, побуту,

що змальовували б центральний образ сучасного села — реконструктора життя, активного борця за колективні форми — таких творів, за винятком перших спроб, ще мало.

Ще раз твердимو — тематично „Зелена Фабрика“ від завдань, що їх поставила перед літературою реконструктивна доба не відстає, тема її нова, актуальна... В повісті автор показує крізь призму пролетарської ідеології організацію машинно-тракторної станції, „Зелену Фабрику“ й ту соціально-класову боротьбу на селі, що точиться навколо організації МТС. Дві протилежні соціально-класові тенденції: одна тягне село в бік буржуазії, на капіталістичний шлях, друга тягне в бік пролетаріату, на соціалістичний шлях (перетворення індивідуальних господарств в колективні). Перша зустрічає підтримку всіх капіталістичних елементів, друга підтримується могутністю пролетаріату (шефські бригади робітничі), під керівництвом партії — й перемагає. Перемога відбувається на очах читача. Зроблено це переконливо, життєво-правдиво. Автор розуміє й показує, що ця перемога йде не тільки до корінної зміни продуктивних сил у сільському господарстві, до зміни обличчя виробничих відносин, але й до ґрунтовної зміни всіх суспільних відносин у селі, творить зовсім новий тип селянина-робітника поля, руйнує традиції, забобони — робить новий побут, нові поняття, уявлення... Але для художнього твору цього мало. Треба, щоб ідеї твору було втілено в майстерні, живі образи, бо лише тоді ідеї будуть сильно виражені, будуть міцно діяти на читача. Проте, про всі художні образи, подані „Зеленій Фабриці“, цього сказати на жаль, не можна: деякі типи подано яскраво, показано в дії, в класовій практиці, в розвиткові, всебічно, одним словом, ми бачимо живих класових людей, що думають, почувають, мріють, прагнуть, зляться, сумують, радіють, бачимо їх зі всіма їхніми позитивними й негативними рисами, відчуваємо, які з рис основні для їх, ведучі... Дозволю собі детальніше зупинитися на характеристиці образів-типів, бо вважаю, що маю рацію Фадеєв стверджувати що вести мову про завоювання гегемонії пролетарською літературою над куркульською, буржуазною, не створюючи живих класових людей в літературі марксо-ленінською методою, не можна. Які вимоги ми ставимо до художнього образу? Насамперед, щоб він був добре автором продуманий, щоб було показано його в класовій практиці, щоб були показані реальні й психологічні мотиви його поведінки, щоб він наблизився, як найбільше до об'єктивної дійсності в її рухові, динаміці, щоб в кожному героєві, зовнішньому навіть рухові просвічувалась певна класа, певна соціальна група. Цим вимогам зі всіх образів повісті П. Вільхового відповідає більш-менш тільки Конюра, Кошиця, дід Максим та Шкіль...

Я сказав „більш-менш“, бо я їх не цілком послідовно подано, бо і їх вчинки не досить умотивовано.

Конюра репрезентує ту частину незаможного селянства, що міняє шлях індивідуального господарства на соціалістичне. Реальність цієї психо-ідеологічної лінії поведінки незаможного селянства

безперечно. Але повстає питання: чи немає й у незаможника елементів дрібновласницької психо-ідеології. Безперечно є, й їх захоувати нема ніякої рації, треба лише показати, що умови життя, повна безвихідність стану дрібного продуцента штовхає його на шлях усвідомлення себе співником робітничої класи, на шлях соціалістичної перебудову життя, на шлях комунізму.. Зробив це Вільховий? Зробити треба було обов'язково, бо Конюра не просто собі бідняк із бідняків, а бідняк, якого в селі вижають за середняка, який за революції одержав землі, лісу на хату, кредит у сільськогосподарчій кооперації, корову й коня, який збудував хату, купив коня й корову, спекулював разом з куркулем (правда комерція його тільки ввела в борги, більше оплутала), який закуштував кусок власного хліба, який почав хазяйнувати на власному господарстві. Вільховий розказав про те, що комерція Конюрі не вдалася, що його куркуль експлуатував, — але цього всього не показав, не показав він і процесів усвідомлення, не показав психологічної боротьби. Конюра сам каже: „що я й Шкіль торік була одна ланка“ — Торік і я його хліб у себе передержував, — (86 ст.) — Невже це не викликало ніяких думок у Конюрі, невже ні разу не огортали власницького почуття, тим більше, що жінка категорично відмовилася з ним йти в колектив, що вона його підмовляла, впливала емоційно і т. ін. У Вільхового сталося так — цей рік з куркулями, а той — відданіший борець у СОЗ'і... Ні, не так воно в житті, не така діалектика „душі“. Вільховий спростив, схематизував, дав тільки статистику, але не дав динаміки „душі“... Щоб показати творчу безпорадність автора в окресленні внутрішнього психологічного обличчя Конюрі, наведу ще один приклад. Конюра вступив у колектив, але дружина й слухати про це не хоче. Щоб позбутися цього гальма на шляху Конюрі, автор позбавляє її життя. Це цілком можливий реальний факт, але чи придатний він для художньої типізації. Зрозуміло, ні; автор викривляє діалектичну перспективу життя, не показує через індивідуальне типове, загальне. Автор дуже спростив свою задачу: процес переродження, процес формування нової людини подано загальником.

Значно краще мотивовано психо-ідеологічне захворювання діда Кошиці куркульською ідеологією, перетворення його з червоноармійця на уїдливого, завязаного підкуркульника — виразника найвідсталішої маси середняцтва й незаможників. Розкриваючи образ діда Кошиці, П. Вільховий матеріалістично мотивував процес його захворювання, показав дійсність, яка обумовила процес його захворювання. Цей образ збудовано на глибокому знанні дійсності, а не на поверхово-емпіричних, на безпосередніх взаєминах... В цій же частині повісті автор натякнув на те, що дід почав усвідомлювати, об'єктивну роль своєї підкуркульницької ідеології й поведінки й почав „видужувати“, проте перші кроки цього видужування (каяття перед Конюрюю) не підготовлені, несподівані, добре не вмотивовані, а тому брешуть фалшиво. Треба сподіватись, що автор зважить на це, й у 2. частині глибше вмотивує ці кроки діда Кошиці, по-

каже, як дід Кошиця виправляє свої помилки соціалістичним відношенням до праці, до майна і т. ін.

Актуальність образів-типів Конюри, діда Кошиці, попри деякі хиби в їх змальованні, для наших днів суцільної колективізації безперечна, й в цьому вже визначено й роль „Зеленої фабрики“. Останніх образів-типів характеризувати не буду, бо творячи їх, автор повторює старі помилки, спрощує і схематизує, мало вмотивовує їх вчинки, психо-ідеологічні процеси переважно подає статично, розказує про їх, а не показує в дії, в боротьбі, мало об'єктивує їхні думки, почуття, мрії, не намагається подати образ в єдності всіх сторін людини в практиці, в психології й ідеології. Наважуючись відзначити, що й зааналізовані образи Конюра, діда Кашики дають право сказати, що творча метода П. Вільхового матеріалістична, наївно-реалістична з її ознаками статичністю, емпіричністю — недостатньою типізацією життєвих процесів, описовістю, побутовизмом і т. ін.

Хиби творчої метод та недостатня уважність в роботі обумовили й цілу низку інших хиб жанрового, композиційного й стилістичного ґатунку. Аналізувати я їх не буду — вказу лише на них в загальних висновках. А загальні підсумки такі. — Повість написана на актуальну тему, повість тематично не відстає від завдань реконструктивної доби, в повісті конкретизовано в образах соціально-класові процеси села з погляду генеральної лінії партії, повість показує те, що дуже часто забувають письменники, пишучи на тему з сільського життя, позазано керівну роль пролетаріату, повість дає відчуття реальне відношення класів у нашій країні, дає відчуття керівну й всебічну роль пролетаріату, ведучу роль комуністичної партії в соціалістичних процесах села. Нарешті, повість ставить низку проблем — соціально-економічного й культурного характеру, як недооцінювання культурної роботи в комунах, викриває правий опортунізм та дворушництво на практиці, показує класове коріння правого ухилу серед рядових членів партії, показує, що нагромадженні „добра“ куркулів — це не наслідок любови до праці, а наслідок низки злочинств, наслідок визиску: автор здирає маску з дбайливих побожних господарів, показує їхні хижацькі ікли. Повість веде на боротьбу за колективізацію, на боротьбу з оскаженіим куркулем, веде на боротьбу з рештками старої селянської „душі“, заражає, наповнює новими думками, енергією.

Але соціальна роль її зменшується цілою низкою хиб. Головніші з них, крім вищевідзначених, такі: 1) нахил до вичерпної реєстрації фактів, без відповідного утворення потреби й подальшого використання їх, а це знижує художній рівень і обвантажує композицію (таємні збори, подорожування Максима й розмови — непотрібні); 2) факти лякування дійсності: за приклад може бути кінець виголошеної промови від робітника бригади шефів: „В комуні ж комунари разом з машиною гремлять пісні перемоги. Робота в колективі, як танці на весіллі“ (45 стор.); 3) штампи у ситуаціях і словесних образах (глитайська вечірка, як політичні збори, кур-

куль гвалтує наймичку); 4) Показування подій підмінює розповіддю, до того ще надто спокійною, епічною. Й, нарешті доводиться зауважити, повторити те, що було сказано сприводу „Небоянів“—неусвідомлення функціональної ролі мови (часте вживання слів не на своєму місці. Напр., „брохне нога в баюрі“, „хамелює на пожежу“ і т. ін. Ці стилістичні приклади ще раз підтверджують побутовізм, наївну реалістичність творчої методи нашого автора.

П. Вільховий знає селянське життя, чудово володіє діалогом—це безперечне досягнення автора. Але, щоб давати цілковито повноцінні художні твори, цього мало—треба в світлі філософії діалектичного матеріалізму підходити до життя, а якраз цього часто бракує П. Вільховому. Сподіваємося, що друга частина „Зеленої Фабрики“ буде закінчена автором методом марксо-ленінською, єдиною методою, що позбавить відзначених хиб І, частини „Зеленої Фабрики“.

КРИТИЧНІ НОТАТКИ

П. Оровецький. Альошина бригада. „Український Робітник“ 1931. Бібліотека малописьменного. Стор. 52. Ціна 15 коп.

Альошина бригада—перший видрукований твір П. Оровецького. Перше видання цієї книжки з неуважности українських видавництв вийшло російською мовою в перекладі самого автора („Сила Примера“ видання ВДСПС). Після цього нариса вам відомі кілька нарисів, друкованих в журналі „Красное Слово“. Проте, ці пізніші нариси якихось помітних відмін не становлять, а відтак і не вносять в нашу оцінку творчости Оровецького принципових змін. „Альошина бригада“ вона ж „Сила Примера“, вона ж уривок з „Записок ударника“ („Октябрь“ № 1, 1931) на сьогодні є головний і майже єдиний твір Оровецького, і тому, говорячи про даний нарис, ми, власне, поцінуватимемо цілу продукцію письменника.

За останній час нарис, як жанр найрухливіший, найпортативніший, набув особливо великого значіння. Хиба багатьох нарисів—які не раз відзначали критика—споглядацькість, а не конкретна участь автора в соціалістичному будівництві. Ми собі дозволимо конкретизувати вияви цього споглядання. Бо ж мало тепер знайдеться таких письменників, що відверто б „якали“. Такого типу письменники дістали належну відсіч і тепер маскуються.

Нарисист повинен вміло провести свій літературний човен між Суїлою фактів і Харибдою літератури вигадки. Часто письменник, не виявивши конкретних соціальних фактів, намагається прикрити це численними статистичними даними. Догодаливший письменник, щоб заспокоїти читача, починає піднесено говорити про музику чисел, але це читача не задовольняє, бо він, читач, вже показує конкретних людей, конкретних дій, а не авторових уявувань.

Друга небезпека нарисної літератури—відхід від конкретних фактів до літературної вигадки. В даному разі автор факт бере тільки за основу, за трамплін, звідки стрибає в халці сюжетних вигадок психологічних кастия, одноманітних пейзажів. Послуживши критика поспішилом виголосити цей новий гібрид; як специфічний жанр, а справді в ньому немає ні конкретної дійсности, ні добре опрацьованої літературної вигадки.

Оровецькому пощастило уникнути цих двох небезпек, та й не дивно: сам автор працював на тому виробництві, про яке пише, сам автор учасник подій, які щодня, і йому не доводилося вишукувати димових завіс, за якими б можна було бекватися від вимог соціалістичного сьогодні.

Альошина бригада — комсомольська бригада Панютинського вагонно-ремонтного заводу, яка ударною роботою, своїм прикладом домоглася преміювання заводу. Перед бригадою стояли завдання боротися проти:

„варварського ставлення до струменту, нерационального використання старого гідного матеріалу, неекономних витрат палива і ремонтного матеріалу“ проти того, що „у багатьох цехах низка продукційності праці“.

Оровецький і показує, як бригада в практичній роботі, борючись проти цих хиб, вживала старі дошки для внутрішньої обшивки вагонів, замість поодинокі почала заготовляти масову продукцію дошок, боролася з прогульниками, курящими, рвачами. Наслідком усього, ремонт вагону став коштувати, замість 400 карбованців, 217, відремонтовано вагонів 3008, замість 3000, залізничі заощадили 73000 карбованців.

Домоглися успіхів, перемогли труднощі конкретні люди — пролетарі-комсомольці. І от, підходячи до аналізу твору, треба насамперед відзначити, що показ людей, героїв соціалістичного будівництва авторові здається дуже слабо. Оровецький збивається на манівці старої псевдоромантичної літератури. Про комсомольців ударників автор тільки і зміг сказати: „Енергійне юнацьке обличчя“, або „Давило тріпотув вогненно-рудю тривою“. У першому випадку ми маємо газетний штамп, а в другому — недоречне порівняння з твариною.

Робітники заводу більше розмовляють (до того одноманітно — про це далі). Показано їх так: „Із двору, із цехів ландюжками посунали робітники“. Порівнювати пролетарів з ландюгом та ще й у здрібнілому вигляді не варт було.

Що гірше виходить, коли автор переходить до внутрішнього показу героїв: „серце злегка переможно потьхохувало, в голові маячили грандіозні плани. Народжувались надихались і сотією рвучких птахів білялися в голові і розвивалися незакінчені раціоналізаторські пропозиції“. „В голові блукали думки“. Автор намагається піднятися на псевдо-романтичні котурни. Намагається за всяку ціну дати щонайбільше порівнянь, до того несподіваних, зв'язаних з іншим соціальним середовищем. Намагання за всяку ціну говорити образно в наслідок неправильного розуміння образу, підміна образа тропами. Звізди автор, замість створювати образи конкретних класових одиниць, вдається до бавлення образом, як самодіалогом, до імажністської образowości.

„Його лайка бризками крижаної води падала на мов серце, танула на льоду і хвилею холодної рівноваги розвивалася по набубнязіним жилах“, „величезні хвилі соціалістичного змагання на своїх запінених ентузіазмом хвилях“.

Імажнізм — вияв настрою декларизацій груп буржуазії, що в бавленні словами шукала сховища від революції. Початківцеві особливо шкідлива наука таких „читателів“!

Добираючи метафор, порівнянь, Оровецький робить ту помилку, що протестаріят, явища індустріального характеру порівнює з явищами відсталими, патріархальними. Хибність такої методи очевидна: порівнюючи одні позитивні явища з іншими, треба зважати, щоб те, з чим порівнюють, стояло вище від порівнюваного — в іншому разі вийде пародія. У Оровецького робітник, що підійшов до мотову

біля плякату, виглядає так: „а за п'ять хвилин я бачив: до величезного плуякат к вочки приліпилося ще одно сівєвке курча“. Ну, порівнюючи робітника з курчам, навряд чи покажемо героя п'ятирічки! Хоч і не зовсім за порядком, зупинюся трохи на діалогові. Діалоги — це ахілесова п'ята багатьох нарисистів. Іх бо, ці діалоги занотувати не встигнеш, який би дуже тяжко й створити діалог, що відповідав б даному соціальному типові, в даних конкретних умовах. В такому разі автор вдається до фалсифікації, до спрощення. Всі герої говорять одинаковою мовою і говорять одинаково протягом цілої дії. Не уник цих помилок і Оровецький, хоч, правда, діалогом він не обважнює нариса.

Не обважнює автор нариса і пейзажними картинками, які так полюблюють початківці, в яких „хмари“ обов'язково „кошлаті“, „сонце радісно усміхається“ але і в Оровецького „дерева привітно зустрічають, кланяються“ (доречі, дуже нагадує Косинчин явір); „бадьоро дилав в обличчя весі ній вітерець“. Оровецький може трохи менше ніж інші, а все ж таки зловживає „бадьорими“ епітетами. У рукопису одного тракториста нам доводилося читати, що й герой бадьорий, і ранок бадьорий, і навіть кінь бадьорий. З цими штампами треба боротися початківцеві.

Що в Оровецького найгірше, це — стилістика, мова. Автор неусвідомлює соціальної забарвленості слова, синонімічних відтінків; тому в нього пляни цілком серйозно ма я ч а т ь в голові, тому в нього „к л е п а ч к а м и цокотять мо л о т к и“ тому в нього „вн т р е б е н ь к у ю т ь на да х а х к и я н к и д а х а р і в“, тому в нього „у д а р н и к и не одкопирснудилися від робітників“ і багато багато інших неохайностей. Авторів крім того, треба бузумовно уникати брудної лайки (стор. 48).

Учасникові „Альошиної бригади“ треба й політично піднятися на вищий ету пінь. Бо ж це великий лапсус, коли автор, щоб підкреслити специфіку слюсаря Начинова, подає чи, вірніше, перекривляє його неправильну російсько-українську вимову. Такими прийомами ми партійної національної політики не заправляємо в життя. Це ж прийоми націоналістичної куркульсько-поміщицької літератури від Квітки до Суходольського. Автор також чомусь боїться вживати загальноновизнаний термін — прибор — приладдя, — а для чогось уживає Уманцівський „пристрій“. Анекдот із „пристроєм, без якої блохи не вб'єш“ уже висміяв Куліш у своїх п'єсах, і дивно, що цей пристрій попав на сторінки ударної книжки. Можливо автор це зробив несвідомо, але деж тоді були редактори видавництва, що повинні допомогти початківцеві.

Спрощено, а відтак і неправильно подано деякі формулювання:

„Про це подбав партійний осередок, щоб ровдмухати ще ширше соці-змагання“.

Тут уже не тільки мовно-стилістична помилка, а й політична недооцінка важливої ролі партії в соціалістичному змаганні.

Ледареві за автором „ударники здалися зрадниками“. А може не здалися, а ледар тільки хотів їх такими висвітлити в очах інших, а так ледар у Оровецького виходить занадто безневинний. Невмотивовано швидко рвач Хведько переконується, стає ударником. Та це залежить і від невміння авторового передавати зрушення психології героя, про що ми згадували.

Автор Павло Оровецький зробив великий літературний почин у пролетарсько-колгоспній літературі, написавши книгу про ударництво. Але автор ще не опанував матеріалістично-діалектичної методи: образи, порівняння, метафори механічно припасовано до різних моментів; естетично подано героїв, їхню психологію подано сухо, непереконливо.

Видавництво видало книжку удари́ника з багатьма помилками. Пояснення деяких технічних слів є, деяких немає. Треба було б додати малюнок винаходів а то й у авторової передачі деякі з них (винахід Кузьменка) читач не зрозуміє.

Андрій Ярмоленко

А. Гок, А. Головако, В. Мимко, Р. Шевченко 92%. Колгоспні нариси, Рух, 1931. Тираж 5,000. Ціна 70 коп.

„Збірка нарисів — говориться в передмові бригади — є один із наслідків подорожі бригади, що напередодні весняної сівби ц. р. одвідала Божедарівський район кол. Крипторізької округи.

В статті „Район суцільної“ Р. Шевченка дається загальний огляд Божедарівщини.

Співставлення кількості га, що припадало на кожне господарство до революції і припадає тепер, дає яскраву картину умов життя і праці селянина Божедарівщини тоді й тепер. Дані, наведені в статті, дають можливість уявити ту класову диференціацію і ту класову боротьбу, що почалася на Божедарівщині. В статті дається історія колективізації на Божедарівщині. На 20 березня 1931 р. колективізацією охоплено 92% селянських господарств. Звідси й назва збірки. Становище господарства колгоспів, організаційна сторона їх, актив і кадри колгоспів і МТС, соціалістичні форми й методи господарювання, висвітлені в цій статті дають загальну уяву про район суцільної колективізації Божедарівщини.

Розглядаючи всі нариси Гака, Головка і Мимка, впадає в око, насамперед, їхня велика подібність не лише в загальному плані будови, а й в дрібницях. Так, здається, ніби автори виробили певний стандарт, і кожний, пишучи нарис, суворо придержувався його. Майже кожен нарис має такий план: орієнтація в місцевості, зустріч з місцевою владою. Йде історія заснування колективу або артілі, причому ця історія буває часто досить довга і збирає майже половину нарису (напр. „Всесвітній Жовтень“ — Головка). Історію колективу розповідає або автор від себе, або її розповідає хтось із колгоспу, здебільшого, голова. За історією йде знайомство з господарством, реваншем, формами праці; далі — культробота, праця серед жіноцтва. За цим вечір. Здебільшого, вечір присвячений зборам колективу, де обговорюються господарські справи, або провадиться вечірка з виступами т. т. авторів. І на зборах, і на вечірці завжди стоять ті самі справи; навіть запитання, що ставляться до авторів, мають еднанітний характер. Про невчасне одержання газет, літератури, підручників — це зрозуміло. Є такі загальнооблючі питання в селянства, що воно завжди про них говорить, і їх не могли не відчувати на кожному кроці т. т. письменники, але в художньому обробленні нарисів не слід було б стандартизувати до найменших дрібниць нариси, бо від цього художня цінність цілої збірки втрачається. Уже заздалегідь знаємо, що буде йти за чим, що т. т. письменники почують, а що побачать. Є ще один момент, на який дружно надто налягли автори у всіх без винятку своїх написах. Це — болото, вітер, дощ. Ця стихія завжди виступає, як неодмінна композиційна частина кожного нарису. Підждаючи до колективу, ідучи на збори, ідучи в вечірки, — словом, кожного разу, як тільки автори десь в дорозі, болять, дощ — головні дієві особи. Коли б це було в міру, то від цього типу, очевидно, тільки вигравав би, але в тому то й річ, що дієві особи виступають занадто таки часто, де треба, де й не треба. Особливо А. Гак

надто полюблює говорити про них. В „Зеленому лані“, невеличкому нарисі на 14 стор. він говорить про болото, і дощ і ті муки, що їх доводиться зазнавати, 7 разів, і то по кілька рядків щоразу. Приклад: „Дощ не вгавав до пізньої ночі, наче сідрядився виконати норму свого виробітку. Та не зважаючи на нагоду, в будинку колективіста сходилися зеленотаністів. Треба було б нам вирушати. Кинулися до пальт а вони мокрі-мокрієнькі. Не повдягалися, а повлазлили ми в них — якимись дощовими порибалися наші пальта, — і посунули з хати. Йшли через двері: на вулиці багно по коліна. Перед від одні із наших господарів — колективіст. Село тонуло в темряві. Забрюханий вечір місився волохатими ногами в замісті розквашеної землі“.

Така загальна схема майже кожного нарису. Ясно, що така одноманітність хоч би навіть загальної схеми, є негативне явище. Інтерес у читача притупляється, і книжка не зможе відіграти тої соціальної функції, на яку її призначено. Проте, мусимо відзначити, що соціальна функція, яку мусять відігравати така збірка, досить таки значна. Попри зазначені хиби, збірка „92“ стане у великій пригоді для нашого читача. Вона дає яскраву картину одного із великих районів кол. криворізької округи в добу розгорнутого соціалістичного наступу. Майже стовідсоткова колективізація селянства, висока політична свідомість, нещадна боротьба з куркульською частинкою села, що активно ставала на перешкоді колективізації, — всі ті форми і методи роботи праці, що застосовуються по колгоспах Божеларівщини і що йшли яскраве зображення в нарисах цієї збірки, можуть стати прикладом для ще неколективізованого селянства. Збірка дає уявлення про сьогодишнє село, про нову людину — головного героя соціалістичної праці колгоспу. Якщо не зовсім яснє раху, то принаймні хоч загальну уяву матиме читач цієї збірки про побут і умови життя колгоспників. Це, власне, одне з найкращіших ділянок в житті сьогодишнього колгоспу, що на неї письменники мусять звернути особливу увагу. В нарисах А. Гака і В. Минка зустрічаємо окремі побутові картини колгоспу. Користуючись прийомом порівняння теперішнього з минулим. А. Гак дає яскравий малюнок з життя євреїв хліборобів „Перемога“. З цього ж нариса маємо уяву про інтернаціональні зв'язки колгоспників. Це в більшій мірі висвітлено це питання в нарисі В. Минка „У єврейській а тілі“. Роблячи невеличкий екскурс в минуле з життя єврейської бідноти і поглядів містечках, відзначаючи те „безправ'я, вічне зупинання над беззахисним єврейським, погроми, злидні і злидні“, що їх зазнавала єврейська біднота за царизму, В. Минко, правдиво підходить до розв'язання національно о питання за доби диктатури пролетаріату, подає живі малюнки з життя єврейської колективізованої людності, де „у хвилях колективізації народжується новий тип людини: інтернаціональний, безкласовий, безвирний“.

Автори зробивши неправильний наголос на відсотки, не показали головного — організації роботи в колгоспі. Це найбільша помилка нариса.

Треба сказати, що боротьба з куркулем, ліквідації його як класу на базі суцільної колективізації в збірці найшла місце, але не в достатній мірі. Це ж, є найголовніше на даному етапі історичного розвитку. І саме тепер, коли відбувається ця боротьба з куркулем, коли він стирається з землі, як клас, й треба показувати цей процес в художній літературі. Отже, в цьому слід відзначити недостатню увагу авторів.

Збірка нарисів 92 є продукт колективізації праці, й тому цілком зрозуміло, що хоч в тематичному розумінні вона є щось суцільне й одноманітне, стилістично

вона нерівна. Нариси А. Головка витримані в епічному тоні. Він спокійно і об'єктивно розповідає про реальні речі законічно, підбираючи найхарактеристичніше, не вдаючись в особисті емоційні відступи. Зовсім інакше пише В. Минко. Цей поет може додержуватись спокійного урівноваженого тону: він безпосередніший, більше розкиданий в сприйнятті зображуваних речей, більш емоційний. Тому саме тоді, коли „хмари гуснуть, почалася мжичка“ і товариші його, можливо, сердились на погоду, В. Минко відчув, як йому „стало соняшно“ і „заманулось співати“.

Гей, у степу, край дороги
Могила чорніє...

Так Минко кілька разів використовує пісенні тексти в своїх нарисах.

А. Гак в нарисах цієї збірки має нахил до сатиричного змалювання окремих явищ, фактів. Взяти хоча-б опис кімнати рахівника „Степовика“ Шийки. „У Шийки за грубою не лежанка, а цілий спортмайдан. Куди-б не поклався головою, ногами можна вистачити. І ось за кілька хвилин наші голови лежать на північному полюсі, ноги на південному, а зісподу нам припікає екваторіяльна теплінь, що за неї подбала Шийчик“. Подібні описи, окремі сценки, напр. з парубком, що продає іриски, „Степовик“ або, нарешті, деякі образні порівняння, як напр. „холодний вітер, мов у бубни, вибиває кулаками в наші спини“ і інші поживаються нарис, роблять його сприйнятливішим для читача.

В цілому слід сказати, що збірка „92%“ вона стане в пригоді багатьом, хто ще знайомий докладніше з колгоспним рухом. Збірка цінна з того боку, що вона дає повну картину про один район. Слід побажати, щоб і надалі письменники в своїх творах докладно освітлювали процеси колгоспного руху по цілях районах.

С. Матія

Петро Дорошко. Переможці степу. 1931 р. Тираж 10.000, ст. 21. Ціна 12 коп.

Приходять до літератури нові й нові кадри письменників: робітник-ударник, з заводу, колгоспу, радгоспу — це ті, що зніквідують відставання нашої літератури від життя, що зроблять її дієвою пружиною в боротьбі за соціалізм.

Поема П. Дорошка „Переможці степу“, красномовно про це свідчить. Петро Дорошко помітно зростає, порівнюючи з першими його поезіями, що друкувались на сторінках нашої преси, переважно в газеті „Молодий більшовик“ та журналові „Трактор“. Перші вірші молодого поета були виконані в естетично-примітивному плані. Але далі, коли поет набув ширшого світогляду, він перейшов на сучасну актуальну тематику. Дорошко, малюючи наші широкі поля, степи, не подає це в романтично-естетичному плані, як це роблять і дотепер багато письменників. У Дорошка на усе яскраво видно класову людину, яка завойовує степи й будує нове життя. Але роботі бідноті став перешкоджати класовий ворог —

„Ці: Маньківський,

Діболяд,

Резніков

показали

зуби свої“ (ст. 7).

Це ті шкідники, що гальмували нове соціалістичне господарювання.

Але радянська влада дуже міцна, вона розправилася з класовим ворогом, кинула їх за класово-пролетарський борт.

Перший етап соціалізму поет трактує так:

„Це лиш перший
Нерозривний вузол —
Наш новий
Соціалізму кини“ (ст. 17).

Нове село, колгоспівське життя автор міцно переплітає з індустрічним містом, цим соціалістичним джерелом, що машинізує, механізує сільське господарство. В поемі, звичайно, є схематичні місця, художні недоробленості, але в основному — це цікава документальна річ. Варт ще підкреслити, що Дорошко помітно прогресує: його останні поезії, друковані в журн. „Плуг“: — „Молотьба“, „Через болото“ дають нам право так думати.

Василь Битюк

Х Р О Н І К А НАШ РАПОРТ ДО ПЕР- ШИХ РОКОВИН ПРИ- ЗОВУ УДАРНИКІВ ДО ЛІТЕРАТУРИ

Річницю призову ударників до літератури на Лозівщині ознаменовано утворенням філії Всеукраїнської Спілки Пролетарсько-Колгоспних Письменників „ПЛУГ“.

Філія складається з шести ударників-призовників до літератури, членів „Плугу“ та 12 ударників колгоспників, які й створюють основне творче ядро філії. Літературне життя в Лозовій накреслилося ще 1930 року в зв'язку з рапівським закликком ударників до літератури.

„Сила Примера“ — Оровецького написана 1930 року, з'явилася в виданні ВЦРПС 1931 року. Вона мала вплив на низку товаришів, що досі без успіху намагалися пробити собі шлях до літератури. Перший приклад їх підбадьорив, і незабаром у видавництві „Крестьянская Газета“ вийшла книжка Петра Гарагана „В борьбе за первенство“. Ця книжка голови комуні „Червона Україна“ вдало висвітлює й показує кращих ударників і досвід комуни протягом цілого року. Не говорячи про її художню вартість, ми повинні сказати словами передмови, що в цій книжці „багато колгоспників можуть повчитися тому, як треба боротися за міцність колгоспів, за суцільну колективізацію та ліквідацію куркуля як класи“.

Слідом за Гараганом, робітник-висуванець т. Юрченко Степан пише великий нарис з життя трактористів старішої в районі комуні ім. Чубаря.

Зібравши в книжці „Вместе мы — сила непреодолимая“ весь досвід роботи трактористів, автор застерігає читачів-трактористів од випадків необережного догляду за машиною, жваво і цікаво малює побут колгоспників і боротьбу колгоспу з своїм одаїчним ворогом — куркузем.

Ця книжка (на дніх виходить у вид. „Крестьянская газета“) як і книжка Гарагана, раніш, ніж потрапити до друку, була обговорена групою початківців не один раз.

Ці перші кроки далися нам не легко, але ми вперто, колективом перемагали труднощі. Досить сказати, що „В боротьбі за першість“ Гарагана пере-

роблювалася тричі, книжка Юрченка чотири рази. На цих книжках ми багатому навчилися. Колективна робота над своїми творами вимагала не зникати в своєму мадєнському коді, а пустити коріння глибше, в пролетарські та колгоспні маси. Лозівські колгоспи вирішили взяти на буксир один із самих відсталих районів України. Делегатами до буксирної бригади колгоспи обрали своїх кращих ударників. І в березні 1941 року, коли повернулася буксирна бригада з Старосалтова, ми провели нараду ударників-буксирників, запропонувавши їм написати колективну книжку - досвід роботи буксиру в Старосалтівському районі.

Схваливши ініціативу, ударники негайно ж відгукнулися ділом. Організована редколегія одержала від 13 ударників невеликі замітки про роботу буксиру. Після двох місяців роботи, ми нарешті склали книжку 10 авторів ударників. „На колхозном буксире“ (вид. „Крестьянской Газетой“). Поруч з проробкою колективного твору ми домагалися видрукування в Харківському журналі „Трактор“ нарис робітника м'ясорадгоспу „Комуніст“ П. Гікіша. „Грушина бригада“.

Нарис „Грушина бригада“ малює боротьбу доярок за найбільший удой молока та розвиток содмагання поміж ними, не зважаючи на опортуністичний настрій профробіткому.

Низка українських письменників, які приїздили до Лозівського району своїм ставленням до початківців, безнаслідковими обіцянками (Ткаченко, Руденко, Алешко) викликали ще більше недовіря до українських письменницьких організацій яка зародилася раніш через те, що звертаючись і до „Літературної Газети“ і до „Радянського Села“ і до „Українського Робітника“ — ми не могли домогтися відповідей — де нам видрукувати свої твори.

Нам навіть доводилося в української мови ударників-колгоспників перекладати твори російською мовою тільки заради того, щоб надрукувати.

Правда, частина вини припадає і на нас — ми не зверталися ні до якого українського видавництва, як от ЛІМ, РУХ, Плужанин, Книгоспілка тощо, але в той час ми не знали про існування цих організацій, а в цьому є й їхня вина бо вони до цього часу не розповіли ударникам-робітникам і колгоспникам через газети, куди звертатись початківцям письменникам з своїми творами.

Але нами врешті зацікавилися, літературна група „Трактор“, що вийшла з надр сільсько-господарчих робітників, що працювала за керівництвом ЦБ Плуга. Разом з нею за найближчого безпосереднього керівництва райпарткому ми провели злот ударників, обговоривши на злоті доповідь про заклик ударників в літературу, питання про утворення „Червоної книги“, організували перший в Лозівській літературний печір. Тут же ми вибрали делегатів на Всеукраїнську нараду ударників призовників в літературу, що її скликав „Плуг“.

З того часу, оформивши членство в літературній організації, ми занялися питанням закріпленням закликаних кадрів і поширення нашого впливу в колгоспах.

В підсумках першого року ударників в літературу ми мали гарний налагоджений зв'язок з „Плугом“, що зміцнилося керівництвом з його боку через шефство над Лозівським відділом від критиків — т. Зайця та Шевченка, і яке, шефство, ми певні, здійсниться організацією філії Плуга в Лозівській. Своім завданням ми стали здійснення рішення РАПП про висвітлення героїв п'ятиріччя, його відозву на доповідь т. Сталіна і показ досвіду роботи колгоспів і радгоспу Лозівського району, як одного з кращих районів України, нагородженого орденом Червоного Трудового Прапора.

В знак першій річниці заклику ударників до літератури ми приступаємо до зміцнення літгрупи в комуні ім. Чубаря і організовуємо літгрупу в комуні „Червона Агрономія“. В радгоспі „Комуніст“ ми ставимо завдання також організувати на перших порах літгрупу на одній із найбільших діляниць, а потім і на кожній. Ми домоглися організації у всіх 3 газетах (районовій, залізничній та радгоспній), які виходять в Лозовій, щомісячних літературних сторінках, щоб мати друковану базу для призовників.

Але це все накреслено впирається в необхідність серйозного керівництва і нашої філією „Плуга“. Ми чекаємо керівництва не тільки від „Плуга“. Ми вважаємо за потрібне прискорити розв'язання питання про Всесоюзне об'єднання пролетарсько-колгоспних письменників. Вимагаємо від російської „Літ. Газети“ здійснити свої багатократні обіцянки, серйозніш взятися до призову ударників в пролетарсько-колгоспну літературу, окремо поставивши питання про пошвавлення роботи української „Літ. Газети“ і утворення Всесоюзного органу пролетарсько-колгоспних письменників на зразок МАП Півської газети „Ударник Пролетлітератури“.

Заклик ударників в літературу всупереч карканню Євдокимових про те, що „із заклику робітників ударників в літературу нічого не вийде“, перетворився в міцну демонстрацію росту культури пролетаріату. Свою літературно-політичну та творчу роботу ударники, призовники в літературу підкорюють і будуть підкорювати завданням побудови соціалізму та рішучої боротьби з усіма, хто прямо чи посередньо заважає цьому. Практично будуючи соціалізм, призовники безумовно візьмуть і такі висоти, які здаються ворогам неприступними для пролетаріату, як велике мистецтво більшовизму.

В цьому запорука нашої першої перемоги.

Гриценко

29/IX-31 р.
Лозова

ДИСПУТ ПРО ТВОР- ЧІСТЬ ВІЛЬХОВОГО

Диспут відбувся 19 лютого
1 9 3 1 р о к у

Доповідь Бульбаниюка подано окремою статтею в цьому номері.

Заєць — В основному Бульбаниюк правильно характеризував творчість Вільхового. Жанр повісті соціалістично-виробничий. Повість з цього боку цінна. В творах Вільхового помічається завжди епічність (повільність) в той час, коли для таких жанрів потрібно більше динамічності. Композиція неупорядкована. Велика хиба в „Зеленій Фабриці“, що не показано до кінця дії правоохильництва, які накреслено спочатку.

Ю. Савченко — Повість „Зелена Фабрика“ — це зразковий твір на даний момент. Коли говорити, чи опанував автор в цій повісті діалектичний матеріалізм, то можна сказати, що не зовсім. Його творчість слабує на емпіризм. Ця повість є поступ Вільхового. Але мова, вірніше порівняння, в його грубо-натуралістичні, що не підходять до сучасної реальної дії.

Матеріал розміщений розкидано. Не вмотивовано з'язки в деяких поданих типажах, через що спостерігається раптовість в дії. Про побутову комуни в натики спочатку, але далі не розгорнено її. Є біологічні прориви, які помічаються і в інших письменників, як займа рік.

А. Панів — Цей твір я читав ще в рукопису. „Зелену Фабрику“ треба розцінювати, як нову еру творчості Вільхового. Цей твір показує, що Вільховий багато працює. Позитивні його сторони гарно висвітлені Бульбанюк. Я спинюся на негативних сторонах. Композиція твору, як уже зазначали, безпорадна. Автор не міг розв'язати тих моментів, що виникали в нього підчас самої творчості. В творі мало дії, а більше розмов на засіданнях, на зборах. З повісті Вільхового можна викинути десять сторінок зборів і подати все в кількох фразах. Окремі уривки його повісті захоплюючи й дають чималий ефект, але в цілому твір спраляе не цілком гарне враження на читача. Помічається наївна невмотивованість типізацій твору. Еротизм теж забирає чимале місце в його творах. Є примітивні образи та слова. Надалі авторові треба від цього застерігатися. Треба авторові подумати над функцією прізвись і провінціалізмів. Завантаження повісті іменами в його помічається. Епічний стиль його я не вважаю за мінус.

Ведміцький — Матеріалістично-діалектичну методу автор не цілком опанував. Героїв він показав недіалектично. Помічається в творі розгубленість.

Вільховий — Основні герої в моїй повісті — це машино-тракторна станція, і цього не помітив ні доповідач, ні опоненти. Коли в цій I, частині повісті „Зелена фабрика“ показ опортунізму не розгорнено як слід, то це пояснюється тим, що я не міг тут цей момент розвинути, а в другій і в третій частині йому буде віддано відповідне місце. Кінець невмотивований, бо ще буде продовження в другій частині. Типізацію я міг би тільки тоді добре подати, коли б цю повість написав не в п'яток, а в двадцятьох аркушах.

Бульбанюк — Я погоджуюсь зі всім тим, що говорили товариші, але не погоджуюсь з автором про типізацію твору, бо типізацію треба не збільшити чи зменшити, а треба її побудувати так, щоб дію змальовувати не балачками, а картинками відповідних дій.

Пропозиція Панова: — 1) Авторі познайомити Плужан з уривками другої частини повісті. 2) Для масового видання цю повість треба ґрунтовно переробити.

Ярмоленко — Додаток: надалі Вільховому треба здавати матеріал до друку в обробленому вигляді, а не в такому, як „Зелена Фабрика“.

Гавриленко — Організувати робочу критику навколо „Зеленої Фабрики“. Доручити цю справу Бульбанюкові.

НАД ЧИМ ПРАЦЮЮТЬ П Л У Ж А Н Е

Алешко. Увійкнувся до узбекістанської бригади, яка передає свій досвід у районах бавовносіяння на Україні. Допомогає колгоспам в організаційно-практичній роботі. Наслідок своєї роботи опублікує в спеціальному збірникові нарисів.

Ведміцький. Здав до видавництва „Плужанин“ брошури: „Літературна дискусія“ та „Літературний рух за доби реконструкції“.

Грудина. Працює над критичною розвідкою про творчість Кухіша. Кінчає велику розвідку про творчий шлях Березоля („Манівами еклектики“). Готує підручну книгу: „Театр у колгоспах“.

Минько. За його редакцією здаво до друку збірку „Табори“. Здав до вид-ва „На Варті“ оповідання „Мій земляк“ і закінчив нариса „Про маневри“.

Холош. Кінчає книжку про ударника Івана Башту. Готує збірку нарисів про Казахстан, куди він виїжджав з буксирною бригадою ЦК Спілки тваринницьких радгоспів.

Штангей. У видавництві „Рух“ виходить збірка оповідань „Удруге нареджені“.

РУЖИНСЬКИЙ ЛІТГУРТOK „ПЛУГ“

Літнім часом робота гуртка трохи підупала, але останнім часом літгурток розгортає роботу по ударному. Тепер намічено організувати літгуртки при 2. комунах району, при всіх радгоспах, більшості колгоспів та при всіх школах колгоспного учеництва.

До гуртка прибувають все нові товариші з сіл, і це вже викликає потребу розгорнути подальшу роботу над організацією нових літгуртків.

Літгурток видає літсторінку: вийшло вже 4 номери. Бюро готується, щоб накінці цього року розпочати збір матеріалу для видання альманаху. Потрібно тільки, щоб ЦБ „Плугу“ допомогло нам у виданні.

Гуртківцями прагнуть зараз над новими творами. Гундич Ю. — готує збірку своїх поезій й укладає збірник поезій з творів, видрукованих в районних газетах протягом їх існування. Таких газет, де є літсторінки, використано з 40 районів. Вас. Грень — пише велику поему „Темпa pі“, яку уривками друкує в літсторінці.

26 вересня на районній вчительській конференції літгурток влаштував літературний виступ, де читали: Грень Вас., Гундич Юр. — поезії та Юцківський Дм. — прозу. Перед виступами Гундич зробив доповідь про завдання пролетарсько-колгоспної літератури за реконструктивного періоду.

Юр. Гундич

КНИЖКОВІ НОВИНИ

У Державному Видавництві „Література й Мистецтво“ вийшли друком такі книжки:

Добровольський — Маяк. Героїка реконструктивної доби. Ч. I

Дубинський — Контрудар. Повість з громадянської війни.

Гаско — Над аеродромом. Поезії.

Чмельов — Мертві душі.

Первомайський — Невідомі салдати. П'єса.

Калянік — Риси обличчя. Поезії.

Кость Буревій — Три поети (статті про Тичину, Поліщука та Семенца)

Навроцький — Шевченкова творчість.

Антологія української поезії за редакцією Ф. Якубовського т. III.

В ЖОВТНІ ВИЙДУТЬ ДРУКОМ ТАКІ КНИЖКИ

Епік — Перша весна.

Гордієнко — Срібний край. (Нариси про колгоспівців буряковень).

Сенченко — Металісти. Роман.
Бригада — Збірка поезій Нагнибіді, Калянікі, Роговика, (передмовою А. Любченка).

У ВИДАВНИЦТВІ ПЛУЖАНИН ВИЙШЛИ ТАКІ КНИЖКИ

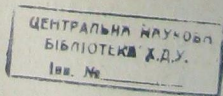
Пясецький — За ноїий колектив.
Головко — Червона хустина (есперантською мовою).
Орисіо — Барикади в селі (збірка оповідань).
Капельгородський — Знищити як класу (збірка гуморесок).

ДРУКУЮТЬСЯ

Кідсарик-Коваленко — Партизанський колодязь.
Найден — Гіркий цукор.
Муринець — Пауки (п'єса).
Луценко — Песоголовці (п'єса).
Коцюбинський — Фата Моргана (есперантською мовою).

У ВИДАВНИЦТВІ МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК ВИЙШЛИ КНИЖКИ

Минко — Штурмівці (з передмовою Савченка).
Бездик — У творчі будні (з передмовою Ярмоленка).

Редколегія

В. Гавриленко, А. Головко, А. Павлів, С. Пилипенко (від овідальний редактор), Ю. Савченко, А. Старчак, В. Халаш, В. Штангей.

ЗМІСТ № 10

	Стор.
Іван Андрієнко — На гірській тропі. Роман	5
Іван Прокуда — Двадцять години. Поезії	32
Василь Кучер — Повелілля. Оповідання	33
Іван Батрак. Барабанівня-тівка. Байка	48
Володимир Гжицький — Наступ. П'єса. (Закінчення)	49
Показ героїв п'ятирічки	
Яків Солодченко — Комбайнерка	68
Ромашко — Літпортрет і показ героїв п'ятирічки. Стаття	74

Наша трибуна

Містро Бульбанюк — Творчість Петра Вільхового	79
---	----

Критичні нотатки

Андрій Ярмоленко — П. Оровецький. Альошина бригада	85
С. Матяш — Гак, Головка, Минко, Шевченко — 92%	88
Василь Битюк — Петро Дорошко — Переможці степу	90
Хроніка	91-96

ЗМІСТ № 11

Юрій Жилко — Свиначка. Оповідання. Грицько Мирошник "Терміново-посівна". Поезії. Іван Андрієнко — На гірській тропі. Роман. (Продовження). Євген Захар'єв — Третій пленум ЦК ЛКСМ. Василь Кучер — Зустрічний у степу. Нарис. Юрас Сундич — Батькові. Поезії. Яків Солодченко. Ударною дорогою. Нарис. Наша трибуна. Андрій Ярмоленко. Василь Минко. Стаття. Критичні нотатки. Матяш — Т. Орисю. Перемога. Н. Р. Голованівський. Рапอร์ตую. В. Клеп — Розумівце. Сади. Хроніка.
--